

भारती ग्रंथ सं.

अणु.

नारक १२५

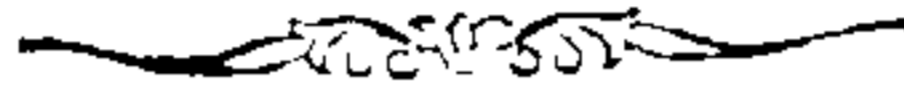
क. १८९६

ले. श्री. कृ. कीलटकर.

संगीत वीरबलय

(श्री प्रिंटर्स अण्ड स्टेशनर्स, टाणे)

संगीत
वीरतनय.

हैं पुस्तक

श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर, बी. ए.

यांनीं केलें,

तें

मुंबई येथें

निर्णयसागर छापखान्यांत छापिलें.

सन १८९६.

किंमत एक रुपया.

हैं पुस्तक सन १८६७ च्या २५ व्या आकटाप्रमाणे नोंदिले आहे.

या पुस्तकासंबंधीं सर्व हक्क मालकानें आपले स्वाधीन ठेविले आहेत.

प्रस्तावना.

“इंग्रजी राज्याचा उदय झाल्यापासून,” किंवा “इच्छी-विद्येचा” प्रसार जोरानें सुरू आहे,” इत्यादि ठरीव रीतीनें आरंभ करण्याऐवजीं या पुस्तकावद्दल त्रोटक माहिती एकदम देण्यास सुरवात करावी हें वरें.

प्रस्तुत नाटक लिहिण्यास सुरवात करून दोन तीन वर्षे झालीं; चार पांच प्रवेश झाल्यावर बरेच दिवस हें नाटक तसेंच भिजत पडलें होतें; व एक सुयोग घडून आला नसता तर वीरतनयाचा अंत गर्भावस्थेंतच झाला असता.

प्रसिद्ध किलोसकर मंडळीनें संगीत नाटकाविषयीं एक जाहिरात प्रसिद्ध केली आहे, असें ऐकिल्यावरून वाकीचे प्रवेश होतील तितक्या त्वरेनें पुरे केले, व पुस्तक मंडळीकडे रवाना केलें. पुस्तक पसंत पडून ठरविलेलें वक्षीसही देण्यांत आलें. नाटक प्रथम करणपर्यंत वसायि होतें तें मंडळीच्या आग्रहावरून आनंदपर्यंत वसायि करण्यांत आलें आहे.

पुस्तक लिहितांना पुस्तककर्त्याचे दोन हेतु होते. एक तर शृंगाररसावरोवर वीररसही आणण्याचा प्रयत्न करणें, व दुसरा नवीन चालींवरील पदें प्रचारांत आणणें.

वीररसप्रधान नाटकांच्या अवश्यकतेविषयीं दोन मतें असण्याचा संभवच नाही. प्रश्न राहिला काय तो प्रथम निर्दिष्ट केलेला हेतु कितपत सिद्धीस गेला आहे याविषयीं. संभोगशृंगारापेक्षां विप्रलंभशृंगारासच प्राधान्य दिलेलें सुज्ञ वाचकांस चोहोंकडे आढळून येईल. संभोगशृंगार तरी करवेल तितका सौम्य करण्याचा प्रयत्न केला आहे. या नाटकापासून फारसा उपयोग जरी झाला नाही तरी त्यापासून विशेष तोटा होऊं नये इतकी खबरदारी घेतली आहे.

प्रस्तावना.

प्रस्तुत नाटकाच्या नामकरणावरून सुद्धां वरील हेतूची अटकळ सहज करितां येण्यासारखी आहे. “ या चिमुकल्या वीरामुळेंच हा आनंदाचा समय प्राप्त झाला आहे ” या प्रकोपाच्या मतासच बहुतेक वाचकांचीं मते अनुकूल होण्याचा जरी संभव आहे तरी ‘वीरतनयास’ आंतील पृष्ठांपेक्षां मळपृष्ठावरच अधिक महत्त्व दिलेलें टीकाकारांस तरी दिसून येईल. पण वरील हेतूकडे लक्ष्य पुरविलें असतां या नाटकाचें नामकरण श्लाघ्य जरी नाही तरी क्षम्य वाटेल अशी उमेद आहे.

आतां दुसरा हेतु नवीन चालींसंबंधानें. नाटकांतील पद्यांच्या चाली बहुतकरून मुंबईतील पारशी व गुजराथी नाटकमंडळींच्या नाटकांतून घेतल्या आहेत. “ बलसागर तुह्मी, ” “ मजवरि हें आलें, ” इत्यादि जुन्या परिचयाची मित्रमंडळी आढळून न आल्यामुळें श्रोत्यांची जी निराशा होईल ती अंशतः तरी चालींच्या वैचित्र्यामुळें भरून येईल अशी आशा आहे. पद्यांवर राग व ताल दिले असून चाली मुळींच दिलेल्या नाहीत. पण बहुतेक चाली मुंबई येथें अंशतः, व इतर गांवीं सर्वथा अपरिचित असल्यामुळें पदांच्या चाली देणें हें अनवश्यक झालें असतें; कांहीं ठिकाणीं चाली अपुर्त्या घेतल्यामुळें व कांहीं ठिकाणीं त्यांमध्ये फेरफार केल्यामुळें तसें करणें हें चुकीचेंही झालें असतें.

संगीत नाटकांतील राग व रागिण्या यांच्या क्रमासंबंधानें बराच मतभेद असतो. संविधानकांतील कालानुसारें, नाटकप्रयोगाच्या कालानुसारें, व रसानुसारें, असे जे तीन प्रकार आहेत त्यांपैकीं तिसरा बरा वाटल्यावरून त्याचेंच अवलंबन केलें आहे.

आजपर्यंत किलोसकर मंडळी जीं सर्वमान्य नाटके करीत आली आहेत त्यांच्या जोडीला बसण्याची प्रस्तुत नाटकाची योग्यता आहे कीं नाही

यावद्दल पुस्तककर्त्यासही वराच संशय आहे; 'शाकुंतल' व 'सौभद्र' यांची तुलना करितांना " कालिदासमुख-कविकृति पक्वान्तांतें सेवुनि विटले । रसिक तयांना पुनर्वुभुक्षाकरणीं तिखटचि केलें " हे उद्गार कविशिरोमणि अण्णासाहेब किलोसकर यांच्या मुखांतून केवळ नैसर्गिक शालीनतेमुळें पडले; तसेच शब्द इतर नाटके व प्रस्तुत नाटक यांसंबंधानें प्रस्तुत कवीस स्वतःच्या कार्यक्षमतेविषयीं शंका उत्पन्न होऊन काढावे लागावे हें अगदीं साहजिक आहे. तरी पण नगर, नाशिक, व कल्याण या ठिकाणीं प्रेक्षकांनीं या नाटकास उदारबुद्धीनें जें उत्तेजन दिलें त्यावरून (भीतभीतच कां होईना) रसिक जनांच्या मनोरंजनाकरितां हें नाटक पुढें आणिलें आहे.

हें स्वतःविषयीं झालें. आतां ज्यांनीं या नाटकासंबंधानें आपला अमोल वेळ खर्चून मला मदत केली त्यांचे आभार मानावयाचे राहिले आहेत. रा. रा. नारायणराव फाटक, वी. ए. एल्. एल्. वी., इसलामपूरचे सवज्ज, यांनीं या नाटकास जें प्रोत्साहन दिलें, माझे मित्र रा. रा. भास्कर रामचंद्र नानल, वी. ए., यांनीं भाषणें सुधारण्याच्या व नाटक आनंदपर्यवसायि करण्याच्या कामीं जी विनमोल मदत केली, तसेंच, रा. रा. लक्ष्मण गणेश महाजनि यांनीं चालींसंबंधानें, व रा. रा. विनायक वाळकृष्ण पंडित यांनीं प्रुफें तपासण्यासंबंधानें व इतर गोष्टींतही जें साहाय्य केलें, त्यावद्दल पुस्तककर्ता त्या त्या गृहस्थांचा फार ऋणी आहे. निर्णयसागर छापखान्याचे चालक शेट तुकाराम जावजी यांनींही पुस्तक छापविण्यासंबंधानें जी खटपट केली तिजवद्दल त्यांचे आभार मानणें अवश्यक आहे.

सरतेशेवटीं किलोसकर मंडळीचे आभार मानावयाचे राहिले आहेत. पुस्तककर्ता या नात्यानें आभार मानिले तर पक्षपातित्वाचा

प्रस्तावना.

नसता दोष त्यांच्या अंगीं लाविल्यासारखें होईल. वरें, मानिले नाहींत तर तेंही गैरच. तर हा प्रश्न असा संशयांतच ठेवून समाजांतील व्यक्ति या नात्यानें, मराठी भाषेवद्दल त्यांनीं जी कळकळ व्यक्त केली तिजवद्दल आभार मानून व त्यांनीं याप्रमाणेंच पुढेंही मराठी कवींस उत्तेजन देण्याचा क्रम चालू ठेवावा अशी सूचना करून त्यांची व वाचकांची रजा घेतों.

मुंबई,
सप्टेंबर १८९६. }

पुस्तककर्ता.

श्री
संगीत वीरतनय

मंगलाचरण.

झिजोटी-त्रिवट.

धन्य तुझी रचना । वचनातिगा तव कृति
अपार ॥ ध्रु० ॥ त्रिभुवन-चालक तूं या वि-
श्वाचा हेतु ॥ जरी प्रभो तूं शून्याकार । त-
रिही अससी जगदाधार ॥ १ ॥ अससी ईशा
तूं अविकार । तरिही करुणापारावार ॥ २ ॥

झिजोटी-धुमाली.

प्रभो पदकमल नमीं तव विमल सदया वि-
नयान्वित या हृदया ठेवोनीयां ॥ ध्रु० ॥ अं-
वरचरवर शंबररिपुहर लंबभुजंग-कदंब दि-
गंबर वृतजगदंब जनित-हेरंब तवचि उज्जुंभण
जगदाडंबर तूंची धाता तूंची नेता होसी
माता तूंची त्राता आह्मां मर्ता संसारार्ता या
आवर्तामाजी भर्ता तूंची ईशा ॥ १ ॥

साकी.

अत्रितनयही त्रिमुख त्रिगुणात्मक जो होउनि राहे ।
कारणकार्ये भिन्न कदाचित् सिद्धचि जणुं करिताहे ॥
मंगल त्या देवे । तुह्यां सकलांतें द्यावे ॥ १ ॥

अंक १ ला.

प्रवेश १ ला.

(शूरसेन एकटाच प्रवेश करितो.)

शू०—(स्वतःशीं) हेंच तें स्थान. गगनचुंबित आम्रवृक्षांची
हीच ती राई. अहोरात्र वाराही महिने एकसारखा खळखळणारा
हाच तो ओढा. या ओढ्याजवळ व या झाडाखालीं माझी प्रियतमा
च मी मिळून अनेक सुखाचे दिवस काढिले. या मंदभाग्याच्या न-
शीवीं आतां पुन्हा ते दिवस कसचे येणार आहेत. आह्यां उभय-
तांच्या प्रीतीचा साक्षी असल्यामुळे ज्यास आह्यां गमतीनें प्रेम-निर्झर
असें नांव दिलें होतें तो ओढा त्या वेळप्रमाणेंच हल्लींही आनंदानें
उड्या मारीत जात आहे. पण माझ्या पूर्वीच्या आणि हल्लींच्या स्थि-
तींत पाहिलें तर जमीनअस्मानाचें अंतर. या सुखविरहित भूमीवर
मी भ्रमिष्टासारखा फिरत असतां माझी प्रिया स्वर्गांतून मजकडे प-
हात असेल. प्रिये ! प्रिये ! या दीनाला या जगावर एकटें सोडून
तुला स्वर्गलोकीं कसें जाववले ग ? पण तुजकडे तरी काय दोष ?
एखादी हरिणी वाघाच्या जवळ्यांत सांपडावी त्याप्रमाणें तूं अनाथ
होऊन मृत्यूच्या मुखांत पडलीस. मृत्यु हा स्वतः जर मृत्यूचा विषय
असता तर मला किती आनंद झाला असता ? आतां जाऊन त्या

दुष्टाच्या नरडीचा घोंट घेऊन टाकला असता. पण हा राग व्यर्थ आहे. हे भगवंता,

मालकंस-दीपचंदी.

तुझी अन्यथा ती कराया कृति । अह्मां मान-
वांची मुळीं ना गति ॥ ध्रु० ॥ अनंता अहो-
रात्र तारातति । त्वदाज्ञेसि नम्रीं शिरीं मा-
निती ॥ १ ॥ दयाळा सुविश्वास तूझ्यावरी ।
सदा ठेवुनी साधु ते राहती ॥ २ ॥

देवा, माझा प्रिय वकुल तरी मला दुःखांत सुख देण्याकरितां ठे-
विला आहेस हे तुझे मजवर किति उपकार आहेत ह्यणून सांगूं?
अहाहा ! अपत्यसुख कांहीं विलक्षणच आहे.

जंगला-धुमाळी.

मधुर वचें मम रिझवी हृदया वाल किति ॥ ध्रु० ॥
पूर्वीं चुंबित सुदतीनें जे । मृदुल सुरक्त
गुलावचि ताजे ॥ कपोल ते चुंबुनियां होई
सौख्य अति ॥ १ ॥ संतत शोकें निर्जल झाले ।
नयन परी आनंदाश्रुजलें ॥ चंद्रमणीसम
मुख पाहुनियां तें स्रवती ॥ २ ॥

माझ्या वाळाचा तोंडवळा सुद्धां हुवेहुव माझ्या प्रियेसारखाच
आहे. जणुं ती मरतांना माझें सांत्वन करण्याकरितां आपली प्रतिमाच
ठेवून गेली. अरे पण मी विचारांच्या भरांत तिच्या पूर्वींच्या उटजा-
पारीं येऊन पोहोंचलों. तिचा वृद्ध पिताही तिच्या शोकानें परलोक-
वासी झाला. असो. या लढाईच्या निमित्तानें तरी मला या मनोहर

वस्तु पहावयास मिळाल्या. अहाहा ! या गंभीर शब्द करणाऱ्या मे-
घामुळें व या फूत्कार टाकणाऱ्या वाऱ्यामुळें या जागेला उदासीनता
येऊन ही फारच सुंदर दिसत आहे.

दिंडी.

शून्य सखिविरहित रम्य उटज भासे ।
शून्य आकाशाहि मेघसन्निवासें ॥
धूलिपूरित शून्या रसाहि सारी ।
होत हृदया सुख खेद्युक्त भारी ॥ १ ॥

(पडद्यांत)

(धांवा धांवा, या भयंकर काळस्वरूपी वाघाच्या हातून मला
वांचवा.)

अरे, कोणी तरी या अरण्यांत संकटांत पडलें आहेस वाटतें.
तर जोंपर्यंत त्या दीनाला वाघानें ठार केलें नाहीं तोंपर्यंत त्यास सो-
डवावें हें वरें. (जातो.)

(नंतर पुरुषाचा वेष घेतलेली शालिनी मूर्च्छित होऊन पडलेली
आहे. तिला शूरसेन वारा घालीत आहे. जवळच वाघाचें प्रेत प-
डलें आहे.)

शू०—(मनांत) वरें झालें, वेळेवरच येऊन पोहोंचलों. वाघ
या मुलावर झडप घालणार तोंच त्याचा तो अक्राळविक्राळ जवडा
या तरवारीनें खालीं आणिला. पण मुलगा तर अजून वेशुद्रच हो-
ऊन पडला आहे. अहाहा ! किती तरी मनोहर याचें रूप !

श्रिजोटी-दादरा.

किति कोमल तनु तनुलतिका याचि मोहिका ।
दर्शन किति याचें हें देतसे सुखा ॥ ध्रु० ॥

११७३५ अंक १ ला.

५

वक्षःस्थलिं हे रुळती । केश घन स्वैरगति ॥
मन मोहे निष्कपटा पाहुनी मुखा ॥ १ ॥
कंप सुगात्रांसि सुटत । खिन्न मुख स्विन्न होत ॥
स्थिति दीना झालि याचि भीतिमूलिका ॥ २ ॥

हा कुमार बहुतकरून या अरण्यांत शिकारीस आला असावा; पण याच्याजवळ कोणी परिजन नाहीं हें कसें ? असो. तें सर्व याच्याच मुखानें कळेल. पण हा अजून सुद्धां शुद्धीवर येत नाहीं. यास यथेच ठेवून एखाद्या प्रवाहाचें पाणी आणण्याकरितां जावें तर तें सुद्धां नीट नाहीं. दुसरा एखादा वाघ येऊन त्यानें एका ग्रासांतच याला खाऊन टाकिलें तर माझे सर्व श्रम व्यर्थ होतील. पण आतां विशेष भीति वाळण्याचें कारण नाहीं. कारण हा पहा चांगला पाऊस पडूं लागला.

शालिनी—(सावध होऊन) अहो, कोणी धांवा धांवा आणि मला वांचवा.

शू०—मुला, असा घाबरूं नको. डोळे उघडून चांगलें पाहिलेंस का मी कोण आहे तो ? यथे वाघ नसून हा पहा तुझा मित्र मात्र वसला आहे, व वाघ तो तिकडे आपलें धिप्पाड शरीर पसरून पडला आहे.

शा०—(वाघाकडे व नंतर शूरसेनाकडे पाहून व उठून मनांत) अगवाई ! काय तरी आश्चर्य ! वाघाचें अक्रालविक्राल स्वरूप दिसणार ह्मणून भीतीनें जों वर पाहिलें तों ही मदनासारखी मूर्ति मजपुढें उभी.

यमन—त्रिवट.

कशि मदनमूर्ति ही पातली । मजजवळी अ-
वचित या स्थलीं ॥ ध्रु० ॥ मुख हें विलसे

शशिहुनि सुंदर । मंदहसितयुत प्रसन्न सुख-
कर ॥ निरखुनि ऐसे नयनीं नरवर । धन्य
असें मी भूतलीं ॥ १ ॥

शू०—(विस्मयानें) मुला, असा चकित कां झाला आहेस ?
खालीं मान घालून उभें राहण्याचें कांहीं कारण नाहीं.

शा०—महाराज, दुसरें कांहीं नाहीं. अनोळखी मनुष्याकरितां
आपण आपला जीव संकटांत घातला या आपल्या औदार्यावद्दल मी
आश्चर्य करित होतो. महाराज, आपले माझ्यावर किती उपकार
झाले आहेत झणून सांगूं ?

यमन-गजल.

जाहले आभार भारी आपुले । कालहस्तांतूनि
मातें रक्षिलें ॥ ध्रु० ॥ धन्य मातापितर साचे
धन्य जे । पुत्ररत्ना शूर ऐशा प्रसवले ॥ १ ॥
धन्य कांता श्रांत कांतासी अशा । तोषवी आ-
लिंगनें जी कोमलें ॥ २ ॥

शू०—यांत मीं अधिक तें काय केलें ? आह्वां क्षत्रियांचें कर्त-
व्यकर्मच हें. अहाहा ! तुझ्या मातापितरांना आतां किती आनंद
होईल !

देस झिजोटी-त्रिवट.

तव मुख निरखुनि हरखति मनांत । कुशलि
बघुनि तुजप्रति नखशिखांत ॥ ध्रु० ॥ तनुसि
परिष्वंगुनि शिर हुंगुनि अंग अंग तें स्पर्शुनी ।

दंग होती सुखजलनिधिमधि पुलकित नि-
तांत ॥ १ ॥

मुला तुझे नांव काय ?

शा०—मला शालीन ह्यणतात.

शू०—वाः ! हें नांव तुला फारच शोभतें. तुझ्या शालीनतेला अनु-
रूप असेंच तुझे नांव आहे.

शा०—महाराज, मीं आपणास कांहीं प्रश्न केला असतां आपण
रागावणार नाहीं अशी आपली प्रसन्न मुद्राच सांगत आहे. तर—

शू०—काय ? रागावणार ? व तशांत तुझ्यासारख्या मुलावर ?
छेः ही शंकाच नको. वोल वोल पाहूं तुला जें काय बोलावयाचें अ-
सेल तें.

शा०—आपल्यासारख्या उदार वीराचें नांव जाणण्याची उत्कंठा
होणें अगदीं साहजिक आहे. तर कृपा करून—

शू०—(मध्येच) कशाला या हतभाग्याचें नांव जाणण्याची इ-
तकी उत्कंठा ? तरी पण ज्या अर्थीं तूं इतक्या मोकळ्या मनानें मला
हा प्रश्न विचारला आहेस त्या अर्थीं मलाही त्याचें उत्तर दिलें पाहिजे.
या दुर्दैवी पुरुषास शूरसेन ह्यणतात.

शा०—हें नांव आपणांस किती तरी योग्य आहे ! पण महाराज,
आपण एकदां माझ्या वोलण्याला मान दिला हें पाहून मला दुसरा
एक प्रश्न विचारावासा वाटतो.

शू०—विचार विचार, तुझ्या सरळ प्रश्नाला उत्तर देणें आनंद-
कारकच आहे.

शा०—मघाशीं मी आपल्या कांतेसंबंधानें वोललों असतां आ-
पण एक दीर्घ सुस्कारा टाकिला त्याचें कारण काय ?

संगीत वीरतनय.

शू०—शालीना, काय सांगूं ?

झिजोटी-दीपचंदी.

सुखाशा कांहिं मातें नाहिं या लोकीं ॥ नि-
घोनी जाइना आत्माहि आलोकीं ॥ ध्रु० ॥

प्रिया कांतानना कांता त्यजूनी कीं ॥ मला
गेली जगत्कांतांरिं एकाकी ॥ १ ॥

शा०—या गोष्टीची आठवण देऊन मीं आपल्या मनाला दुःख
मात्र दिलें.

शू०—शालीना, हा विषय नेहमीं माझ्या डोळ्यांसमोर असतो.
(डोळे पुसून) ज्या डोळ्यांना अश्रु गाळणें ह्यणजे भिन्नेपणाचें लक्षण
घटत असे, त्याच डोळ्यांचा प्रियेच्या मरणानें अश्रुपात हा नित्यक्र-
मच होऊन गेला आहे. (मनांत) आतां आपण हा विषयच वद-
लावा हें वरें. (उघड) शालीना, या पावसाच्या सरीनें पाहिलीस का
तुझी काय स्थिति झाली आहे ती ?

गौडमल्हार-त्रिवट.

वृष्टिमुळें तूं मम नयनांसी । भीतिव्याकुल
अजुनी दिससी ॥ ध्रु० ॥ स्वेदविंदु ते नष्ट हो-
उनी । शोभवित्ती जलकण वदनासी ॥ १ ॥
अतिशीतानें पीडित होउनि । रोमांचातें धा-
रण करिसी ॥ २ ॥ कपोलही आपांडु हो-
उनी । कंप सुट्टे सुंदर गात्रांसी ॥ ३ ॥

पण ही वृष्टि प्रत्येक क्षणावरोवर वाढतच चालली आहे. हा पहा
दगांचा समुदाय.

अंक १ ला.

मालश्री-सुरफाकता.

श्याम कवचा वरि घालुनियां गंभीर करित
रव तुंवळ रणा करी ॥ ध्रु० ॥ चपलाखंडी
भेदुनियां घनरिपु पाडी सलिलरुधिर मही-
वरी ॥ १ ॥

तर ही वृष्टि कमी होईपर्यंत याच झाडाखालीं वसूं. (पडदा पडतो.)

प्रवेश २ रा.

शुंभसेन. (प्रवेश करून)—आजचा मजवरचा कोण तो प्रसंग !
वरें झालें, त्या शूरसेनानें त्या वाघाला ठार केलें ह्मणून. नाही तर
माझ्या सर्व सुखावर पाणी पडलें असतें. जिवाचा धडा करून परत
फिरून पहातो तों शालिनी सुरक्षित. शालिनीवरोवर मींही आग्रह करून
त्या गृहस्थास या नगरांत आणिलें आहे. आतां त्यास एकदां दृष्टी-
आड केला ह्मणजे झालें आपलें काम. हें साधण्याकरितां मीं ही नवीन
काढलेली शकल पाहूं कशी काय चालते ती. शालिनीस मींच वांच-
विलें असा कानमंत्र प्रकोप महाराजांच्या कानांत द्यावा भरवून ह्म-
णजे झालें. पण हे पहा प्रकोप महाराज वसले आहेत. (जवळ जा-
ऊन) महाराज, प्रणाम करितों.

प्र०—कोण ? शुंभसेन ? यावें, यावें. आतां मी तुमचीच मार्गप्र-
तीक्षा करित वसलों होतो. आज इतका उशीर कां वरें झाला ?

शुं०—तें कांहीं विचारूं नका महाराज. आज शालिनीचा
पुनर्जन्म झाला.

प्र०—ह्मणजे ? झालें तरी काय ?

शुं०—आज मृगया करितां करितां मी व शालिनी दोघें एकटींच राहिलों असतां एका प्रचंड वाघाची गर्जना ऐकूं आली.

प्र०—मग पुढें ?

शुं०—पुढें काय विचारतां ? त्या आरोळीवरोवर शालिनी भूमीवर निपचित पडली. आतां तो वाघ उडी घालणार तोंच माझा वाण त्याच्या हृदयांत शिरून त्यानें तडफडत प्राण सोडला. एवढें धूड जमिनीवर पडतांच ती सुद्धां भयानें थर थर कांपूं लागली. त्या विचाऱ्या प्राण्यानें प्राण सोडतांच मला अतिशय वाईट वाटलें. पण करतां काय ? तो माझ्या वाटेस गेला नसता तर मीं त्यास तसेंच जाऊं दिलें असतें. पण दयेला सुद्धां वेळ अवेळ हीं असतातच.

प्र०—तुमचे माझ्यावर किती उपकार झाले ! माझी आवडती शालिनी तुम्हीं मला आज परत दिली. हे उपकार फेडण्याची लवकरच वेळ येईल. माझ्या शूर मुलीला असाच शूर पति पाहिजे.

शुं०—त्या आशेवर तर मी प्राण धरून आहे. वीरांना शौर्यावद्दल मोवदला ह्मटला ह्मणजे स्त्रियांचें प्रेम. त्यांच्या प्रीतियुक्त भाषणानें आह्मांस जितका आनंद होतो तितका सर्व जगाच्या जयजयकारानेंही होणार नाही. व त्यांचें नुसतें विनययुक्त हास्य पाहून जितकी धन्यता वाटते तितकी आमच्या सन्मानार्थं नगर शृंगारलेलें पाहूनही वाटणार नाही. स्त्रियांचे नयनवाण हेच आमच्या वाणांनीं केलेल्या पराक्रमाचें वक्षीस.

मांड-धुमाळी.

किति वानुं वल युवतींचें ठरते रसना नीरस
ते ॥ ध्रु० ॥ पैजण मंजुळ सिंजित करितां कंकण
किणकिण नाद । श्रवणांतें सुख होतें शतधा

तें मन धातें । वसुधासुधारस अनुभवि जो
नर सेवी प्रेमास्वाद ॥ १ ॥

प्र०—खरें आहे, शुभसेन. पण शालिनीही आपले उपकार विसरणार नाही.

शुं०—तितकें कुठचें माझें भाग्य! आमचें कपाळच तें. जन्मभर अनेक संकटें सोसून आह्मीं स्त्रियांचें रक्षण करावें. व शेवटीं याला वक्षीस काय ह्मणाल तर अवज्ञा. मिळून आह्मांस सुख काडीचेंही नाही.

प्र०—अरेरे ! शुभसेन, असे निराशेचे उद्गार काढण्याचें कारण काय वरें ?

शुं०—कारण काय विचारतां महाराज ? मला त्या वाघानें ठार करून टाकिलें असतें तर वरें होतें असें वाटूं लागलें आहे. क्रूर दिसणारे प्राणी या मनुष्यप्राण्यांपेक्षां व तशांत स्त्रीजातीपेक्षां लाख पटीनें दयाळू. माझ्या असैही पुष्कळदां मनांत येतें कीं, ज्या या तरवारीनें अनेक वीरांचें रक्त प्राशन केलें आहे ती तरवार या हृदयांत खुपसावी आणि तें प्रीतीनें किती पूर्ण आहे हें शालिनीला दाखवावें.

प्र०—शालिनीनें आपला कांहीं अवमान तर नाहीना केला ? (शुभसेन स्तब्ध राहतो.) होय, असेंच दिसतें. थांवा, त्या कारटीस आतांच कृतघ्नपणाचें वक्षीस देतो.

शुं०—नका नका, महाराज, त्या सुंदरीवर असे रागावूं नका. तिच्या मनाला यत्किंचित् जरी वाईट वाटलें तरी माझा प्राण निघून जाईल. महाराज, अनुरक्त पुरुषाचें मुख्य लक्षण हेंच आहे कीं, स्वतःला किती जरी दुःख झालें, अखेर मरण आलें तरी पत्करलें. फार काय, प्रियजनाची अवज्ञाही पुरवली. पण तिच्या मनाला केंसाइतका धक्का लागला ह्मणजे मात्र त्याचा जीव कासावीस होतो.

प्र०—(मनांत) इतक्या शूर, कोमल अंतःकरणाच्या पुरुषाचा शालिनीने धिःकार केला काय ? (उघड) शुंभसेन, आपला शालिनीने काय अपमान केला तो सांगा पाहू ?

शुं०—एकावे महाराज, शालिनी मूर्च्छित होऊन पडलेली पाहून तिला सावध करण्याकरितां मी एका झन्याचें पाणी आणावयास गेलों. परत येऊन पहातों तों ती एका अपरिचित तरुण पुरुषाशीं बोलत बसली आहे.

प्र०—(संतापून) काय ह्मणतां ? अनोळखी पुरुषावरोवर बोलत बसलेली ?

शुं०—त्यानेच तिचें रक्षण केलें असा तिचा समज झाला असावासें दिसतें. पण तो समज घालविण्याविषयीं मीं मुळींच प्रयत्न केला नाहीं. स्वतःची प्रौढी भिरवणें हें मला मुळींच आवडत नाहीं.

प्र०—तो मनुष्य कोण असावा असा तुमचा तर्क आहे ?

शुं०—मला तर वाटतें तो शत्रूकडील कोणी तरी हेर असावा.

(इतक्यांत एक सेवक येतो.)

से०—महाराज, वीरसेन राजाच्या सैन्याचा तळ येथून सात आठ कोसांवर पडला आहे अशी बातमी आली आहे. लवकरच नगरावर हल्ला होणार अशी वदंता आहे.

प्र०—शत्रूचें सैन्य इतकें जवळ चालून आलें आज तुह्यांला कळलें ? इतकी वेवंदशाही ? ठीक आहे जा. या हलगर्जांपणावद्दल योग्य शासन केल्याशिवाय मी कधींही रहाणार नाहीं. (सेवक जातो.) एकूण तो पुरुष शत्रूकडील आहे असें मानण्यास बरीच जागा आहे तर ? बरें, मग तुह्मीं त्याला जिवंत कसा सोडला ?

शुं०—सरकार मीं त्याला बरोबर आणिलें आहे. आपल्या आज्ञेशिवाय शालिनीच्या मर्जीविरुद्ध जाणें मला योग्य वाटलें नाहीं.

प्र०—ठीक आहे. शुंभसेन, तुह्मींच त्याला आपल्या ताब्यांत घेऊन त्याची चवकशी करा, व योग्य वाटेल तें शासन करा. माझा तुह्मांवर पूर्ण विश्वास आहे. आतां मी सैन्याच्या व्यवस्थेला लागतो. तुह्मांसारखे शूर वीर मजजवळ असतां शत्रूला सैन्य घेऊन येथें येव-
वळें तरी कसें याचेंच मला नवल वाटतें. त्याच्या उद्धटपणाचें प्राय-
श्चित्त त्याला लवकरच मिलेल. शुंभसेन, तुमच्या आणि शालिनीच्या
विवाहाची सिद्धता पहा कशी आयतीच होत आहे ती. शत्रूस जिं-
कून त्याच्या युद्धाच्या सामुग्रींतून विवाहाची सामुग्री तयार करूं.

देस-त्रिवट.

करुं प्रचंड सुमंडपा । खनित्र शस्त्रांलार्गीं क-
रुनी सेना योजोनीयां खननीं स्वभूमि करुं
समा ॥ ध्रु० ॥ शत्रूचे हरुनीयां भाले । स्तंभ
करुं त्यांचे मोठाले । विजयध्वज हरुनी भुज-
सारें । मंडपमस्तकिं रोवूं सारे ॥ रणवाद्यें
जीं सुदुंदुमाद्यें वनवुनि दावूं मंगलवाद्यें ।
मदोद्धता या नृपा ॥ १ ॥

तसेंच, या नगरभर सडासंमार्जन- करावयाचें तें सुद्धां अशाच
तऱ्हेचें.

साकी.

रुधिरकुंकुमें संमार्जोनी करीन भूषित भूमि ।
त्यावरि शत्रूंचीं शिरकमळें स्वकरानें मांडिन
मी ॥ क्षात्रविवाहासी । मंगलकारक रीति
अशी ॥ १ ॥

शुं०—महाराज, आतां मी आज्ञा घेतों. प्रथम त्या पुरुषाला केंदेंत ठेवून नंतर आपल्या सेवेला हजर होतो.

प्र०—ठीक आहे. (शुंभसेन जातो.) (स्वतःशीं) एका कन्येसाठीं किती संकटें भोगावीं लागतात ! याच गोष्टीमध्ये पहाना. नुसत्या एका विवाहासाठीं साक्षात् मृत्यूच्या केवळ जिभाच अशा हजारों तरवारी आतां आपापल्या म्यानांतून बाहेर उड्या घालतील; व भयंकर रण माजेल. एका शरीरसंबंधाच्या पायीं हजारों शरीरांचा प्रथम होम करावा लागेल. आजपर्यंत व्यवहारज्ञ लोक कन्येविषयीं जें ह्मणत आले आहेत तें अगदीं खोटें नाहीं.

वरवा—धुमाळी.

ही दुहिता नोहे धरी स्वरूपीं अहिता । नि-
जतनूसि पोपी करी तयाच्या अहिता ॥ ही
सुता नसे परि हुताशनचि नरदेही । इजमुळें
जळे तनु खळे न जल नयनींही ॥ ही तनु-
जा नच साक्षात् असे ही दनुजा । अवतरे
चिराया गळा छळाया मनुजा ॥ ही पुत्री नच
दुःखांचि सकल जनयित्री । मन कसें पिसें
हें करीत प्रेम अपात्रीं ॥ १ ॥

पण ही शालिनी आली. हिच्या तोंडाकडे पहातांच सर्व राग ना-
हींसा होतो. पण ही कांहीं विचारांत गर्क आहेशी दिसते. तर
तिच्या एकांताचा भंग न करितां कांहीं वेळ वाट पहावी.

शालिनी—(प्रवेश करून) त्या वीराला पाहिल्यापासून माझें
मन कसेंच होऊन गेलें आहे.

खमाज-गजल.

पाहुनी मुखचंद्र तो हृदयाब्धि आजि उचंचले । ओढतें मन त्याकडे निर्लज्ज कां नकळे वळें ॥ ध्रु० ॥ स्वस्थता मनिची पहा । सोडोनि गेलि मला अहा ॥ या मन्मथें हृदयांतरें निज सोडिले शर मोकळे ॥ १ ॥ निग्रहा करुनी जरी । स्वमनासि अंतरि आवरीं ॥ परि आग्रही मन त्याकडे उडि ध्यावयासि पुन्हा वळे ॥ २ ॥

पण हे प्रेमाचे विचार मनांत आणून काय उपयोग ? त्या निर्बल, दुष्ट, भिऱ्या शुंभसेनारीं माझा विवाह होणार. वावा, तुमचें मन इतकें निर्दय कसे ?

काफी-धुमाळी.

जीवर मोठी तुमची प्रीति । तज्जन्माची करितां माती ॥ घेउनि जी खेळविली अंकीं । टाकित कां तिस दुःस्थिति-पंकीं ॥ प्रिय जी पूर्वीं तुह्यांलागीं । अप्रिय झाली कां हतभागी ॥ जीव सदा तुमचा जीवरतीं । तज्जन्माची करितां माती ॥

(डोळे पुसते.)

प्र०—(प्रेमानें तिला जवळ घेऊन) वाळे, आज आनंदांत असावयाचें सोडून डोळ्यांतून हा अभद्र अश्रुपात कां वरें ? आज तूं दुष्ट वाधाच्या हातून सुटलीस ना ?

शा०—(मनांत) पुन्हा दुसऱ्या वाघाच्या हातीं सांपडण्याकरितांच ना ?

प्र०—तुला शिकारीचा नाद फार ह्मणून लोकरीतीला एकीकडे ठेवून मीं तुला पुरुषांना मात्र योग्य अशा कला शिकविल्या. इतकें असूनही त्या वाघानें तुझी फजिती केली ह्मणून का इतकें वाईट वाटतें ? मग त्यांत रडण्याइतकें काय झालें ? (हंसून) पण या फजितीचा शेवट कशांत होणार आहे हें तुला कळलें ह्मणजे मात्र तुला गालांतल्या गालांत हंसूं येईल.

(शालिनी प्रकोपाच्या तोंडाकडे पहात रहाते.)

प्र०—अजून देखील कळलें नाहीं ? भोळी रे भोळी. अग आज तुला वाघाच्या हातून एका तरुण पुरुषानें सोडविलें ना ?

शा०—(लाजून खालीं पहाते.)

प्र०—अग यांत लाजायला काय झालें ? त्या शूर पुरुषाचा व तुझा विवाह करून टाकावा असें माझ्या मनांत आहे.

शा०—(आश्चर्यानें मनांत) हें काय ऐकतें मी ?

प्र०—मुली, अशी भांवावून जाऊं नको.

शा०—वावा,

काफी-त्रिवट.

उपकृति किति असे ही मजवरती ॥ ध्रु० ॥
होउं उतराई कशी मी या ऋणामधुनी । थोर
हृदया युष्मदीया योग्य ही करणी । नच व-
दवत खुटेच सकल मति ॥ १ ॥

प्र०—अग, यांत उपकार कसचे ? चांगला वर पाहून देणें हें वापाचें कर्तव्यच आहे. पण मला तुझी नम्रता पाहून फार आनंद

झाला. हें आनंदाचें वर्तमान आतांच्या आतांच शुभसेनाला कळवा-
यला सांगतो.

शा०—त्यांना कळविण्याजोगें यांत काय आहे ? व यांत त्यांचा
संबंध तरी कोणता ?

प्र०—अग वेडे, विवाहांत वराचा जो संबंध असतो तोच यें
शुभसेनाचा.

शा०—(मागें सरून) हें का आपल्या मनांत होतें ? शुभसे-
नाचा आणि माझा विवाह ?

प्र०—हो. ज्यांनीं तुला आज काळाच्या जवळ्यांतून सोडविलें
त्या शुभसेनाचा आणि तुझा.

शा०—(धिक्कारानें) शुभसेन मला वांचविणार ? वाघानें किं-
काळी फोडतांच शुभसेन गर्भगळित होऊन नाहींसे झाले. मला शूर-
सेन नांवाच्या शूर पुरुषानें वांचविलें.

प्र०—मीं दिलेल्या स्वातंत्र्याचा उपयोग तूं एका अनोळखी आणि
नीच पुरुषावर प्रीति करून करतेसना ? शावास तुझी. कुलाला क-
लंक लावण्याचे हे चाळे तुला वरे आठवूं लागले.

शा०—वावा, मी पायां पडतें; पण त्या शूर पुरुषास नीच ह्मणूं
नका. ज्या उदार पुरुषानें मला सोडविलें त्याच्या उपकाराची फेड
आपण अशा तऱ्हेनें करूं लागलों तर लोक काय वरें ह्मणतील ?

प्र०—दुसरें काय ह्मणणार ? अशा फाजील मनुष्याला देहांत
शिक्षा न दिल्यावद्दल मला दोष मात्र लावितील.

शा०—वावा, आपण एकदां त्यांना पहा कीं आपलें मन खास
बदलेल. मीं त्यांना आग्रह करून मुद्दाम माझ्यावरोवर आणिलें आहे.
त्यांच्या योग्यतेप्रमाणें त्यांचें आगतस्वागत आपण करावें एवढें मी
मागणें/मागतें.

प्र०—तूं विनंति करण्यापूर्वीच मीं त्याचें स्वागत केलें आहे. त्याला शोभेल अशा वंदिखान्यांत हातापायांत बिड्या ठोकून त्याला ठेविलें आहे.

शा०—वावा, आपलें नांव थोर आहे. त्याला असें करणें शोभणार नाही.

प्र०—तुला कळलें का तो कोण आहे तें ? तुला घातलेल्या मागणीचा धिःकार केल्यामुळें रागाऊन वीरसेन राजा सैन्यासह या नगरावाहेरच छावणी देऊन राहिला आहे, त्याच्याच सैन्यांतील हा एक सरदार असेल. व मला तर असाही पक्का संशय आहे कीं ज्यानें आमच्या सैन्याचा अनेक वेळां पराजय केला तोच हा शूरसेन सध्यां सुदैवानें आमच्या हातीं लागला आहे. समजला का आतां तुझा प्रियकर कोण आहे तो ?

शा०—वावा, आपल्या मुलीवर इतका राग करूं नका.

सोरट—दादरा.

सद्य हृदय अद्य करुनि विसरूं नका माया ।

प्र०—स्वकुल विमल समल करुनि विसरूं
नको विनया ॥ ध्रु० ॥

शा०—कोप करुनि शांत मना मळवुं नका
वायां ।

प्र०—रिपुसि वपुसि दान करुनि मळवुं नको
काया ॥ १ ॥

शा०—रिपुवरि उपकार तुह्यां उचित होय
राया ।

प्र०—खचित उचित जनक-वचन मान्य तुज
कराया ॥ २ ॥

थांव, उद्यां त्या पुरुषाला देहांतशिक्षाच देतो.

शा०—(रडत) नका नका, वावा, आपल्या नांवावर विश्वास ठेवून आलेल्या मनुष्याचा असा घात करूं नका.

प्र०—कारटे, तो शत्रुपक्षाचा असून सुद्धां तुला प्रिय झाला ना ? आणि मी प्रत्यक्ष तुझा पिता असूनही तुझा वैरी झालों ? ठीक आहे. तुझ्या ह्यणण्याप्रमाणें करितों. त्यास बंदीतून सोडून देतो. ह्यणजे तो आपल्या सैन्यासह चालून येऊन हें नगर हस्तगत करील. मग तूं त्याची पट्टराणी होशील. नंतर आमची गरज काय ? तुझ्या काळजीनें कृश झालेलें हें मस्तक आपल्या हातानें उडवून टाक ह्यणजे झालें.

शा०—वावा, क्षमा करा. मला हें ऐकवत नाहीं. इतकें लागून बोलायला मीं काय अपराध केला ?

प्र०—जरठ झालेल्या पित्याचें बोलणें कशाला ऐकवेल ? त्या तरुण पुरुषाचें भाषण ऐकून मात्र कान पवित्र झाले असतील नाहीं ?

शा०—वावा, मी ह्यणतें, माझ्या हातून अपराध झाला असला तरी तो एकवेळ पदरांत घाला. मला आतां आपणांशिवाय कोण उरलें आहे ? माझी आई मला केव्हांच सोडून गेली.

परज—कालंगडा—दीपचंदी.

कन्यकांसी अह्यां सोडुनीयां । गेलि माता त्य-
जूनी जगा या ॥ अंतकालीं स्वयें घेउनीयां ।
देइ आह्यां करीं याचि राया ॥ या पदांवांचु-

नी या अनाथां । राहिला नाहिं कोणीहि त्राता ॥
 राग सोडा द्यौदार्यवंता । फार आतां नका
 पाहुं अंता ॥

(प्रकोपाच्या पायां पडते.)

प्र०—ती विचारी या जगाच्या यातनांतून सुटली. मी मात्र हे सोहळे पाहण्याकरितां जिवंत राहिलों आहे. असो, नशिवां असेल तें भोगलें पाहिजे. (निघून जातो.)

शा०—(उठून मनांत) अगवाई ! वावा शेवटीं माझ्यावर रागावून निघून गेले ? कीं हें सर्व मला स्वप्नांत दिसलें ? छेः ! इतकें माझे भाग्य कुठचें ? तें सर्व खरें आहे. मला अगदीं सुचेनासें झालें आहे. आतां शूरसेनाचे प्राण कसे वांचवावे ? आज यापेक्षां वाघानें मला ठार करून टाकलें असतें तर किती चांगलें झालें असतें ? पण तसें कुठून होणार ? असो, वावांनीं कांहीं ह्मटलें तरी त्यांची सुटका केल्याशिवाय मला गत नाहीं. काय वरें करावें ? (विचार करून) हं ठरलें तर, असेंच करावयाचें. त्यांच्या जागीं स्वतः कारागृहांत राहून त्यांची मुक्तता करावयाची. (विचार करिते. इतक्यांत शुंभसेन प्रवेश करितो.)

शुं०—(मनांत) मध्येंच ही लढाईची दगदग कशाला उभी राहिली ? मला नाहीत युद्धशास्त्राच्या वाराखज्याही माहीत. आतां प्रकोपमहाराजांकडे खेपा घालतां घालतां नाकीं नव येणार.

शा०—(मनांत) ही पीडा येथें कशाला आली कोण जाणे !

शुं०—(मनांत) येथें प्रकोपमहाराज नाहीत असें वाटतें. (चपापून) अरे ! ही सुंदरी एकटीच वसली आहे. आतां जाईनाका ती लढाई खड्यांत. (उघड) कसें काय ? कसला विचार चालला आहे ? कांहीं तरी लढाईचा वेत चालला आहे असें वाटतें.

शा०—होय, तुमच्यासारख्या पुरुषांनीं जर वांगड्या भरल्या तर आतां वायकांनाच रणांत गेलें पाहिजे.

शुं०—वरें वोवा, आह्मीं वांगड्या भरल्या. पण तसें असून आज वाघाच्या तडाक्यांतून तुला मींच सोडविलें ना ? कसा क्षणांत त्याचा जीव घेतला ?

शा०—त्याचा जीव नाहीं घेतला, पण आपला जीव घेऊन मात्र पळत सुटलां खरें.

शुं०—काय ? एका तडाख्यासरसें त्या वाघाचें मस्तक मीं फोडिलें असें असतां तूं नाहीं ह्मणतेस ?

शा०—असें असें, हें कुणाला सांगतां ? भ्रमाचा भोपळा फोडिलात तें मी नाहीं ह्मणत नाहीं.

शुं०—(मनांत) हिनें मला पळतांना पाहिलें वाटतें. (उघड) सुंदरि, अशी भलत्याच वेळीं थडा कां वरें ? थकलेल्या भागलेल्या वीरांना स्त्रियांच्या गोड शब्दांचीच अपेक्षा असते.

शा०—खरेंच. मी अगदीं विसरलें. भीतीमुळें पळतां पळतां आपणांस वरेच श्रम झाले असतील नाहीं ?

शुं०—(मनांत) ही तर आपली डाळ विलकुल रिजूं देत नाहीं. (तिजजवळ जाऊन उघड) सुंदरि, तूं मजवर रागावली आहेस वाटतें. हे पहा मी तुझे पाय धरितों. पण राग सोडून या दासावर अनुराग मात्र कर.

पिल्लू-धुमाली.

कर टाकिं सखे गे या कंठीं । फिरविं न हनु-
वटि । शिणविं न तनु कटि । येउनि सुनिकटि ।
विश्रम भुजतटि ॥ दुःखांत काळ मी कंठीं ॥
गे या कंठीं ॥ १ ॥

राग व ताल सदर.

शा०—व्हा दूर चला अपुल्या वाटे ।

शुं०—तुजवीण कुठें । वद जाउं खुटे । गति
हृदय फुटे । मम धीर सुटे ॥

शा०—कशि लाज तुह्यां नच वाटे । अपुल्या
वाटे ॥ १ ॥

शुं०—स्त्रिया ह्मटल्या ह्मणजे मोठ्या हट्टी वोवा. हं समजलों.
मजकडून आणखीही मनधरणी करून घेण्याची तुझी इच्छा दिसते.
या दासाला तुझी आज्ञा होण्याचाच उशीर कीं मीं ती वजावलीच
समज.

शा०—हें खास ना ? मग इथून एकदांचे निघून जा कसे.

शुं०—छे: छे:, हे शब्द मात्र उच्चारुं नकोस. माझें पाणिग्रहण तूं
केलें नाहींस तर माझा प्राण तरी राहिल का ?

शा०—खरेंच, वाघ समोर आल्यावरोवर ज्या हातानें भीतीनें
तरवार फेंकून दिली त्या हाताशिवाय मीं दुसऱ्या कोणत्या हाताचा
स्वीकार करावा ?

शुं०—शालिनि, असें वोलूं नकोस. माझा प्राण तुझ्या हातीं आहे;
माझ्या या शरीराची तूंच मालकीण आहेस.

शा०—हा काय तरी वाई चमत्कार ! मी जर तुमच्या शरी-
राची मालकीण आहे तर तें शरीर वाहेर घालविण्याकरितां मी इतका
प्रयत्न करितें पण तें इथेंच लोचटपणानें उभें आहे हें कसें ?

शुं०—समजलों तुझा मतलब. तूं प्रीतिकलह चालविला आहेस.

शा०—आतां वाई या लोचटपणाला काय करावें ? शुंभसेन, मी
तुह्यांला निक्षून सांगतें, माझी कांहीं तुमच्यावर प्रीति नाहीं.

शुं०—प्रीतीचा रंग तांबडा आहे असें ह्यणतात; त्या कसोटीला लावून पाहिलें असतां तूं मजवर अनुरक्त आहेस यांत विलकुल संशय नाही. कारण तुझा चेहरा पहा कसा तांबडा लाल झाला आहे तो. त्यावरून तूं मजवर अनुरक्त होऊन लाजली आहेस असें दिसतें.

शा०—(मनांत) काय करूं ? लाजेशिवाय दुसऱ्याही तऱ्हेनें तोंड लाल करितां येतें हें दाखविण्याकरितां माझे हात कसे वळवळत आहेत.

शुं०—कां ? उगीच कां राहिलीस ? माझी विनंति तुला मान्य झाली असें दिसतें. बोल बोल लवकर. आतां या अधीर मनाला संशयांत कां ठेवितेस ? हें माझे हृदय पहा कसें प्रीतीनें वाहून चाललें आहे.

शा०—ह्यणूनच त्यांत लाजेला जागा राहिली नाही वाटतें. मूर्खा, आपल्या हातानें आपल्या पायावर धोंडा पाडून घेत आहेस.

झिजोटी-दीपचंदी.

मूढमते तूं पापराशि । मूढमते नच लाज तुतें
किति ताप देशी ॥ ध्रु० ॥ कां अवलेचे शाप
घेसी । कां तुं निरर्थक होसि विघातक आप-
णासी ॥ १ ॥ सोडुनि त्या करुणापरासी ।
सेवुं कशी गतबुद्धि जशी तुज खापरासी ॥ २ ॥

(जंविया उगारते, शुंभसेन घाबरतो. पडदा पडतो.)

प्रवेश ३ रा.

(फत्तेसिंग पहारा करीत आहे.)

फ०—छे: बोवा, या धनाच्या तृष्णेनें तर आपणास वेडावून सोडिलें आहे.

खमाज-दादरा.

निशिदिनिं लागे मना आस । वधुनि धन
विषारि मम मनिं येइ कधिं न शिसारि ॥
॥ ध्रु० ॥ जननिहि धन जनकहि धन गुरु
गमत मनास । लागतो कसा अशनीं पानिं नि-
दिध्यास ॥ १ ॥ ठाउक जरि मजसि असे हा
अति हव्यास । लाविलची फांस गळां वुडविल
मज खास ॥ २ ॥

या तृष्णेनें इतर गोष्टींत सुद्धां माझी अभिरुचि कशी वदलून गेली आहे. रंगांत सोन्याचा रंग मात्र आवडतो, आणि सर्व संगीतांत पैशाचा छन् छन् आवाज मात्र पसंत पडतो. छेः पण आपलें मन असें हलकें होऊं देतां उपयोगी नाहीं. यापुढें आपण तर दृढनिश्चयानें वागणार. पैशाकरितां ह्मणून कधींही कुकर्म करावयाचें नाहीं. हा निश्चय चांगला पाळण्याकरितां ही पहा मी पैशाचीच शपथ घेतों.

(पुरुषवेषानें शालिनी प्रवेश करिते.)

शा०—(मनांत) मी या फत्तेसिंगाची वरेच दिवस लोभीपणा-
वद्दल कीर्ति ऐकत होतें. आज पाहूं ती कितपत खरी ठरते ती.
(उघड) कां हो, येथें कोणी हतभागी पुरुष वंदींत पडलेला तुह्यांस
माहीत आहे का ?

फ०—(मनांत) मी स्वतःच तर धनलोभाच्या वंदींत पडलों
आहें. छेः पण पैशाची आठवण होऊं देतां उपयोगी नाहीं. (उघड)
होय, आहे परा. त्याचें नांव काय ?

शा०—शूरसेन.

फ०—(मनांत) हेंच नांव मला शुंभसेनानीं सांगितलेलें आठवतें खरें. (उघड) वरें मग त्याच्याशीं तुझें काय काम आहे ?

शा०—मला त्याला भेटावयाचें आहे.

फ०—त्याच्याकडे जाण्याची कोणासही परवानगी नाही.

शा०—छे: छे: असें ह्मणून माझी निराशा करूं नका. या तुमच्या उपकारावद्दल मी तुह्यांस जन्मभर धनांत लोळवीन.

फ०—(दचकून मनांत) पुन्हा धनाची गोष्ट! (उघड) तरुण पुरुषा, जर तुला पैशाचें नांव काढावयाचें असेल तर येथून निघून जा कसा.

शा०—(मनांत) तर मग याच्या लोभीपणाविषयीं माझी कल्पना चुकली वाटतें. (उघड) काय हा आपला निर्भांडपणा ? पण शिपाई-बुवा, मी तुमच्या पायां पडतो. पैशाकरितां जरी नाही तरी केवळ परोपकार ह्मणून तरी मला आंत सोडा. पहा, तो माझा वडील भाऊ आहे. त्याच्या मरणाच्या वेळीं तरी त्याची गांठ मला घेऊं द्या. वंधुप्रेम तुह्यांला माहीत असेलच, नसलें तरी आईवाप, मुलेंवाळें यांचें प्रेम तुह्यां खास अनुभविलेलें आहे. त्यांची आठवण करून तरी मला आंत सोडा. नाही ह्मणूं नका. परमेश्वराकडे हें तुमचें सत्कृत्य खास रुजू होईल.

फ०—मी माझ्या नातलगांना फार काय ईश्वरास सुद्धां जुमानीत नाहीं. एका स्वामिभक्तीशिवाय मला दुसरें कांहीं दिसत नाहीं.

शा०—(मनांत) स्वामिभक्तीवद्दल द्रव्यभक्ति ह्मटलें तर जास्त शोभेल. लवाडाचे डोळे मघांपासून कसे माझ्या हातांतील पिशवी-कडे लागले आहेत; जणुं काय तिच्यामधील ऐवज तो आपल्या नेत्ररज्जूनीं ओढूनच घेत आहे. (उघड) वरें तर मग. मी आपल्या ह्मणण्याप्रमाणें येथून निघून जातो व एखाद्या विहिरींत जीव देऊन आत्महत्या करून घेतो.

फ०—(पिशवीकडे पहात मनांत) याच्या ह्मणण्याला मान दिलाच पाहिजे. नाही तर फट् ह्मणतां ब्रह्महत्या, अशांतला प्रकार व्हावयाचा. आणि त्याच्या मरणाचें पाप माझ्या मार्थीं येऊन आदळावयाचें. (उघड) मुला, असा त्रागा करून काय उपयोग ? चल ये असा इकडे पाहूं; ठेव खालीं ती थैली. येवढें ओझें घेऊन कसा दमून गेला आहेस. (पिशवी घेऊन मनांत) मोहोरांनीं कशी ओतप्रोत भरली आहे. (उघड) मी सहसा परक्याच्या पैशाला कधीं शिवत देखील नाहीं. पण ह्मटलें आपल्या नकारामुळें जर लोक आत्महत्या करण्यास प्रवृत्त होतात, तर एखादे वेळीं नकारावद्दल रुकार दिला तर काय वाईट ? भिडस्तपणा हा माझा मोठा दुर्गुण; जेथें तेथें तो नडतो. पण मी ह्मणतो जाऊंदा कीं, हें आहे कलियुग, सत्ययुगाप्रमाणें चालूं लागल्यास जग तरी कसें चालवें ?

शा०—(मनांत) अहाहा ! किती पण मेल्याला जगाविषयीं काळजी ! (उघड) आणखी हा कंठाही आपण घेतला पाहिजे.

फ०—(हात पुढें करून) वाः हें काय ? माझा भिडस्त स्वभाव पाहून तूं अधिक अधिकच देऊं लागलास. मी बोललों नाहीं तर मला वाटतें तूं मला आणखी देखील अलंकार देऊं करशील. पण-पण- (हातीं घेतो.)

शा०—(मनांत) काय लवाड आहे. आगांतुकाप्रमाणें जास्ती मागणें चालविलें आहे. (उघड) माझ्या आठवणीची खूण ह्मणून तर ध्यालना ?

फ०—हं; खूण ह्मणून देशील तर गोष्ट निराळी. एक सोडून दोन खुणा घेण्याला माझी हरकत नाहीं. हें कदाचित् तुला खरें वाटणार नाहीं. ह्मणून मीच तुला एक विनंति करितों कीं, या कंठ्याच्या जो-

डीला तुझ्या गळ्यांतील तो ठसठशीत हार मला दिलास तर मला तुझी अधिक आठवण राहिल.

शा०—(मनांत) ह्मणतात किनई भटाला दिली ओसरी आणि भट हात पाय पसरी. (उघड हंसून) हं, ही घ्या माझी दुसरी खूण (हार देते).

फ०—(पिशवीकडे पहात) वरें, तूं मला मघाशीं काय सांगितलेंस कीं हा कैदी तुझा भाऊ आहे. अरेरे ! विचान्यावर काय साडेसाती आली आहे पहा. (डोळे चोळूं लागतो).

शा०—(मनांत) मला वाटलें होतें तितकें याचें मन कांहीं कठोर नाहीं. हा पहा डोळे पुशीत आहे. पण छेः, मी अगदीं चुकलें. मोहरा निरखून पहाण्याकरितांच हा डोळे चोळीत होता. अरे लघाडा ! (उघड) वरें मग जमादारसाहेब, कसें काय ? मला आंत सोडावयाचें कीं नाहीं ?

फ०—हो हो, हें काय विचारतोस मित्रा ? तुझा तो हृदयद्रावक वृत्तांत ऐकून माझे मन वितळून गेलें. जरी माझ्यासारख्या नोकराला नेहमीं आपलें कर्तव्य केलें पाहिजे तरी पुण कधीं कधीं दयेला सुद्धां पोटांत थारा द्यावा लागतो. (थैली खिशांत घालतो.) पाषाणाखालीं सुद्धां सोन्याच्या खाणी आढळून येतात. जा वावा, आपल्या भावाला लवकर भेटून ये. (जातात).

(नंतर शूरसेन एकटा वसला आहे.)

शू०—

जोगी—धुमाळी.

या हालअपेष्टांतें । मम सांगूं कवणातें ॥ध्रु०॥
तनय असे दूर दाटुनि ये ऊर लागे मनिं हु-
रहूर । वाहे अश्रूंचा हा पूर असुनी शूर झालों

चूर ॥ १ ॥ हे परमेशा दीनदयाळा मी तव
दीन किशोर । कां अणिलेंसी संकट घोर मन
कां थोर करिसि कठोर ॥ २ ॥

पण मी कशाला देवास दोष लावूं ? हा सगळा परिणाम माझ्याच निष्काळजीपणाचा आहे. त्या मुलाच्या मानभावी वोलण्यास व वर-पंगी आग्रहास भुलून मी आलों नसतो तर हें सर्व चुकलें असतें. पण त्या वेळीं त्याच्या वोलण्याला मान दिला नाही तर विनाकारण संशय उत्पन्न होईल आणि मी कोण आहे हें त्याला माहीत नसल्यामुळें माझी सुटकाही तेव्हांच होईल असें मनांत आलें; पण तें सर्व व्यर्थ. मी दिवाणखान्यांत वाट पहात बसतो न बसतो तोंच राजाचे सेवक मला कारागृहांत घेऊन जाण्याकरितां आले. असो, दैवीं असेल तें भोगिलें पाहिजे. पण अपमानाशिवाय यांत दुःख मानावयास कांहींच कारण नाही. जर मी जिवंत राहिलों तर माझी आशा सफल होईल का ?

•पूर्वीं-त्रिवट.

पुनरपि नयनां ती तनुलतिका । गोचर हो-
इल का मंजुवर्चे रंजवील मन का ॥ ध्रु० ॥
तच्चितनिं जें नयनांतरिं या अंबु निघे तें चुं-
वुनियां का देइल सुदति सुखा ॥ १ ॥

छेः, या आशेचें नांवही नको. (दचकून) अरे, पण अशा या एकांत स्थलीं शब्द कसला झाला असावा वरें ? (शालिनीकडे पाहून) हर हर ! दुःखाचा कडेलोट करावयास येवढीच गोष्ट काय ती कमी होती,

मांड-दीपचंदी.

दुर्देवा कैसें क्रूर असें झालेंसी । कांरे अवचित
मरण न धाडीसी ॥ ध्रु० ॥ देउनि दुःखा पा-
ठविसी कां मागुनि तूं अपमानासी ॥ १ ॥
व्रण उत्पादुनि सेंधवरोपण करिशी तूं कृति
कां तैशी ॥ २ ॥

(शालिनीकडे धिःकारानें पाहून) या महाराज, व्याघ्राच्या हातून सोडविण्यावद्दल मला वक्षीस योग्य देवविलेंत. (थांबून) हा पाहि- लास का हात ? याच हातानें त्या व्याघ्राला यमसदनाला पाठविलें. आणि या पायानें त्याला लाथ मारून खालीं पाडिलें. त्यावद्दल त्यांना वक्षीस काय तर श्रंखला. हें सर्व नगर परस्पर-विरुद्ध अशा गोष्टींनीं कसें भरून गेलें आहे. यांतील मुलें मदनासारखीं सुंदर असून कृ- तीनें राक्षसांसारखीं आहेत. नको नको. तो सौम्य चेहरा पुन्हा मला दाखवूं नकोस. तो पाहून पुन्हा मी जादूनें भारला जाईन. आणि आधींच पसरलेल्या दुसऱ्या कपटज्जालांत सांपडेन. त्याचप्रमाणें कान वधिर झाले तरी पत्करलें; पण तुझें विश्वासघातकी बोलणें पुन्हा ऐ- कणें नको.

शा०—बोला बोला महाराज, या सर्व वर्षावास मी पात्रच आहे. कारण माझ्या दुर्देवानें आपल्यावर—

शू०— दुर्देवानें ! दुर्देव खरेंच. प्रथम विश्वास दाखवून, नंतर रा- जास सर्व हकीकत कळवून, त्याच्याकडून आपल्या मित्राला कारागृह दाखविणें ही दुर्देवाची सीमा खरीच. या भूतलावर अशीं दुर्देवी माणसें फार नाहींत ही ईश्वराची कृपाच समजली पाहिजे.

शा०—तर मग मींच आपणावर हा गहजव आणिला असें आपल्याला वाटते ? आपण माझे प्राणदाते; असें असूनही मी—

शू०—असें असतांना विश्वासघात करण्यांत तर मौज आहे. याला ह्मणतात राक्षसी कृति. यावद्दल राजानें तुला चांगलें वक्षीस दिलें असेल नाहीं ?

शा०—महाराज, मी शपथपूर्वक सांगतो कों—

शू०—पुरे पुरे, एकही शब्द काढूं नकोस.

पिल्ल-वरवा-दादरा.

फिरविं वदन वचन वद न पळहि मजसमोर ।

शा०—पोर मी अजाण जाण नरवर मजवर करीं न कठिण हृदय थोर ॥ ध्रु० ॥

शू०—प्रथम करुनि अघटित कट । येउं पहासि मजसि निकट । विदित मजसि अससिच शठ । विफल तुझे समज कपट । कठिण-हृदय अससि निपट । बहु खटपट करुनि विकट कृति करिसि अघोर ॥ १ ॥

शा०—देवा, या माझ्या वेताला किती तरी अडथळे आणणार आहेस ? महाराज, कृपा करा, माझे ऐकून तरी घ्या.

पिल्ल-दादरा.

वचन वदूं कठिण नका । विनति मम ही एका ॥

लागतों पायां ही एका । जाहलां क्रूर कां ॥ ध्रु० ॥

तनय आपुला जसा । शालीन दीन मी तसा ।

करूं नका पारखा ॥ १ ॥

शू०—(मनांत) याचें वोलणें खरें असेल का ? याची मुद्रा ऋशी निष्कपट दिसते.

शा०—महाराज, अजून आपणांस माझ्याविषयीं संशय आहे तर ? (तरवार काढून) मग पहा माझें हृदय किती निर्मळ आहे तें (भोंसकूं लागते.)

शू०—(तरवार धरून) हां हां,
विहाग—त्रिवट.

आवरिं आवरिरे असिसी या । आत्मवधा कां
करिसी वायां ॥ ध्रु० ॥ त्यजिशि काय तूं
अशा अभाग्यासाठीं ऐशी कोमल काया ॥ १ ॥

शा०—अशा रीतीनें जगण्यांत काय अर्थ ?

शू०—छे: छे: असें ह्मणूं नकोस.

असुखिं बांधवा निज पाडाया जीवासी कां
करिसि अपाया ॥ २ ॥

शा०—पण आतां आपल्या मनांत मजविषयीं थोडासुद्धां संशय उरला नाहींना ?

शू०—छे: संशयाचें नांवही नको. प्रथम तरी तुझ्यासारख्या अकृत्रिम मित्रासंबंधीं मला संदेह उत्पन्न झाला, याची मला फार लाज वाटूं लागली आहे.

शा०—आपल्याला संशय यायला जागा होती खरी. आपल्या जागीं मी जर असतो तर मलाही आपल्यासारखेंच वाटतें. पण आमच्या प्रकोपमहाराजांच्या कार्नीं अशी कुणकुण आली कीं,—

शू०—नको त्या विश्वासघातकी राजाचें नांव काढूं. पाहुण्याचें आदरातिथ्य कसें करावें हें त्याला पूर्णपणें अवगत आहे.

शा०—त्यांना असें कळलें कीं,—

शू०—त्यांची माहिती अगदीं बरोबर होती. शालीना, तुझ्या या मित्राचें नांवगांव तुला कळलें ह्मणजे तूं सुद्धां मजवर इतकें प्रेम करणार नाहीस. हल्लीं ज्या वीरसेन राजानें तुमच्या नगरास वेढा दिला आहे त्याचाच सेनापति मी दुर्दैवानें तुमच्या हातीं सांपडलों आहे.

शा०—हें मला आधींच कळलें आहे. आपण सेनापति आहांत हें ऐकतांच मला आपणांस या नगरांत आणल्याबद्दल फारच पश्चात्ताप झाला. आपली येथून मुक्तता करण्याकरितां मीं आपल्या अल्प मतीनें एक उपाय काढला आहे. आपण ऐकाल का ?

शू०—तो कोणता ? सांग पाहूं. अहाहा, शेवटीं तूं माझ्यासाठीं इतक्या संकटांत आपला जीव घातलास ! शालीना, मी वारंवार तुझा संशय घेतल्याबद्दल तुझी क्षमा मागतों.

शा०—किती तरी आपला उदार स्वभाव हा ! महाराज, मीं जो उपाय योजिला आहे त्याला आपली पूर्ण अनुमति पाहिजे.

शू०—माझ्या मुक्ततेबद्दल माझी अनुमति ? हें सर्व कांहीं गूढ दिसतें.

शा०—आपल्याला मी उगीच संशयांत ठेवीत नाहीं. महाराज, माझी विनंति इतकीच कीं, मीं आपल्याकरितां माझ्यासारखा पोषाख आणिला आहे, तो अंगावर घालून आपण वाहेर पडावें. जपून गेलें ह्मणजे पहारेकऱ्याला संशय येणार नाहीं.

शू०—आणि तुझी वाट ?

शा०—मी आपल्या जागीं वसतों.

शू०—वाः शालीना, उपाय पण उपाय शोधून काढिला आहेस खरा. ह्मणजे माझी सुटका व्हावी आणि तुझ्या गळ्याला फांस लागावा. खाशी तोड.

शा०—माझ्या केंसालाही धक्का लागणार नाही.

शू०—ह्यणजे ? तूं तर अधिक अधिक मला वुचकळ्यांत पाडूं लागलास.

शा०—राजकन्या शालिनी इचा मी मर्जीतला सेवक आहे.

शू०—या राज्यांत मर्जीवर अवलंबून राहण्यांत अर्थ नाही. येथील दुष्ट, दगलवाज राजाला तुझी किंचित् तरी कींव येईल असें तुला वाटतें काय ? वाटत असेल तर ती समजूत आपल्या डोक्यांतून काढून टाक. फार तर काय ? आपल्या मुलीलाही शासन केल्या-वांचून तो रहाणार नाही.

शा०—(मनांत) मी शालिनी आहे असें या वेळीं यांना सांगण्यांत कांहीं तात्पर्य नाही. (उघड) मी मोठ्या आशेनें आपणापार्शीं आलों; त्या आशेचा शेवट असा व्हावा ना ? महाराज,

झिजोटी-त्रिवट.

नकाहो नकाहो करुं या निराश । पुरवा या मनोरथास । करितसां स्वकरिं निज तनुचा विनाश ॥ ध्रु० ॥ वास घोर कारा-सदर्नी । यासि हेतु माझी करणी ॥ हा विचार मम मना छळुनि दिनरजनी । शिणवित मज हा वंदिवास मम कंठिं पाश ॥ १ ॥

शू०—शालिनी, तूं नाहीसा झाल्यावर तुझ्या आईवापांना किती रें दुःख होईल ?

शा०—(मनांत) काय करावें ? माझे आईवाप आहेत असा प्रांचा ग्रह मीं दृढ केला ही केवढी चूक झाली ?

शू०—तूं अझून जगाचा अनुभव घेतला नाहीस, संसाराचें सुख

अजून तुला मिळावयाचें आहे. मला आज मरण आलें काय, किंवा उद्यां आलें काय एकच. ह्मणून सांगतो, हा अविचार सोडून दे. मला जर मरण आलेंच तर माझी आठवण सदोदित राहूं दे.

शा०—नका नका. असें वोलूं नका. तुम्ही खास या संकटांतून वांचणार अशी माझी मनोदेवता मला सांगते. (मनांत) आतां वीरसेन राजास पत्र लिहिण्याचीच वाकी उरली आहे. येथून गेल्यावर तसेंच करितें तर. (उघड) महाराज, आपणांस मी पुन्हा एकदां विचारितों. माझी विनंति आपण नाहींना मान्य करीत ?

शू०—शालीना, यावद्दल आतां मला आग्रह करूं नकोस. येथें राहून मी मरणाची वाट पहात बसणार. हा निश्चय कालत्रयींही ढळणार नाहीं. असो, जर आपली ही शेवटचीच भेट असेल तर मला तुला कांहीं सांगावयाचें आहे.

जोगी-गजल.

अजि धन्य मी खरा जर्गी या त्वत्समागर्मीं ॥
उतराइ कैसा होउं या जन्मीं ऋणीच मी ॥ध्रु०॥
झालों परासु मी तरी तूं तात होउनी ॥ रक्षीं
अनाथा मत्सुता वाटूं न दे कमी ॥ १ ॥

शा०—दीर्घायु देवो देव तुह्यां शतसमावधि ॥
ठेवो सुखोदधीमधीं सपुत्र नेहमीं ॥ २ ॥

शू०—जरि वांचलों असों सदा त्वदीय संगर्मीं ॥
शा०—मी ही वसों सहवासिं या तुमच्या
सुधोपर्मीं ॥ ३ ॥

(पडदा पडतो.)

प्रवेश ४ था.

(वीरसेन व वकुल प्रवेश करितात.)

वी०—(स्वतःशीं) काय करावें ? शूरसेनाचा अजून पत्ता नाही. कालच रात्रीं शत्रूच्या नगरावर हल्ला व्हावयाचा. पण मुख्य सेनापतिच नसल्यामुळे हल्ल्याचें काम लांबणीवर टाकावें लागलें. हल्ला लांबला ह्मणून मला विजयप्राप्तीबद्दल शंका आहे असें मुळींच नाही. शूरसेन जर लवकरच परत आला तर त्या सिंहापुढें शत्रूच्या कडेकोट तयारीचेंही कांहीं चालणार नाही. जर का तो शत्रूच्या जाळ्यांत सांपडला असेल तर त्या दुःखापुढें अपजयाचें आणि अपमानाचें दुःख कांहींच नाही; ह्मणून माझे मन आतां जयप्राप्तीकडे नसून माझ्या मित्राकडे मात्र लागलें आहे. त्याच्या गतपत्नीच्या पित्याचें घर याच अरण्यांत होतें, तेव्हां त्याच ठिकाणीं तो कोणासही न विचारितां व एकांताचा भंग होईल ह्मणून कोणासही वरोवर न घेतां गेला असावा ही शंका येऊन मीं तें सर्व अरण्य सैनिकांकडून शोधून पाहिलें; पण अजून थांग नाही. लहानपणापासून एके ठिकाणीं वागत आल्यामुळे मला आज मुळींच चैन पडत नाही. देवा ! माझ्या मित्राच्या जीवास अपाय न होवो. (थांबून) पण मला ही भीति कशाला ? फार झालें तर तो शत्रूच्या हातांत सांपडला असेल. पण ते शत्रु कोण ? प्रकोप महाराजच ना ? ते आज शत्रु असले तरी आमचा पिढ्यान्पिढ्या चालत आलेला घोवा विसरतील ?

व०—महाराज, आज असे उदास कां वरें ? वावा अजून परत आले नाहीत ह्मणून का ? (वीरसेन स्तब्ध राहतो.) मला तर त्याबद्दल यत्किंचित्ही भीति वाटत नाही. कारण,

दिंडी.

कुठें पंचानन शूर उग्रकांति ॥
 कुठें दुर्बलतम भ्याड हरिणपंक्ति ॥
 तात जगतीं विख्यात वीर कोठें ॥
 कुठें कीटांसम शत्रुसैन्य मोठें ॥ १ ॥

वी०—मला सुद्धां माझ्या मित्रावद्दल विशेष भीति वाळगण्याचें कारण नाहीं. बरें पण वकुला, तूं आमच्याबरोबर लढाईला येणार का?

व०—असें कां विचारतां? या वेळीं मी लढाईला जाण्यासाठीं किती तरी उतावीळ झालों आहे !

झिजोटी-त्रिवट.

रिपुवपुवरी कराया वार ॥ उत्सुक असे किती
 तरि तरवार ॥ ध्रु० ॥ क्षात्रकुला मज पात्र क-
 राया मद्भुज असति सशस्त्र तयार ॥ गमन
 कराया रणांगणाप्रति स्फुरण चरण करिती
 अनिचार ॥ १ ॥

वी०—शाबास वकुला, शाबास. तूं शूरसेनाचा मुलगा शोभ-
 तोस खरा. (मनांत) मला तर निःसंशय वाटतें कीं हा पुढें मोठा
 वीर निपजणार.

साकी.

सुकुल वकुल रिपु-भुजगां होइल नकुलचि अ-
 चिरें कालें ॥ उज्ज्वल वीर्या प्रकट करी जरि
 बाल्यहि पूर्ण न झालें ॥ रत्न लहान जरी ॥
 दावि अपूर्वा कांति खरी ॥ १ ॥

पण समोरून हा भरधांव घोडा फेंकीत कोण येत असावा वरें ? शूरसेनाकडून तर कोणी आला नसावाना ? पण हा पहा घोड्यावरून उतरलाच. आतां लवकरच कळेल हा कोण, कोठून, आणि काय वर्तमान घेऊन आला आहे तें.

(जासूद प्रवेश करितो.)

जासूद—महाराज हें पत्र (पत्र हातांत देऊन) होईल ति-
तक्या त्वरेनें आपल्या चरणांपाशीं आणून देण्यास मला माझ्या ध-
निनीनें-नव्हे धन्यानें-आज्ञा केली आहे. (प्रणाम करून जातो.)

वी०—(वाचतो.) “आपल्या सैन्यांतील शूरसेन नांवाचे सर-
दार राजधानींत कारागृहांत पडले आहेत. त्वरा करून त्यांना सोड-
वून न्यावें.

त्यांच्या बंधनास कारणीभूत झालेला एक हतभागी मनुष्य.”

हरहर, शेवटीं माझी मनोदेवता खरी ठरली अं ? वरें पण हा हतभागी मनुष्य कोण ? आणि हा मित्राच्या बंधनास कारणीभूत झाला कसा ? मी पत्र वाचण्यांत गर्क असतां तो जासूदही निघून गेला. आतां करावें काय ? पण हें शत्रूचें तर कांहीं किटाळ नसेल ना ? कांहीं असो; शत्रूचें नगर आपल्याला सर करावयाचेंच आहे. तेव्हां हल्ल्याचें काम लवकर हातीं घेऊन जासुदाचें वर्तमान खरें असेल तर मित्राची मुक्तता करावी हें वरें.

व०—महाराज, चिंताग्रस्त कां झालांत ? वावा खुशाल आहेत ना ?

वी०—ईश्वर करो व त्याच्या पवित्र देहाला शत्रूचा विटाळ न होवो !

व०—महाराज, लवकर सांगा काय झालें तें.

वी०—वाळा, तुला मुलाला कळून काय करावयाचें आहे ?

ब०—मी तुमच्या पायां पडतो. मला लवकर कळ्या काय झालें तें. बावा जर कोठें दुःखांत असतील तर मला त्यांच्या दुःखाचा वांटेकरी होण्यास जाऊं द्या. माझ्याशिवाय त्यांना अगदीं करमत नसेल. आतां मजवांचून त्यांचें सांत्वन करणारें कोण आहे ?

वी०—वाळा, आपल्या सैन्यांतील सिंह जाळ्यांत सांपडला.

ब०—काय ? बावा वंदींत पडले ? पण त्यांच्या प्राणास कांहीं अपाय झाला नाही ना ? (रडत) बावा ! बावा ! आपल्या आवडत्या मुलाला सोडून तुझाला कसें जाववले ?

मांड-गजल.

निज अर्भकासी एकट्यासी टाकुनी कसे ॥ गे-
लांत कां हो मजवरीही कोपलां असे ॥ ध्रु० ॥
पूर्विं मातेनेंहि मातें सोडिलें पहा ॥ जनक
जाई या अनाथा टाकुनी अहा ॥ जगतांत
सान्या वालि कोणी राहिला नसे ॥ १ ॥
पाहुं पुनरपि मूर्ति कैशी धैर्यशालिनी ॥ कैशि
वाणी ऐकुं कर्णें श्रवणमोहिनी ॥ तिळ सौख्य
कोठें तातवीणें जगतिं ना दिसे ॥ २ ॥

बावा, तुम्ही मला आजपर्यंत फार प्रेमानें वागविलें. पण तुम्ही संक-
टांत असतां मी मात्र नुसते अश्रु ढाळीत रडत वसलों आहे.

झिजोटी-त्रिवट.

तुमच्या प्रीतिसी पहा ॥ न मुळीं पात्र नीच
हा ॥ ध्रु० ॥ प्राणाहुनि मज पालुनी वाढविलें
प्रेमें ॥ पळही नसलों जवळी मी नच तुम्हां

करमे ॥ १ ॥ शिकवित आलां क्षात्रकुला उ-
चित अशा धर्मा ॥ सांप्रत आयुध टाकुनियां
रडतों हतकर्मा ॥ २ ॥

वी०—(मनांत) काय करावें ? माझेही अंतःकरण या बातमीनें
विदीर्ण होऊन गेलें आहे. पण असा धीर सोडून कांहीं उपयोग नाही.
मींच असे हातपाय गाळल्यावर या वालकाची आणि सैन्याची काय
स्थिति होऊन जाईल ? हाच प्रसंग धैर्य दाखविण्याचा आहे. (मोठ्यानें)
वकुला, पुरुषांनीं आणि तशांत तुझ्यासारख्या वीरपुत्रांनीं व्यर्थ शोक
करणें योग्य आहे काय ? अशा प्रसंगां वीरांनीं शत्रूला डोळ्यांचें
पाणी दाखवावें कीं तरवारीचें पाणी ?

व०—(आवेशानें) महाराज, हा पहा मी चाललों सूड घेण्या-
करितां. शूर पुरुषाचा अपमान केल्याचें पकें प्रायश्चित्त आज शत्रूला
देतों.

विहाग—त्रिवट.

रिपुमध्नें टाकितों उडी ॥ जाऊंदे धरीं चरण
तव पळ न दवडिं ॥ ध्रु० ॥ रण-मखीं बुडी ॥
देउनी कुडी ॥ हतचि येवढी ॥ वळि देइन
मुख न उघडिं ॥ मज असोत कशाहि कितीहि
नडि ॥ १ ॥

वी०—(स्वतःशीं) हा दुःखामुळें तर अगदीं अनावर झालेला
आहे. (उघड) वाळा वकुला, असा अविचार करण्यांत काय अर्थ ?

व०—यांत कांहीं अर्थ नसून परिणामीं अनर्थ असला तरी मी
जाणार. कृपा करून मला सोडून द्या.

झिजोटी-त्रिवट.

मम तदर्थं त्यजीन प्राण ॥ अरिची रानोरान
दाणादाण करिं जाण ॥ ध्रु० ॥ वयें जरि ल-
हान ॥ रिपु प्रवलवान् ॥ तरवार मम करिं ॥
पर्वा रति न करिं ॥ क्षणिक तनुचि कांहीं ॥
अति लघु जीवाचीही ॥ तिळभर पळभर मज
न गुमान ॥ १ ॥

आणखी महाराज असें पहा कीं,

पिल्लू-धुमाळी.

दक्ष धुरंधर प्रवल भयंकर नामहि ज्याचें श-
त्रूंसी ॥ कदनीं वदना पाहुनि ज्याच्या कंप सुटे
तद्गात्रांसी ॥ ऐशा सिंहाचा छावा होवोनी ऐसा
का राहूं ॥ तातासी शोकीं मी कैसा नेत्रांनीं
पाहूं ॥ नीचा शत्रूच्या धिःकारा कैसा या
साहूं ॥ १ ॥

वी०—(त्यास पोटाशीं धरून) शावास वकुल, शावास. तूं
आपल्या निश्चयानें कुलाल धन्यता आणलीस. वाळ, या प्रसंगीं
माझ्या प्रिय मित्रावद्दल मी उदासीन आहे असें तुला वाटतें का ?
चल लवकर त्याला वंदीतून सोडवूं.

सोरट-त्रिवट.

त्वरा करीं चल जाउं रणा ॥ नश खड्ग करिं
घेउनि सर्वा भय करूं रिपुगर्वा ॥ मनीं ग-
णुनि किमपि न मरणा ॥ ध्रु० ॥ शोक वृथा

न करीं ॥ स्वमना अवरिं ॥ मनिं धीर धरीं ॥
 दृढ भक्ति हरीवरि ठेविं खरी ॥ १ ॥ सुहृदा-
 वांचुनियां ॥ फळ वांचुनियां ॥ जगिं कांहिं
 न या ॥ बहुतापमया ॥ चल सोडवुं त्या ॥ १ ॥

बकुला, आज आमच्यावरोवर येऊन आपल्या पित्याचें काम तूच कर. आजच्या विजयाचें सर्व श्रेय तुझ्याकडे. चल जाऊं.

ब०—महाराज, आपल्यावरोवर रणांगणांत येण्याची मला आज्ञा केली हे आपले फार उपकार आहेत. ईश्वराच्या कृपेनें वावांची सुटका आज सायंकाळच्या आंतच आपण करूं अशी माझी खात्री आहे. हे दीनदयाळ परमेश्वरा,

विहाग—त्रिवट.

शरणागतनाथ जना तुझ्याविना समर्थि या
 विनवूं कुणा ॥ ध्रु० ॥ मद्भुजं वंधनिं पडती
 तौवरि तातांच्या करुनी अवना । शिथिल सु-
 सह करिं करीं कुसुमापरि वंधना ॥ १ ॥

अहो सैनिकहो,

झिजोटी—दादरा (व्यांडच्या चालीवर.)

जर्गीं महशूर असे जो शूर तथा तातासि र-
 क्षाया । खुली तरवार करा सरदार रिपूतें
 आजि भक्षाया ॥ चिलखत चढवा रुधिरें म-
 ढवा शत्रुसि रडवा पदिं तुडवा । रिपुतें पळवा
 नव यश मिळवा पूर्व यशातें नच मळवा ॥ १ ॥

विहाग-धुमाळी.

हे वीरांनों झणि चला अरीसी गांठूं या निमि-
 षांत ॥ ध्रु० ॥ कदन करुनि अरिसदनिं करुं
 सपदि रुदन-युत युवतिवदनशतास । मरण
 गणुनि नच हरण करुनि रिपु शरण अणुं स्वनृ-
 पचरणयुगास ॥ पवनसम बहुत जवन करुनि
 करुं हवन त्वरित रिपुभवनगणास । गमन क-
 रुनि अरिदमन करुनि मदशमन करुं तिळहि
 दम न मनास ॥ १ ॥

(जातात.)

अंक २ रा.

प्रवेश १ ला.

स्थल-कारागृह.

शुभसेन—(प्रवेश करून) छे वोवा ! आपले तर पळतां पळतां पायांचे टांके ढिले झाले. आमची युद्धाची तयारी ह्यणजे शास्त्रीवुवांनीं दिलेल्या युद्धशास्त्रावरील कविता चक्र पाठ करून ठेवण्यापलीकडे फारशी नव्हती. त्या दोनदोनदां तीनतीनदां ह्यणून पाहिल्या, त्यांत एकही चूक निघाली नाही. तरी रणांगणीं गेल्यावरोवर आपलें धावें दणाणून गेलें. अरे वापरे ! कोण तो तरवारींचा चकचकाट व भाले वरच्या वगैरेंचा लखलखाट. येवढा धुळीचा लोट मीं साऱ्या जन्मांत उसळलेला पाहिला नव्हता. लढाईत त्या धिप्पाड स्वारीचें लक्ष्य माझ्याकडे गेलें मात्र. त्यासरशी त्यानें ती आपली काळखरूपी तरवार मजवर उगारली. तेव्हां वाटलें कीं आतां आपलीं शंभर वपें भरलीं. अरे, मी वीरसेन महाराजांकडचाच आहे, मला मारूं नकोस, असें मीं त्याला पुष्कळ सांगितलें. तरी त्याला कांहीं माझी दया आली नाही. ती तरवार जर का माझ्या या फुटक्या कपाळावर पडती तर मी व माझे वेत या दोघांचाही वरोवरच अंत झाला असता. पण आयुष्याची दोरी वळकट होती आणि माझ्या घोड्यानें पण कसव केलें ह्यणून वांचलों. माझ्यापेक्षां भित्रेपणा जास्ती असल्यानें ह्यणा, किंवा अकल जास्ती असल्यानें ह्यणा, त्या वेद्यानें ती उगारलेली तरवार पाहून जी एक उडी मारली तीसरसा मी आलों खालीं व घोडा झाला मजवर स्वार. हें दुसरेंच गंडांतर माझ्यावर

आलें होतें. परंतु त्यांतूनही वचावून मी इकडे तिकडे न पहातां या दिशेकडे पळत आलों. आतां प्राण जरी गेला तरी रणांत ह्मणून जावयाचें नाहीं, व कोणीं माझे हात जरी तोडले तरी हातांत तरवार ह्मणून धरावयाची नाहीं, अशी मनाशीं गांठ वांधून ठेविली आहे. वरें, देवानें या पड्याला इतक्याही संकटांतून वांचविलें यांत त्याचा हेतु काय असावा ? मला राज्यपद मिळवून देण्यावांचून दुसरा काय असणार ?

पिल्ल-धुमाळी.

मृत्युभयातें दाखवितांची शूरसेन जरि वीरमणि ।
भीत भीत होईल खरोखर मद्रच ऐकुनि तो स्व-
मनीं ॥ सैन्य घेउनी वीरसेनही सोडुनि सुदतीसी
निघुनी । जाइल ऐशा वचनातें मी घेइन त्या-
पासोनि झणी ॥ सेना जातां नगरांतूनी गोड
गोड शब्दां वदुनी । जिंकिन नंतर चारुहा-
सिनी वाला गजगति ती रमणी ॥ सुंदर मं-
दिरिं कुंदरदन सखिसह उपभोगां भोगोनी ।
होइन स्वामी या राज्याचा मजहुनि धन्य नसे
कोणी ॥ १ ॥

अहाहा ! हें सर्व मनोराज्य असतां केवळ याच्या चिंतनानें मला किती आनंद होतो आहे ! वरें, पण आतां आपल्या इष्ट कार्यास सुरुवात करावी. (आड उभा रहातो. नंतर शूरसेन एकटा बसला आहे).

शूरसेन—आज त्या पहारेकन्यानें मला सांगितलें कीं जर वीरसेनाचे सैन्यानें शहरावर हल्ला केला तर माझा प्राण कांहीं रहाणार नाहीं. अरेरे ! या कारागृहांतच माझे मरण असावें ना !

पूर्वा-धुमाली.

किति ही नीच दशा मातें आली । अवचित
या कालीं ॥ हे भगवंता मजवरि आतां अनु-
कंपा तव काय निमाली ॥ ध्रु० ॥ कर हे स्फु-
रती आयुध धरण्यातें । नच परि जवळी तें ॥
मन हें उत्सुक बहु सुत वघण्यातें । परि नच
तो येथें ॥ प्रियसुतविरहित निःशस्त्र अहा म-
रणें लिहिलें माझ्या भालीं ॥ १ ॥

पण माझ्यासाठीं वीरसेनानें शत्रूच्या अटी मान्य कराव्या अशी
माझी मुळींच इच्छा नाही. माझा तर उलट निश्चय झाला आहे;

कालिंगडा-दादरा.

मरण गणुनि दूषवीं स्वदेश-कीर्ति मी यदा । रौ-
रव नरकीं पडोंच रौरव नरकीं पडों झडों कृ-
तघ्न मी सदा ॥ ध्रु० ॥ तनय नको कीर्ति नको
सौख्य नको संपदा । शतपट अति विकट
निकट प्रकट होउ आपदा ॥ १ ॥ (संचित बसतो.)

शुं०—(शूरसेनाजवळ जाऊन) कसें काय बाबा? तुझा निश्चय
काय झाला आहे? शरण येऊन आमच्या ह्मणण्याप्रमाणें वागावयाचें
कीं नाही?

शू०—छे छे, ही गोष्ट देखील बोलूं नकोस.

मन्मुखसन्मुख झणि रणिं कंप सुटत ज्या
पदा ॥ त्याच पदीं तेंच वदन नच नमविन
मी कदा ॥ मरण० ॥ २ ॥

शुं०—वरें तर, तुला जर स्वामिभक्ति प्राणापेक्षांही आवडत असेल तर ती आतां खुशाल दुसऱ्या जगांत भिरवीत वैसे. उद्यां सकाळीं तुझे मस्तक शहरच्या वेशीवर लटकलेलें असेल हें मात्र मनांत पकें समजून ऐस.

शू०—तुझ्यासारख्या षंडांनीं भरलेल्या या शहराचें रक्षण नुस्तें माझे मस्तक करितांना पाहून स्वर्गांत मला किती तरी आनंद होईल !

शुं०—(मनांत) काय करावें ? याजपुढें आपली तर कांहीं मात्रा चालत नाहीं. वरें तर आतां असें बोलावें. (उघड) वेड्या, कांहीं तरी विचार कर. तुझ्यामागे तुझीं वायकापोरें काय करतील ?

शू०—माझी प्रिया या जगांतील विपत्तीच्या आटोक्यावाहेर आहे. व मुलाविषयीं ह्मणशील तर तो अनाथाप्रमाणें शोक न करितां आपल्या पित्याच्या मरणावद्दल पुरता सूड घेईल. तुमच्या या शहराची तो राखरांगोळी उडवील. ज्या ठिकाणीं हल्लीं गाणेंनाचणें चाललें असेल त्या ठिकाणीं घुवडांच्या गाण्याशिवाय एकही शब्द ऐकूं येणार नाहीं, व कवंधांच्या नृत्याशिवाय कांहीं दिसणार नाहीं. जे गगनचुंबित वाडे हल्लीं आपल्या उंचीच्या तोऱ्यांत सर्वांना तुच्छ मानताहेत, तेच आमच्या सैन्यापुढें आपलीं मस्तकें लववून धाडकनू जमिनीवर पडतील. तुमचीं दुष्कर्म पाहून आधींच रागानें लाल झालेली ती इंद्रावती नदी रक्ताच्या पुरानें जास्ती तांबडी होईल. व तुमच्या राजसभेंत साक्षात् कृतांत आपला दरवार भरवील.

शुं०—(मनांत) हें ऐकून माझ्या अंगावर कांटा उभा राहिला. (उघड) हट्टी मनुष्या, तुझे डोळे उघडणार तरी केव्हां ?

शू०—सांगतो ऐक. माझ्या मृत्यूबद्दल माझे सैन्य तुमचा सूड घेऊन तुमची दुर्दशा उडवून देईल तेव्हां ती पहाण्याकरितां मात्र स्वर्गांत मी आपले डोळे उघडून तुह्यांकडे आनंदानें पाहीन.

शुं०—जोंपर्यंत तुझे डोकें धडापासून वेगळें झालें नाहीं तोंपर्यंत तें लवकर थान्यावर आण. वेग झाल्यावर मात्र कधींच थान्यावर येणार नाहीं. थांव, तुझा हट्ट व आण हीं वरोवरच या शरीरांतून काढून टाकतां. तुझे मन जरी इतकें दुराग्रही आहे, आपला कृतनिश्चय सोडणार नाहीं, तरी शरीर कांहीं तसें नाहीं. तें मस्तकापासून दूर रहाण्यास कबूल होईल.

शू०—रणांगणांतून भित्रेपणानें पळून आलेल्या व एकही शिपाई मारावयास मिळाला नाहीं ह्मणून खिन्न झालेल्या मनुष्यास आपला निष्फल कोप शमविण्याकरितां निःशस्त्र मनुष्यास ठार मारणें हेंच साधन काय तें मोकळें असतें. मी मरणाकरितां एका पायावर तयार आहे. तुझ्यासारख्या नीच मनुष्याच्या हातून मरण येतें एवढेंच काय तें वाईट वाटतें.

शुं०—मी नीच असो किंवा कसाही असो. तुला मात्र या नीच जगांतून एका क्षणांत उंच अशा आकाशांत नेऊन पोहचवितों. चल, लवकर देवाचें स्मरण कर.

शू०—(आकाशाकडे पाहून.)

सिंधभैरवी—दादरा.

प्रभो अनाथ-पालका । अनंतसूत्र-चालका
 ॥ ध्रु० ॥ मदीय पालिलें सुता । जिवाहुनीहि
 तत्त्वतां । स्वदेह सोडिं मी अतां । न देखतांचि
 तन्मुखा ॥ १ ॥ न तात राहिला तथा । तथा-
 वरी असो दया ॥ अनाथ देइं कालिं या । तु-
 झ्याच हातिं बालका ॥ २ ॥

शुं०—चल आटप. प्रार्थना लांबली ह्मणून आयुष्य मात्र लांबा-
वयाचें नाहीं. (तरवार उगारतो.)

(इतक्यांत वकुल येऊन शूरसेनास मिठी मारतो व वीरसेन शुं-
भसेनास पकडतो.)

वा०—वावा, वावा,

मांड-दादरा.

काय ही दशा तनुची काय ही दशा । किति
तरी अहा तात असे जाहली कृशा ॥ ध्रु० ॥ ज-
खड जड निगडिं पदकमल असे हें । रिपुसि-
ही न होवोत कधीं यातना अशा ॥ १ ॥

वावा, मी किति भाग्यवान् ह्मणून आयल्या वेळीं या ठिकाणीं आलों.
(शुंभसेनाकडे वळून) दुष्टा, चल चालता हो येथून. खबरदार पुन्हा
आपलें काळें तोंड दाखविलेंस तर.

वी०—दुष्टा, ही पाहिलीस का नम्र तरवार? तुझ्या शरीरांत
घुसण्याविषयीं किति उतावीळ झाली आहे ! पण तिला तुझ्या अप-
वित्र रक्ताचा विटाळही होऊं नये ह्मणून मीं तिला आवरून धरिली
आहे. मित्रा, या दुष्टाला काय शिक्षा करूं वोल.

शू०—महाराज, तो एक क्षुद्र मनुष्य आहे. त्याला शिक्षा क-
शाला? त्याला सोडून द्याना?

वी०—तूं ह्मणतोस ह्मणूनच याला मी सोडून देतो. (शुंभसेनास)
पण अधमा, आधीं शपथ घे कीं आतांच्या आतां मी हें राज्य सोडून
जातो. (त्यास सोडून देतो. शुंभसेन पळून जातो.)

शू०—(साश्रु) तुम्ही दोघेही मला पुन्हा कडकडून भेटा. (त्यांस
आलिंगन देतो.)

वी०—मित्रा, या तुझ्या श्रृंखला डोळ्यांनीं वघवत नाहींत तर त्या आधीं काहून टाकितों. (काहूं लागतो.) मित्रा, आज तुझी जी सुटका झाली तिला कारण वकुलाचा प्रताप.

शू०—(वकुलास घट्ट पोटाशीं धरून) माझ्या आवडत्या मुलानें स्वतः श्रम करून माझी सुटका केली यापरतें दुसरें कोणतें भाग्य ? धन्य आहे मी.

लीलांवरी-दादरा.

आजवरी जनक देइ जन्म सुताला । पुनर्जन्म
तनयें मज आज दीधला ॥ ध्रु० ॥ आर्लिगूं
तनु किति ही धूलिधूसरा । चुंबुं किति म्ला-
न मुखा या मनोहरा । पाहुं किति नेत्र भरुनि
मूर्ति सुंदरा । तृप्ति न हो सुमहोत्सव आजि
लाधला ॥ १ ॥

(पडदा पडतो.)

प्रवेश २ रा.

(प्रकोप, शालिनी व मालिनी.)

मांड-धुमाली.

शा० व मा०—शांति धरा नृपराज । शोका
टाकुनि व्हा धृतिभाज । खिन्न असे कां आज
॥ ध्रु० ॥ जें असेल दैवीं तें टळेल केंवी । प्रा-
क्तनकेलिच ही समजावी ॥ ईस न कांहीं

इलाज ॥ १ ॥ जगहि सर्व जरि फिरे एक
मित्रही नुरे । जाणा या दुहितांचें सारें प्रेम
असे निर्व्याज ॥ २ ॥

प्र०—नृपराज, या शब्दानें मला कशाला दुखवितां ? मुलींनों,
माझें राज्य गेलें ह्मणून मी दुःखी आहे असें तुह्यांस वाटतें काय ?
देवानें जरी मला तें परत दिलें तरी आतां नको.

पिल्ल-धुमाली.

विभव स्वकरें देईन झुगारुनि सारें । मनिं खेद
न मम कांहीं ॥ जरि मत्सुख निघुनी जाई ।
सकल अचिरें ॥ ध्रु० ॥ प्रिय दुहितांसी लोटिलें
असुखार्णविं मीं खास । हृदया सांप्रत कालिं
हा विचार दे आयास ॥ प्राण कसे अजुनीही
नच जाती यांतें नेई अदय विधिरे ॥ १ ॥

शा०—वावा, आमच्यावद्दल काळजी करूं नका.

खमाज-गजल.

जी असे गति आपुली ती आमुची । शांत व्हा
दुखवूं नकाहो या वचीं ॥ ध्रु० ॥ संकटें तु-
ह्यांसवें बहु सोसण्या । तात जाणा सिद्ध
आहों आजची ॥ १ ॥ दुःखि पाहुनि तुह्यां
हृदय विदीर्ण हें । त्वरित सोडा शोक अं-
जलि ही रचीं ॥ २ ॥

प्र०—(दोघींस जवळ घेऊन) मुलींनो, तुह्यांसारख्या सुशील

मुलींवरून राज्य देखील ओंवाळून टाकावें. शालिनि, तुझा विवाह आतां वीरसेनाशीं किंवा शूरसेनाशीं लागेल तर मी सुखानें मरेन. देवा, माझ्या या अर्भकांनीं काय पातक केलें होतें कीं त्यांनीं माझ्या दोषावद्दल प्रायश्चित्त भोगावें? शालिनि, शुंभसेनानें तुला एकटी टाकून पळ काढला हें जर मला त्या वेळीं खरें वाटलें असतें तर मीं शूरसेनाचा उपमर्द केला नसता. माझें राज्य गेलें यावद्दल मला वाईट वाटत नाहीं. पण त्या वीराचा उपमर्द केल्याची आठवण झाली ह्मणजे माझें मन मला खातें.

शा०—वावा, माझ्या हातून एक अपराध झाला आहे.

प्र०—मुली, बोल पाहूं तो कोणता तो? तुझ्या सर्व अपराधांवद्दल तुला क्षमा आहे.

शा०—मीं वीरसेनाला पत्र पाठवून त्यांना सोडवून नेण्यावद्दल विनंति केली.

प्र०—एकूण माझ्या दोषापासून तूं मला मुक्त केलेंस. शालिनि, याला तूं अपराध ह्मणतेस काय?

शा०—मला अशी भीति होती कीं शुंभसेनानें—

प्र०—त्या मूर्खाचें नांवसुद्धां काढूं नको. त्याच्या नादानें वागूं लागल्यापासून मला रणांत कधींही जय आला नाहीं. त्याच्या वाडवडिलांनीं आमच्या गादीचें उत्तम तन्हेनें रक्षण केलें ह्मणून मीं त्याच्यावर विश्वास ठेविला. पण दुष्टानें त्यावद्दल मला चांगलें प्रायश्चित्त भोगण्यास लाविलें.

एक सेवक (येऊन)—महाराज, बाहेर वीरसेनमहाराज उभे आहेत. आज्ञा होईल तर त्यांना आंत आणतो.

प्र०—वावा, आतां माझी आज्ञा कसली? त्यांची मर्जां असेल तर मीच त्यांची भेट घेण्याला वाहेरील दिवाणखान्यांत येतो.

प्रवेश ३ रा.

(सुवर्णमालिनी प्रवेश करिते.)

सु०—(मनांत) अरे देवा! आतां ही गोष्ट कोणत्या थराला जाईल कांहीं सांगवत नाहीं. आमच्या महाराजांचा स्वभाव पडला तापट. वीरसेनही विजयानें अंधळे झालेले. शुभसेनांनीं आजपर्यंत जें प्रकोपमहाराजांना सांगितलें कीं वीरसेन शालिनीवाईवरोवर लगीन करावयाला तयार नाहीत तेंही शंभर हिश्यांनीं खरेंच असेल. या तारुण्याचा संचार झाला कीं माणसाच्या हातून काय होईल आणि काय न होईल याचा कोणीं नेम सांगावा ? तेव्हां या भेटीचा शेवट गोड होईल असें मला नाहीं वाई वाटत. मागें वीरसेन महाराजांचे वडील आणि प्रकोपमहाराज यांनीं सहज विनोदानें शालिनी आणि वीरसेन यांचें लगीन करावयाचें ठरविलें तेव्हां त्यांच्या हें सगळें ध्यानींमनीं तरी आलें असेल का ? कुठून येणार ? (थांबून) फत्तेसिंग हे शूरसेनावर पहारा करण्याकरितां होते, तेव्हां ते जर या मेल्यांच्या रागाला बळी पडले तर—इडापिडा टळो आणि अमंगळ पळो ! फत्तेसिंगावरोवर थाटानें लगीन करून श्रीमंतींत दिवस घालवावयाचे ही माझ्या वेड्या मनाची हौस. पण शेवट हा असा व्हावयाचा होता !

सरला—(येऊन) अहाग वेडे सुवर्णमालिनि, तिकडे काय आनंदीआनंद चालला आहे. आणि तूं आपली दुर्मुखलेलीच ना ?

सु०—कायग झालें सरले, तुला इतकें आनंदायला ? प्रसंग कोण, आणि हें काय हें ?

स०—अग, वीरसेन व प्रकोपमहाराज पुन्हा एक झाले.

सु०—(तिला आलिंगून) वरें झालें वाई, तुझ्या तोंडांत साखर पडो. वरें पण हें तुलाग कसें कळलें ?

स०—त्यांत ग काय कठिण ? मीं कोणाला नकळत त्यांचें सर्व बोलणें ऐकिलें. पहिल्याप्रथम आपले महाराज वीरसेन महाराजांवर फार संतापले. आणि तूच प्रथम मागें ठरलेला संकेत मोडलास आणि पुन्हा दुःखावर डाग देण्याकरितां युद्धाला उभा राहिलास असें एक ना दोन, नाहीं नाहीं तें त्यांना बोलले. पण मग जेव्हां त्यांना कळलें कीं वीरसेन अजून रामचंद्राप्रमाणें दृढनिश्चयी आहेत तेव्हां त्यांचा सगळा राग निवून गेला. त्या शुंभसेनानें आमच्या महाराजांचे कान कसे भाळून टाकिले होते. वीरसेन महाराजांचीं पत्रें मधल्यामध्ये दावून टाकिलीं आणि त्यांच्या वकिलांची आणि महाराजांची गांठच पडूं दिली नाहीं.

सु०—काय तरी दुष्ट स्वभाव ! वरें, मग लहानपणीं ठरल्याप्रमाणें या दोघांचें लगीन होणार तर ?

स०—होणार ह्मणजे ? शालिनीवाईची मर्जी सुप्रसन्न करण्याकरितां वीरसेनमहाराज लवकरच त्यांची भेटही घेणार आहेत.

सु०—पण गडे सरले, मीं तुला कांहीं सांगितलें तर राग नाहीना येणार ? लहानपणची मैत्रीण ह्मणून सांगावेंसें वाटतें.

• **स०**—तें कायग ?

सु०—अग, असें आड राहून दुसऱ्यांच्या एकांतांतल्या गोष्टी ऐकणें ही खोड वऱ्यापैकी नव्हे ह्मणून सांगतें.

स०—अग होहो. सगळें समजलें वरें. फत्तेसिंगाच्या आणि तुझ्या एकांताविषयीं ह्मणत असशील नाहीं ?

सु०—मेळें जिभेला हाड सुद्धां नाहीं. अग, तुझ्यासारख्या अ-

प्सरेला सोडून माझ्यासारख्या कुब्जेला वरावयाला ते वेडेच आहेत वाटते. त्या कमानदार भिवया, तें सरळ नाक (सरला आरशांत पाहू लागते.) (मनांत) चढली मेली लागलीच हरवण्याच्या झाडावर. तिला वाटते कीं मी खरीच अप्सरा लागून गेलें आहे. अहाहा ! ध्यान ! दिवे ओंवाळावे त्या स्वरूपावरनं. काय तें फताडें नाक आणि त्या केंसाळ भिवया ! कोणत्या वेळेवर जन्माला आली होती कोण जाणे.

स०—गडे सुवर्णमालिनि खरेंच का हें सगळें ? नाही तर आपलें तोंडदेखलें बोलत असशील.

सु०—नाहीग, तूं तशीच सुंदर आहेस. (एकीकडे) राक्षशिणीप्रमाणें.

स०—तूं सुद्धां कांहीं कमी नाहीस. कांकणभर जास्तच ह्मटलें तरी शोभेल. (सुवर्णमालिनी आरशांत पहाते.) ते कान पहा किती सुंदर आहेत, (एकीकडे) जशा कांहीं सुपल्याच. तसेच हे दांत (एकीकडे) हस्तिदंतच.

सु०—इश ! एखाद्याची स्तुति करावी तरी किती मेली वाई ! भाट झाली असतीस तर किती शोभली असतीस पण.

स०—तसेच हे गाल—अगवाई, पण यांचा कोणीं चावा घेतल्यागत दिसतो.

सु०—वाई वाई ! शर्थ झाली तुझ्या थट्टेखोर स्वभावाची.

स०—पण या सगळ्या अवयवांपरीस निराळीच गोष्ट तुझ्या उपयोगीं पडेल.

सु०—ती कोणती ?

स०—कोणती ह्मणजे ? तुझें नांव. सुवर्णमालिनी हें नांव फत्तेसि-

गांना इतकें आवडेल कीं ज्याचें नांव तें. ब्रह्मदेवापेक्षां हें नांव ठेवणाऱ्या आईवापांचेंच रिण तुझ्यावर आहे.

सु०—चल चहाटळ कुठली !

कलिका—(येऊन) कायग वेळ नाही प्रसंग नाही उठल्या सुटल्या कीं लागल्या मांजरींप्रमाणें भांडायला. भांडकुदळ कुठल्या.

स०—अग हो ! आहेस ठाऊक. मोठी आली आहेस शहाणपणा शिकवायला ! वरें, पण इतका आपल्या भारदस्तपणाला ऊत तरी कशानें आला आहे तो ?

सु०—अशानें का ती सांगणार आहे ? चल हो एकीकडे. मीच विचारून पहातें. कलिके कायग झालें ?

त०—अग या लढाईत ज्यानें तरवार गाजविली तो शूरसेनांचा मुलगा बकुल आतां आपल्या महाराजांची क्षमा मागण्याकरितां आला होता. त्याची एक जखम खुली होती ह्मणून तो दिवाणखान्यांत कसा प्रेतासारखा होऊन पडला आहे. रूपानें कसा मदनासारखा आहे. वैद्यवुवांना बोलावणें पाठविलें आहेच. अगवाई ! तो पहा शूरसेनांचा करुणस्वर.

(पडद्यांत)

* जोगी-धुमाळी.

निजबालपणीं कां जासी अवचित हें जग

* या पदावद्दल खालील पद ह्मटलें असतां चालेल.

मांड-दादरा.

मौन असें धरुनि उगा पडसि कासया । तात तुझा रुदन करित
शांतवीं तया ॥ ध्रु० ॥ आज्ञा मम आजवरी कधि न मो-
डिली । मजवरती प्रीति अपूर्वाच दाविली । तुजविण हृद-

सोडुनियां ॥ ध्रु० ॥ अजुनि विकसला ना-
हिंस बकुला तोंची म्लानहि होसी ॥ १ ॥
चरित्र अपुलें कां संपविलें बुडबुनि शोकिं
पित्यासी ॥ २ ॥

सु०—देव करो आणि त्याच्या जिवाला आराम पडो ! कलिके, तूं जा आणि वैद्यबुवा आले कीं नाहींत तें पाहून ये. (कलिका जाते) गडे सरले, अशा गोष्टी पाहिल्या किंवा ऐकल्या किंवा ह्मणजे हा सारा संसार कसा विखासारखा वाटूं लागतो.

स०—अग, यालाच ह्मणतात स्मशानवैराग्य. ही घटका जाऊं दे ह्मणजे तूच पहा कशी फत्तेसिंगावरोवर लगीन करावयाच्या विचारांत गहून जातेस ती.

सु०—अशा वेळीं सुद्धां तुला थट्टेशिवाय सुचत नाहींना ? धन्य आहे वाई तुझी.

क०—(येऊन)हं सुवर्णमालिनि, सरले, चला लवकर. बकुल चांगला शुद्धीवर आला आहे. शूरसेनही प्रकोपमहाराजांचें वोलणें मोडूं नये ह्मणून त्याला इथेंच ठेवून निघून गेले. महाराजांनीं त्याला केला आहे शालिनीवाईसाहेवांच्या स्वाधीन. आतां आपणांलाच त्याच्या पथ्यापाण्याची तजवीज पाहिली पाहिजे.

याचि पहा झालि काहली । वोल वोल मधुर वोल येउंदे दया
॥ १ ॥ मंजुळ तव वचन अतां आयकूं कुठें । कंठुं कसें जी-
वित तुजवीण एकटें । निश्चल तुज पाहुनियां हृदय हें फुटे ।
पाहिं पाहिं उघडुनियां नेत्रकुवलय ॥ २ ॥

दोघी—चला तिकडेच जाऊं सगळ्याजणी. (जातात.)

(पडदा पडतो.)

प्रवेश ४ था.

(वकुल मंचकावर पडला आहे, जवळ शालिनी बसली आहे.)

शा०—वाळा, आतां तुला वरें वाटतें का ?

ब०—ताई, तूं इतक्या ममतेनें माझी सेवा करीत असूनही मला वरें वाटूं नये काय ? हे तुझे उपकार मी कसे फेडूं ?

शा०—वाळा, तूं बरा झालास कीं नाहीं ह्यणजे मला सगळें मिळालें, समजलास ?

ब०—माझी आई परलोकवासी झाल्यापासून मला कोणत्याही स्त्रीनें इतक्या ममतेनें वागविलें नाहीं. तुला पाहिलें कीं मला माझ्या आईची आठवण होते. आणि तुला ताई ह्यणण्यापेक्षां आई याच नांवानें हांक मारावीशी वाटते. तुझ्या डोळ्यांला पाणी कां आलें ? तुला वाईट वाटत असेल तर मी पूर्वीप्रमाणें ताईच ह्यणत जाईन.

शा०—(डोळे पुसून) वाळा, तुला आवडत असेल तर आई याच नांवानें मला हाक मारीत जा.

ब०—पण हें काय वरें असें ? तूं पुन्हा रडूं लागलीस.

शा०—वकुला, मला माझ्या आईची आठवण झाली. ती सुद्धां मला लहानपणींच सोडून गेली. (मनांत)

जंगला-दादरा.

मृदु बालवाक्य ऐकुनी मदीय अंतरीं । कळोल
होइ तिमिर येइ लोचनावरी ॥ ध्रु० ॥ हें बाल

वालसें मदीय होइ का तरी । ऐशा विचारिं
चित्तवृत्ति होइ वावरी ॥ १ ॥

(उघड) वकुला, तुला झोंप येते आहे का ?

व०—ताई, मला स्वप्नांची फार भीति वाटते. परवां मला असें स्वप्न पडलें कीं, आईची, माझी आणि बावांची पुनः गांठ पडली. ताई, आई पुनः मला कधीं भेटेल काय ?

शा०—वाळा, असें बोलूं नये. थांब, तूं डोळे मीट. मी तुला झोंप येण्याकरितां एक गाणें ह्मणतें.

व०—ह्मण वरें. मला तुझें गाणें फार आवडतें.

शा०—(गाऊं लागते.)

झिजोटी—दादरा.

नीज सुखें विश्रांतिसि पात्र ही निशा । निद्रा-
कुल जग सगळें शांत दशदिशा ॥ ध्रु० ॥
चंद्रविंब विंबित कासारिं निर्मलीं । सोडुनि
नभ निद्रासुख सेवण्या जलीं । अवतरलें
काय गमे शांत भूतलीं । अचलपर्ण वृक्षावलि
स्तब्धतावशा ॥ १ ॥

(मनांत) याला झोंप लागली वाटतें. मुलांना कशी ह्मणतां ह्मणतां झोंप लागते. पण तेंच माझें पहा. रात्रीच्या रात्री पापणीला पापणी न लागतां जातात. आतां याला असाच येंथें ठेवून आपण बाहेरच्या दिवाणखान्यांत जावें. (बाहेर येऊन वसते.) मला आतांशा असें काय होतें कोण जाणे.

पिल्ल-रूपक.

निशिदिनि मना आयसशल्यसा एकचि छ-
ळीतो विचार । नच नच खरा मानस व्या-
धिसा अन्य न सृजीला विकार ॥ १ ॥

या मनोव्याधीचा परिणाम काय झाला आहे पहा;

पिल्ल-गजल.

मम मानसीं नसेच कांहीं राहिला उल्लास ।
जगती दिसे उदास ॥ अति खिन्न मानसा
कर्धी ना रुचति हे विलास । न चैन या जि-
वास ॥ मन व्याप्त होइ संशयानें जाइ सारा
धीर । जड होइ हें शरीर ॥ मज देखुनी हो-
ईल का अनुरक्त तो सुवीर । गुणशाली
गंभीर ॥

त्यांचे शब्द अजून माझ्या कानांत घुमघुमत आहेत. “तात हो-
उनी रक्षी अनाथा मत्सुता ” यावद्दल तू माझ्या बालकाची माता हो,
असें त्यांनीं ह्मटलें असतें तर किती चांगलें झालें असतें ? पण मी
वेडी तर नाहीं ना ? त्यांना त्या वेळेला काय माहीत कीं शालीन ह्मण-
जेच शालिनी ? पण आतां सर्व उलगाडा करावयाचा, ह्मणजे सोक्षमोक्ष
काय तो होऊन जाईल. शालीनास ते विसरले नसतीलच. अगवाई,
पण तेच आले वाटतें.

(शूरसेन येतो.)

शू०—(मनांत) आज शालिनीला भेटून तिचे उपकार मानिले
पाहिजेत. त्या विचारीच्या कळकळीनें माझ्या बकुलाची स्थिति किती

मुधारली ! ती भेटली ह्यणजे आज शालीनाचीही चौकशी करूं. या ठिकाणीं ही कोणी सुंदर स्त्री वसली आहे. अरे, या स्त्रीचा चेहरा ओळखीचा दिसतो.

शा०—(त्याजकडे पाहून व उठून) आपण कुणाचा शोध करण्याकरितां आलां ? महाराज,

जंगला-दादरा.

वसुनि कोणती पुरी अलंकृता करीतसां ।

नाम काय कांतकाय मानसासि लालसा

॥ ध्रु० ॥ हेतु काय दर्शनीं । होय याचि चिं-

तनीं । संशयकल्लोललोल हृदयसिंधु हा

कसा ॥ १ ॥

शू०—मला शूरसेन ह्यणतात. वीरसेनराजाच्या सैन्याच्या अधिपतीचें काम मजकडे आहे.

शा०—मी वरेच दिवस आपली कीर्ति ऐकत होतें. पण आज आपणांला प्रत्यक्ष पाहून मी धन्य झालें. शालीन आपली फार स्तुति करीत असे.

शू०—काय ? शालीन ?

शा०—होय. तो फार विश्वासुक ह्यणून वावांनीं माझ्या तैनातीला त्याला ठेविला होता.

शू०—तर मग राजकन्या शालिनी हीच मजसमोर उभी आहे.

शा०—होय, मीच शालिनी.

शू०—शालिनि, तुझें दैव थोर यांत कांहीं संशय नाही. एरवीं शालीनासारखा सेवक मिळावयाचा नाही.

शा०—आपण ह्यणतां तें कांहीं अंशीं खरें आहे. (डोळ्यांत पाणी आणून) पण तो मला आतां अंतरला.

शू०—तो तुझी नोकरी सोडून गेला कीं काय ?

शा०—हाय हाय ! तो या लढाईत हें जग सोडून चालता झाला. (मनांत) आतां पाहूं शालीनाची आठवण आहे कीं नाही.

शू०—(व्याकुळ होऊन) शालीना, इतक्यांतच आपल्या स्नेहाचा असा शेवट व्हावा ना ?

खमाज—दीपचंदी.

मजला प्रेम खरें दाउनियां शेवटिं हाय । त्य-
जिलें एकाकि जहालासि मनीं निष्ठुर काय ॥
पळही कंठुं कसा हा युगसा तूजशिवाय ।
मजशीं बोल सख्या यासि कधीं काय उपाय ॥
हाय आतां तुजविणें कैसें करूं । भिन्न हृदयें
धीर कैसा तो धरूं ॥

शा०—(मनांत) शालीनावरचें प्रेम, शालिनि, तुला मिळेल का ?
पण आतां जास्ती परीक्षा पाहण्यांत कांहीं अर्थ नाही. (उघड) म-
हाराज, शांत व्हा. मीं आपल्याला विनाकारण हें दुःख दिलें यार्चा
मला क्षमा करा.

झिजोटी—धुमाळी.

अंकित पदांबुजांची दासी । गुणगणीं लुब्ध
भृंगीसि ॥ ध्रु० ॥ ज्या दुष्टेनें कारागृहिं या
कष्टविलें देहासि ॥ १ ॥ नर-वेषासी घेऊनि
जिनें वंचियलें तुह्यांसि ॥ २ ॥

शू०—(घाईनें) काय ? शालीन व शालिनी एकच. शालिनि,
चाल सदर.

सुंदरि असें तुझा अपराधी । करिं करीं क्षमा
मज आधिं ॥ ध्रु० ॥ त्वज्जनकावरि कोपुनि
वदलों कूर शब्द तुज मूढधी । मी ॥ १ ॥
सोडुनि विनया लघुतम वर्तन केलें बहु-
कालावधि । मी ॥ २ ॥

तूं वीरसेनराजास पत्र पाठवून माझी सुटका केलीस यावद्दल मी
तुझे आभार मानितों.

शा०—त्यांत उपकार कसचे ह्यणा. पण सहज ओघाला आलें
ह्यणून विचारतें, आपण आमचें नगर जिंकिलें तर निदान आह्मां
वायकांना तरी स्वतंत्र ठेवावयाच्या होत्या.

शू०—राजकन्ये, माझा मित्र वीरसेनराजा तसाच रूपवान् आहे.
आणि तो किती सुशील आहे ह्यणून सांगूं ? पराक्रमांत तर त्याच्या
तोडीचा पुरुष विरळा. त्यानें तुह्मांला मोह पाडला तर नवल नाहीं.

शा०—आपल्या विनयाला अनुरूप असेंच आपण वोललां.
महाराज, वीरसेन हे आपलेच स्नेही आहेत. तेव्हां ते सर्वगुणसं-
पन्न असे असतीलच. नाहीत असें ह्यणणें हें मजसारख्या अजाण
स्त्रियेला शोभत नाहीं. पण आह्मां स्त्रियांचा स्वभावच निराळा पडला.
स्वतःच्या प्रियकरावांचून वाकीचे सर्व त्यांना तुच्छ वाटतात.

काफी—त्रिवट.

प्रिय दुजा न गमतो जगतीं । निजजनकसम
इतर पुरुष गणिति ॥ ध्रु० ॥ प्रियजनवचनश्र-

वण महाक्षण । सुखन्हृदमजन रूपनिरीक्षण ।

इतर विषयिं कधिं न रति करिति ॥ १ ॥

शू०—मग तुझे मन आधींच दुसऱ्यावर वसलें आहे ? शालिनि, असा भाग्यवान् कोणता पुरुष आहे वरें ? हें मीं विचारिलें यावद्दल मला क्षमा कर; पण आजपर्यंत आपला जो स्नेह होता तोच यापुढेंही कायम रहावा अशी माझी फार इच्छा आहे.

शा०—(आनंदानें मनांत) याचा अर्थ माझ्या मनासारखाच असेल का ? (मोठ्यानें) महाराज, माझे मागणें तेंच आहे. पण त्या पुरुषाचें माझ्यावर प्रेम नसलें तर उगीच नांव सांगून उपयोग काय ?

शू०—काय ? तुझ्यासारख्या सुशील, सुरूप राजकन्येवर प्रीति करित नाहीं ? हें संभवेल तरी कसें ?

झिजोटी-धुमाली.

अशि ही सुगुणखनि देइ त्यजोनी ॥ जगिं या
दिसोनी न येइल कोणी ॥ ध्रु० ॥ शरच्चंद्र
अति निर्मल जैसें शोभवि तारागार ॥ विमल
देहीं शुद्ध आत्मा तेंवि करित सुविहार ॥
निरखोनी विदेही मुनिही मतिहीन होई ॥१॥

असा मूर्ख, अंध, वेडा—

शा०—नका, नका, या अभागिणीसाठीं त्या महात्म्यास दूषण लावूं नका. शिवाय, त्याचें नांव कळल्यावर तुह्यांलाही तसें केल्याचा पश्चात्ताप होईल.

शू०—तर मग तो माझ्या मित्रवर्गापैकीं आहे काय ?

शा०—मनुष्याचा सर्वोत्कृष्ट मित्र ह्यटला ह्यणजे त्याचा आत्मा हेंच जर खरें असेल तर त्यास तुमचा मित्र ह्यणतां येईल.

शू०—(आश्चर्यानें) काय ह्यणतेस ? मजवर तुझी प्रीति ? या हतभाग्यावर ? शालिनि, तूं स्वप्नांत आहेस. डोळे उघडून चांगलें पहा. हा तुजपुढें अधमाधम शूरसेन उभा आहे. पूर्व जन्मीं हजारों पातकें केलीं होतीं ह्यणून माझ्या हृदयमंदिरांतील देवी माझी पत्नी मीं स्वर्गी दवडिली. अशा रीतीनें शरीराची आहुति देण्यापेक्षां अग्नींत कां नाहीं उडी टाकीत ? त्यांत अधिक शहाणपणा आहे.

शा०—महाराज, शांत व्हा. असा कोप करूं नका. आधींच निराशेनें ग्रस्त झालेल्या या हृदयास अधिक डाग देऊं नका. मीं हें वोलणें काढिलें ही माझी चूक झाली. आतां निदान पूर्वींचा स्नेह कायम ठेवावा, ह्यणजे त्यांतच समाधान मानून मी आयुष्य कंठीन. तर दया करा आणि मजवर रागावूं नका. (रडूं लागते.)

शू०—(जवळ जाऊन) शालिनि, किती कोंवळें तुझें मन हें ? मला क्षमा कर. अलीकडे माझें मन माझ्या ताब्यांत रहात नाहीं. मी वंदिवासांत असतांनां तूं पाहिलें नाहींस माझ्या चित्ताची किती लवकर चलविचल उडून जाते ती ? आणि तशांत माझ्या प्रियेसंबंधानें गोष्ट निघाल्यावर तर विचारावयासच नको. शालिनि, काय सांगूं ?

भैरवी-दादरा.

सुख न कांहिं देहिं पाहिं तनु जळे न जल
खळे पळें गळे नवाश्रुपंक्ति लोचनीं ॥ गुणखनि
गुणिमणि उपरत रतिस न उणी ॥ मम रमणी
सुख मरणीं हत विजनीं अवनिवनीं ॥ तिळ
गमत न मम मनीं ॥ १ ॥

शा०—महाराज, आपल्या पत्नीवरील आपलें अकृत्रिम प्रेम पाहून मला माझ्या कृत्याची मनापासून लाज वाटू लागली आहे. त्या प्रेमाचा मी उपमर्द केला यांत कांहीं संशय नाही.

शू०—शालिनि, तू अजून पोरवयाची असल्यामुळें बरीच चंचल आहेस. या वयांत ज्यास वायका प्रथम पहातात त्यावर त्यांचें प्रेम जडतें. पण नंतर कधीं कधीं त्यांना आपल्या अविचाराबद्दल पश्चात्ताप होतो. विवाहासारख्या घट्ट ग्रंथीमधून त्यांची सुटका होणें शक्य नसतें. व शेवटीं निराशेनें झुळून त्यांचा अंत होतो. शालिनि, वीरसेन तुला अधिक योग्य वर आहे. त्याला तू एकदां पहा. ह्यणजे मी ह्यणतो हें तुला खास खरें वाटेल.

शा०—आतां आपण मला जो उपदेश केला तो मला मान्य आहे, परंतु तशा स्त्रियांपैकींच मी आहे असें मात्र मला वाटत नाही. जोपर्यंत जीव आहे तोपर्यंत माझे एकपतिव्रत कायम राहणार. जरी आपला व माझा विवाह लागला नाही, तरी माझ्या मनानें आपणास वरिलें आहे. महाराज, आपणास्वतःस अशा निष्कलंक प्रीतीचा अनुभव असूनही आपला माझ्या शब्दावर विश्वास वसूं नये हें माझे दुर्भाग्यच आहे.

शू०—तुझे मन अजूनही बदलावें अशी माझी फार इच्छा आहे. शालिनि, मी आतां जातो. माझ्या आवडत्या वकुलाचें आजपर्यंत जसें रक्षण केलेंस तसें पुढेंही कर. (निघून जातो.)

शा०—(स्वतःशीं) हरहर! झालें! माझे सर्व मनोरथ ढांसळले.

कालंगडा—धुमाळी.

या जगताच्या ठायीं । न सौख्य उरलें कांहीं ।

॥ ध्रु० ॥ नुरे संदेहलेशहि तो उरेना अल्पही

किंतु । सुखेच्छा निष्फला होई मदाशेचा तुटे

तंतु । जीवनहेतु न राही ॥ १ ॥ सुरम्या
मूर्ति देखावी सदा ती ज्यां असे वांछा । तया
नेत्रांचिया दैवीं असावे अश्रु ईशेच्छा । नच
चुकवे कवणाही ॥ २ ॥

पण किती मी आपलपोटी ! त्यांचें मन इतकें क्षुब्ध होऊनही मी
आपणाविषयींच विचार करित बसल्यें आहे. हे भगवंता,

कालंगडा-दादरा.

अति करुण शरण कवण तुजसमान । नि-
तान्त शांति दे प्रिया । तद्वन करिं तदुपरि
धरिं कर महान् ॥ ध्रु० ॥ करिं तयासि सौ-
ख्यवान् । पसरिं निज कृपावितान । देइं हें वर-
प्रदान । तूं अनुकंपानिधान ॥ १ ॥

(पडदा पडतो.)

प्रवेश ५ वा.

(मालिनी प्रवेश करिते.)

मा०—(मनांत) आज वीरसेनमहाराजांची स्वारी शालिनीची भेट
घेण्याकरितां इथें येणार आहे, हें ऐकून किती विचारी घाबरून गेली.
आणि खरेंच, कां घाबरणार नाहीं ? त्यांनीं ही मोहीम मुद्दाम तिच्या-
करितां केली. आपले उत्तम उत्तम मोहरे तिच्याकरितां बळी दिले.
आतां ते या राज्याचे आणि आत्मां सर्वांचे मालक आहेत; करितील
ती पूर्व दिशा. मग शालिनीशीं विवाह करावयाचा असं त्यांच्या मनांत
असलें, आणि गोडीगुलावीनं नाहीं जुळलें तर जवरीनं लग्न केल्या-

शिवाय ते सोडतील ? देवा, काय आमचें वायकांचें हें नशीव ! शालिनीच्या स्थितीचा मनांत विचार आला कीं वाई अंगावर कांटा उभाराहतो ! वाटतें, नको हा जळू जन्म. पण नशीवीं असतील तितके सोहळे व्हायला हवेत ना ? शालिनीचें दुःख माझ्यानें वधवेना ह्मणून मीच शालिनी असें दाखवून मी आज वीरसेन महाराजांचें मन ओढून घेण्याचा यत्न करणार आहे. जन्मांतला हा पहिलाच खोटें करण्याचा प्रसंग, ह्मणून वाई मन कचरतें. पण कचरून उपयोग काय ? यांत यश आलें तरच शालिनीला तरणोपाय आहे.

भैरवी-त्रिवट.

वेत हाच झाला अंती । अन्य ना गति । हे
सुरवर हर कर शिरिं धरिं खरि करिं सफल
कृति ॥ ध्रु० ॥ प्रेमानें पूरित हृदयसर जिचें
पूर्ण असे मज विदित खरें । प्रतिबंधा पावुनि
प्रेम तिचें मृदु हृदया भेदिल असुखभरें ॥ १ ॥
मम बालपणापासुनि वागविलें मज जीवाहुनि
अधिक जिनें । उपकारांची जरि फेड तिच्या
नच होई तरि हें विफल जिणें ॥ २ ॥

त्यांची येण्याची वेळ झाली वाटतें. माझ्या सर्वांगाला तर वाई कांपरें सुट्टें लागलें आहे. कसें होईल कोण जाणे. देवा माझी भीति नाहीशी कर. आणि मला धीर व उत्साह दे. अग वाई ! पण हे पहा ते आले.

यमन-धुमाली.

प्रसन्न सुंदर प्रशांत मुद्रा पाहुनियां ही सौज-

न्यार्द्रा । उल्लसिता मम वृत्ति समुद्रा भरति
जशी ये निरखुनि चंद्रा ॥ ध्रु० ॥ अलकपंक्ति
शोभवी हरिद्रा-गौर मुखेंदुसि घनसम सांद्रा ।
स्तब्ध लुब्ध मम दृष्टि सुमंद्रा झाली देखुनि या
राजेंद्रा ॥ १ ॥

वा: ग वेडे मालिनि, यांनाच का तूं इतकी भीत होतीस ? तुझे न-
शीव, ह्यणून ही मदनमूर्ति आज तुला पहावयाला मिळाली, समजलीस ?
तूं लग्नाला भीत होतीस नाही ? समज आज यांची मर्जां तुझ्यावर
सुप्रसन्न झाली, आणि यांनीं तुझा स्वीकार केला, तर त्यांत तुझे मो-
ठेंच वाईट होणार, नाही ? अग वाई, पण मीं अजून एक शब्दही ऐ-
किला नाही तोंच हे विचार काय कामाचे ? शालिनी आमची कुण्णा-
ला भीत नाही हें सगळ्यांना ठाऊक आहे. तेव्हां मला सुद्धां आतां
धीटपणाचा आव घातला पाहिजे.

वीरसेन—(येऊन मनांत) अहाहा ! काय हें सौंदर्य ! हीच
राजकन्या शालिनी वाटते.

मा०—महाराज, आपण आपली वाट चुकलांत कीं काय ? दर-
वारची जागा इकडे नाही. आपण कोणाकडे आलांत ?

वी०—मी वाट चुकलों ? चुकलों तर त्यांत पश्चात्ताप मानण्याला
काय कारण आहे ? त्यामुळें तरी आज मला राजकन्या शालिनीचा
मुखचंद्रमा पहावयाला मिळाला.

मा०—पण आपण आलां कोणाकडे ह्यणून मीं विचारलें ना ?
त्याला कांहींच उत्तर नाही.

वी०—शालिनि, तुला कांहींच माहीत नाही असं तूं दाखवितेस
हें काय वरें ? अग तुझ्याशिवाय दुसऱ्या कोणाची भेट घ्यावयाला मी
येथें येऊं ?

मा०—आपण कोण आहां तें कळेल का ?

वी०—(मनांत) इला ठाऊक असून ही नाहीसं दाखविते. ठीक आहे. (मोठ्यानें) मी ? तुझा दासानुदास.

मा०—याचा नाही वाई मला अर्थ समजत. वरें, आपण असतां कोणीकडे ?

वी०—हल्लीं मी आहे तुझ्या अवकृपेंत. पण तें वास्तव्य बदलावें ह्मणून आज तुझ्या चरणांपाशीं आलों आहे. दया कर, आणि तुझ्या हृदयांत निरंतर वास करण्याचा माझा संकल्प तडीला ने.

मा०—आपलें नांव तरी काय ?

वी०—(मनांत) इला खरोखरच माहीत नाही वाटतें. (मोठ्यानें) मला वीरसेन ह्मणतात.

मा०—खरेंच कीं काय ? हें काय वाई मला ठाऊक ? पण महाराज,

पिल्ल-धुमाळी.

तिळहि उचित नच गमत खचित नरवर अ-
वचित या स्थलिं येणें । तुह्मां लाहो किति
घडलाहो पाहोंद्या मजला येणें ॥ ध्रु० ॥ र-
णिंचा थाट असिचा खणणाट रणरव घनदाट
न इथें जाणे । हें अंतःपुर भरलें नूपुरकंकण-
मंजुलनादानें ॥ १ ॥

वी०—याचा मजकडे काय दोष ?

देस-दादरा.

दोष मजसि लावुनि मनिं रोष करिं न भा-
मिनि ॥ प्रीतिवद्ध मदनविद्ध काय करिल

शालिनि ॥ ध्रु० ॥ होय काय निःसहाय दीन
शशिविकासिनी ॥ कोपपात्र लेशमात्र चारु-
गात्रि कमलिनी ॥ १ ॥

मा०—इतकें आपल्याला प्रीतिबद्ध कोणीं करून टाकिलें ?

वी०—अग, तुझ्याशिवाय दुसरी कोण समर्थ आहे ?

मा०—वाः, माझी आपली आतांपर्यंत दृष्टभेट सुद्धां नाहीं. आणि
हें काय बोलणें ?

वी०—शालिनि, तुझ्या सौंदर्याची कीर्ति सर्व जगभर पसरलेली
आहे हें तूं विसरतेस. शिवाय तुझें चित्र मला एकदां पहावयाला
मिळालें, तेव्हां पासून तर तुझें प्रत्यक्ष दर्शन घेण्याची मला अतोनात
उत्कंठा उत्पन्न झाली होती; पण मला असें वाटतें कीं चित्रकार कि-
तीही कुशल असला तरी विधात्याची सर त्याला कधींही येणार नाहीं.
शालिनि, आपण लहानपणीं एके ठिकाणीं होतो. तुला आठवत नाहीं का ?

मा०—(मनांत) त्या वेळीं बहुतकरून माझा जन्मही झाला
नसेल. (उघड) थोडें थोडें आठवतें. पण ह्मणून काय झालें ? आ-
पल्या प्रेमाची आठवण अशा रीतीनें का घायची ?

काफी—धुमाळी.

आजवरी बहु क्षत्रियकन्या ॥ परिणियल्या
नृपसुतांनि अन्या ॥ परि नव रीती ही बहु-
मान्या ॥ मिळालि कवणा कश्चि न पहाण्या
॥ ध्रु० ॥ भूमि आमुची विजन अरण्यासमही
झालि विपुलधनधान्या ॥ यासि शालिनी
हीच वरेण्या कारण झाली काय अधन्या ॥ १ ॥

वी०—शालिनि, या सर्वे गोष्ठींचा उलगडा मीं प्रकोपमहाराजां-
पाशीं केला आहे. मग तर तुझा राग नाही ना ?

मा०—पण मला सांगायला काय हरकत आहे ?

वी०—सांगतो पाहिजे तर. (कानांत सांगतो.) समजलें ?

मा०—आतां न समजायला काय झालें ? तो मेला शुंभसेन इ-
तका दुष्ट असेल हें मला माहीत सुद्धां नव्हतें.

वी०—शालिनि, आतां तरी तुझ्या मनांतलें काळेंवेरें गेलें का ?
आतां तरी या दासाचा तूं स्वीकार करशील का ?

मा०—हें काय वाई उलटें बोलणें ? स्वीकार कुणीं, मीं करायचा ?

वी०—शालिनि, तुझें मन तुझ्या स्वाधीन नाही असें प्रकोपम-
हाराजांनीं सांगितल्यापासून माझें मन अतिशय उद्विग्न झालें होतें.
मग त्यांचा समज चुकीचा होताना ?

मा०—असेल.

वी०—शालिनि, असें संदिग्ध वोलून मला संशयांत ठेवूं नकोस.
काय माझ्या नशिबीं आहे तें मला एकदां स्पष्ट सांग. माझी कींव
अजून तुला येत नाही का ? अजून स्तब्धच ? या मौनावरून मी
काय समजूं ?

मा०—मला वाई नेहमीं तेंच तेंच बोलतां येत नाहीं. एकदां
सांगतें मी कांहीं वावांच्या आज्ञेबाहेर नाहीं.

वी०—शालिनि, तूं या वेळीं मला जन्माचा सुखी करून टाकि-
लेंस. (तिला आलिंगन देऊन) हें पहा माझें अंतःकरण आनंदानें कसें
स्फुरण पावत आहे.

भैरवी-त्रिवट.

मुख उचलोनी पाहोनी ॥ मुख उचलोनि
दोनि करिं करिं परिवृत मज भीड सोड

जोडिं पाणि ॥ ध्रु० ॥ मज्जन देईं कज्जलघन-
युतलज्जितलोचनशशिशुभकिरणीं ॥ १ ॥

अपांगदृष्ट्या पांग फेडिं या नयनांचें धवलांगि
मम झणी ॥ २ ॥

मा०—प्रिया, आपली प्रीति मजवरच आहे ना ?

वी०—झणजे ? तुजवर नाही तर दुसऱ्या कोणावर असणार ?

मा०—तसें नाही. मला वाटलें कीं शालिनी या नांवावरच कदा-
चित् आपण लुब्ध असाल.

वी०—छे: छे: ! काय ही शंका ! शालिनि, तसें असतें तर शा-
लिनी, शालिनी असा गजर करून मीं कालक्रमणा केली असती ?
तुझ्या नांवाला जो मान आहे तो केवळ तुजमुळेंच. अहाहा ! काय
सांगूं तुला ?

भैरवी-त्रिवट.

हरिलें मन्मन तव सुमुखानें ॥ चातुर्यानें अति
विनयानें ॥ गुणगणमंडितयुवतीदानें ॥ उप-
कारी केलें मज विधिनें ॥ ध्रु० ॥

मा०—जगदीश्वरची या मम जाणे ॥ हृदया
सहिता सुप्रेमानें ॥

मा० व वी०—राहूं मिलुनी आनंदानें ॥ हे
देवा चक्रगदापाणे ॥ प्रीतिच्छेद कधीं का-
ळानें ॥ होवो नच तव प्रसादानें ॥ १ ॥

(पडदा पडतो.)

अंक ३ रा.

प्रवेश १ ला.

(शुंभसेन एकटाच प्रवेश करितो.)

शुं०—(रागानें) (मनांत) अंगाचा कसा तिळपापड होऊन गेला आहे. कांहीं सुचत नाहीं. वीरसेन व शूरसेन हे कसे आमच्या राजाच्या गळ्यांतील तारित होऊन वसले आहेत. हा ह्यातारा ह्यटला ह्यणजे शुद्ध वैल आहे. दोन शिंगेंच काय तीं कमी. फत्तेसिंगाच्या माहितीवरून असें दिसतें कीं वीरसेनानें राजाच्या धाकट्या मुलीकडे वळण वांधिलें आहे. इकडे शालिनी तर शूरसेनावर अगदीं फिदा होऊन गेली आहे. हा शूरसेन एकपत्नीव्रतावद्दल फार घमंड मारीत असतो ह्यणतात. पण वडील मुलीच्या नवऱ्यास राज्य मिळेल अशी आशा दिसूं लागतांच ते राजश्री तें सर्व विसरले तर ? त्याचा मुलगा तर काय ? विचारुंच नका. त्याच्या बापाला आणि त्याला स्वर्ग काय तो दोन वोटेंच उरला आहे. वरें ह्यणावें, बच्चाजी, तें दोन वोट्यांचें अंतर सुद्धां मी तरवारीनें नाहींसें करून टाकितों, आणि तुह्यांला स्वर्गप्राप्तिच करून देतो. आपल्या वेताच्या आड काय तो एकटा शूरसेन आहे, त्याला प्रथम दृष्टिआड केलें पाहिजे. ह्यणजे मग शालिनीची प्राप्ति होण्याला काय उशीर ?

झिजोटी-दादरा.

दुजा न मनिं विचार ॥ करोनीयां पारध त-
यालार्गीं गारद करीन न जाइन हार ॥ तथा

करोनीयां ठार ॥ तद्धेतुशतावरि एकाकि
सत्वरि घालिन आजि कुठार ॥ १ ॥

त्याला एकदां यमसदनाला पाठविला कीं मग इहलोकच्या सर्व सु-
खाची किल्ली माझ्याच हातीं. कारण आमच्या महाराजांचें मन पतंगा-
प्रमाणें आहे. हवें तेव्हां खेंचून मजकडे आणितां येईल.

झिजोटी-दादरा.

सुरूपशालिनी ॥ सौंदर्यमालिनी ॥ नृपा-
त्मजा प्रिया निजा करीन गेहिनी ॥ सुखी
दुजा कुणी ॥ न अधिक मजहुनी ॥ बहु वि-
लास करिन खास मी निशीदिनीं ॥ नृपकु-
लाग्रणी ॥ या भूमिचा धनी ॥ सदा सदा
बसेन होउनी ॥ १ ॥

इतकें झाल्यावर मग वीरसेनाचा व त्याच्या नगरीचा समाचार घे-
ण्याला काय उशीर ?

झिजोटी-यमन-धुमाळी.

मस्त रिपूसी त्रस्त करुनि मग फस्त करीन
समस्त पुरी । दुष्ट हृदय अतिनष्ट चिरुनि
वलि अष्ट दिशा देखून करीं । कधीं नसे कोप
वृथा । कधीं नसे स्वाधीन करुनि कुधीप्रति
तद्भ्रम दूर करीं ॥ १ ॥

हें कार्य जुळवून आणण्याला कोणाची वरें मदत घ्यावी ? फत्तेसिंग
आपल्या चांगला कामीं पडेल. त्याला पाहिजे द्रव्य. तें आपल्यापाशीं
भरपूर आहे. वस्स जुळलें. आतां त्याच उद्योगाला लागावें (जातो).

प्रवेश २ रा.

(तरला व सुवर्णमालिनी)

तरला—कोण ग होता तो ? आपलें अंग चोरून पळून गेला तो ?

सुवर्णमालिनी—कुठें ? कोण ? हो एकीकडे, मला शालिनी-वाईकडे जायचें आहे.

स०—हो का ? मीही येतें तुझ्यावरोवर आणि वाईसाहेवांना सगळी खरीखुरी हकीकत सांगतें.

सु०—(घाबरून मनांत) अगवाई ! या मेलीनं ऐकिलें वाटतें सगळें. असें काहीं असलें ह्यणजे ठेवलेली. (उघड) गडे, तूं माझ्या जिवाची सखी ना ?

स —सुवर्णमालिनि, तूं सुद्धां अगदीं माझी वाळपणची मैत्रीण ना ?

सु०—वरें, मग काय ह्यणतेस ?

स०—फत्तेसिंग काय काय ह्यणत होते ?

सु०—अग दुसरें काय ह्यणणार ? पुरुषच ते. माझें प्रेम तुझ्यावर आहे दुसरीवर नाहीं हाच लघळपणा सारखा चालायचा.

स०—वाईसाहेब, अशानें आपली सुटका व्हायची नाहीं. या छक्केपंजांना मी बधणारी नाहीं. मी सरला आहे सरला. आज रात्रीं चार घटका, असें ते काय ह्यणाले ?

सु०—(मनांत) सटवीनें अगदीं मुळापासून ऐकिलें वाटतें.

स०—वाईसाहेब, कसला विचार चालला आहे ? दुसरी एखादी लोणकढी घायची असेल मनांतून झालें. पण आतां अशी अळटळ चालायची नाहीं, सांगून ठेवतें.

सु०—गडे, तुझ्यापासून का चोरून ठेवायचें ? मग मैत्रिणी त्या हव्यात कशाला ?

स०—(मनांत) अहाहा ! खरेच ह्मणेल कोणी !

सु०—ते ह्मणाले आज रात्रीं चार घटकांच्या सुमाराला कांहीं शिपाई अरण्यांत मिळायचे आहेत. (मनांत) बकुलाच्या पत्राविषयीं सांगूच नये ह्मणजे झालें. तें इला माहीत नाहीसें दिसतें.

स०—(मनांत) अजून बया सरळ वोलत नाहीं. इची आणि फत्तेसिंगाची आज रात्रीं भेट होण्याचें ठरलेलें दिसतें. (उघड) गडे, आतां कसें खरें सांगितलेंस तें ? आतां जा हवी तिकडे. (सुवर्णमालिनी जाते.) (स्वतःशीं) आज वरेच दिवस मला इची खोड मोडायची आहे. आज वरी संधि सांपडली आहे आयती. आतां हें सगळें शालिनीवाईसाहेवांना कळवावें जाऊन. जर शिपाई खरेच जमणार असतील तर फत्तेसिंगाची चांगली खोड मोडल्यासारखी होईल. फार दिवस त्यांनीं मला चाळवण्या दाखविल्या, आणि शेवटीं माझ्या वैरिणीचा अंगीकार केला. जर ते जमणार नसतील तर सुवर्णमालिनीची पुरी फजीती उडेल. (जाते.)

प्रवेश ३ रां.

(शुंभसेन व फत्तेसिंग कांहीं शिपायांनिशीं येतात.)

शुं०—हं, बसा या ठिकाणीं आतां. ही वेळ आणि हें ठिकाण किती शांत आहेत ! जगाच्या प्रळयानंतर जशी शांतता होईल तशीच या वेळींही चोहोंकडे आहे.

फत्तेसिंग—(स्वतःशीं) दुष्ट मनाच्या खळवळण्याशिवाय सर्व स्वस्थ आहे.

शुं०—अंधार तरी किती काळठिकर पडला आहे !

फ०—(मनांत) त्याच्या कृष्णत्वास योग्य उपमा ह्यटली ह्यणजे तुमचें हृदय किंवा आज रात्री होणारें भयंकर कर्म.

शुं०—छे वोवा. असा अंधार आपण साऱ्या जन्मांत पाहिला नाही. डोळे असून अंधळ्यासारखेच झालों आहोंत. मघाशीं माझ्या तोंडा-समोर चिलटे घोंगावत होती तीं दूर करण्याकरितां ह्यणून मीं जी त्यांना एक थापड मारली ती माझ्याच तोंडांत वसली.

फ०—तसेंच, मघाशीं मीं कांहींसें काढावयाकरितां ह्यणून स्व-तःच्या खिशांत हात घालावयास गेलों तों तो हात तुमच्याच खिशांत शिरला.

शुं०—अरे वेढ्या, माझ्या खिशांतील मोहरा चोरल्यास वाटतें. वरें, तें असो. तुझें सर्व कौशल्य आज दाखविलें पाहिजे. (कु-जबुजूं लागतो.)

शालिनी (प्रवेश करून)—(मनांत) माझे मन अनेक संशयांनीं भरून गेलें आहे. हें माझे हृदय तर इतक्या जोरानें उडूं लागलें आहे कीं त्याचें धडधडणें ऐकूं जाऊन माझे लपण्याचें स्थान शुंभसेनाला कळेल कीं काय अशी भीति वाटते. ते या अरण्यांत या वेळेस येत असतात हें त्या दुष्टाला ठाऊक आहे. आणि त्या मेल्याचें मन माझ्या प्रियकराविषयीं कांहीं शुद्ध नाही. या सर्वास कारण ही मी अभागीण. सर्वांची भीति सोडून मी गुप्तपणानें इथें आलें त्याचा कांहीं उपयोग होवो ह्यणजे झालें. (चपापून उभी राहते.)

शुं०—कां? मग ठरलेंना त्याला मारावयाचें?

शा०—(मनांत) त्याला ह्यणजे कोणाला असावें वरें?

फ०—खरें ह्यणाल तर हें कर्म करण्यास माझे हातच वहात नाहीत, ते कसे जड झाले आहेत.

शुं०—भारी भारी सोन्याचीं कडीं हातांत घातलीं ह्यणजे ते हलके होतील कीं नाहीं ?

फ०—होतील खरे. पण जों जों मी निश्चय करतो तों तों माझी मनोदेवता उचल खाऊन मला हें काम करूं नकोस असें सांगते.

शुं०—सोन्याच्या ढिगाचें तुझ्या मनोदेवतेवर दडपण घातलें कीं मग तरी ती खालीं वसेल ?

फ०—असें ह्यणतां ? वरें, मग त्या शूरसेनाला मारावयाचें मजकडे लागलें. (शालिनी घाबरते).

शुं०—(मनांत) काय पहा सोन्याचा गुण आहे ! स्वतः पिवळें असून लोकांचीं मनं मात्र कोळशापेक्षांही काळीं करितें. वरें तर तें कसकसें करावयाचें तें तुला सांगतो. (कुजवुजूं लागतो.)

शा०—(मनांत) देवा, ज्यांचें मन अगदीं निर्मळ, करणी काडीइतकी कधीं वावगी नाहीं, त्यांच्यावर या दुष्टांचा कां वरें दांत असावा ? त्यांनीं यांचा काय अपराध केला ? पण हे बोलून चालून दुष्ट लोक. यांना कारण कशाला हवें ? जीव जातांना मनुष्य ओरडतो कसा हें पहाण्याकरितांच मेले एखाद्याचा जीव घ्यायचे. आतां मला आपलें सगळें अवसान आणिलें पाहिजे. हें भयंकर कर्म कोणत्या वेळेस व कोणत्या ठिकाणीं होण्याचें ठरलें आहे तें ऐकूं.

शुं०—याच अरण्यांत त्याच्या बायकोचें पूर्वीचें घर आहे. त्या ठिकाणीं तो विश्रांतीसाठीं ह्यणून जात असतो, व तो त्या ठिकाणीं या वेळीं वसलाही असेल. तुह्मां सर्वांना तें स्थान ठाऊक असेलच. जवळ एक झरा वहात आहे, भोंवतालीं दाट आमराई आहे.

फ०—वाः असें रमणीय स्थान आह्मी विसरूं कसें ?

शुं०—त्या ठिकाणीं त्याची आणि त्याच्या बायकोची लग्न होण्या-

पूर्वी प्रथम मुलाखत झाली; त्या ठिकाणीं त्या दोघांनीं अनेक दिवस आनंदांत घालविले. ती विचारी साध्वी परलोकीं गेल्यावर या ठिकाणीं त्याची प्रीति प्रथम आपल्या राजकन्येवर जडली. ह्मणून याच ठिकाणीं त्याला त्याच्या उद्धटपणाचें प्रायश्चित्त आपण दिलें पाहिजे. आतां कोणीं कोणत्या वाजूनें जाऊन त्याजवर हल्ला करावयाचा तें सर्व तुमच्या कानांत सांगतां. कारण तो मोठा धीट व शूर आहे. व आपण एकदम छापा घातला नाहीं तर त्याच्यापुढें इतक्या जणांचेही कांहीं चालणार नाहीं. (कुजबुजूं लागतो.)

शा०—(मनांत) आज मला देवानेंच येथें मुद्दाम पाठवून दिलें. अहाहा ! माझ्या प्रियकराचा प्राण मी आतां खास वांचविणार ! हें मेळें शरीर त्यांच्या थोडें जरी उपयोगीं पडलें तरी मला किती आनंद होईल !

झिंजोटी-त्रिवट.

खचितची निष्फल माझे प्राण । अशा हतभागिनीचे ॥ ध्रु० ॥ उदारचरिता प्रिय नाथाचें करीन आजी त्राण ॥ १ ॥

(निघून जाते.)

फ०—हं समजलों. वेत तर एखाद्या मोठ्या धुरंधर वीराप्रमाणें जमवून आणला आहे खरा.

शुं०—आतां माझी दुसरी एक कामगिरी तूं केली पाहिजे. या कामगिरींत तुझ्या साध्यांची कांहीं जरूर नाहीं.

फ०—कां वरें ?

शुं०—(मनांत) इतक्यांतच ती गोष्ट फोडून उपयोग नाहीं. (मोठ्यानें) कारण विचारतोस होय ? अरे, कारण दुसरें काय असणार ? या कामगिरींत फार मनुष्यांचें काम नाहीं. मग उगीचच्या

उगीच तिसऱ्याच्या कानांवर ही गोष्ट घालण्यांत काय तात्पर्य आहे ? ह्मणतात कीं नाहीं, “मंत्र षट्कर्णी झाला कीं तो फुटलाच.” वाकी तुझ्याजवळ सुद्धां ती गोष्ट काढण्याला मला भीतिच वाटते.

फ०—ह्मणजे ? माझ्यावर तुमचा विश्वास नाहीं का ?

शुं०—छेःरे, तसें नाहीं. (हंसून) तुला एकट्याला सांगून सुद्धां सहा कानांत मंत्र सांगितल्याचा दोष झालाच कीं.

फ०—ह्मणजे ? आपणां दोघांत मिळून सहा कान आहेत कीं काय ?

शुं०—अरे हो. इकडे पहा. माझे दोन. आणि तुझे—

फ०—माझे वाकीचे चार कीं काय ?

शुं०—तसें नव्हे. तुझे दोन कान इतके लांब आहेत कीं ते सहज चार कानांची वरोवरी करितील.

फ०—असैं. एकूण मी लांबकर्ण आहें असा तुमचा भावार्थ ? वरें पण आपलें दुसरें काम कळूंया.

शुं०—तें मीं करीन असें तूं प्रथम मला वचन दिलें पाहिजे.

फ०—वाः प्रथम वचन आणि नंतर कामगिरी कळावयाची ! हा कसा उलट न्याय ? वरें हें घ्या वचन (हातावर हात मारतो).

शुं०—एक तर मग. त्या शूरसेनाचा मुलगा तूं पाहिला असशीलच.

फ०—हो हो, हें काय विचारतां ? आपल्या लोकांची पळापळ सुरू झाली तेव्हां विजेप्रमाणें चमकत होता तोच वीरतनय ना ?

शुं०—(त्रासानें) होय, तोच कारटा.

फ०—ज्यानें तुमचे प्राण औदार्यानें वांचविले तोच ?

शुं०—कशाला उगीच त्या पोरट्याची प्रतिष्ठा सांगतो आहेस ?

फ०—वरें तुमचें जर पित्त खवळत असेल तर मी तो विषय सोडून देतो. पण त्याचा आणि या कामगिरीचा काय संबंध ?

शुं०—संबंध काय विचारितोस? या अरण्यांत तो आज कोणा-
सही बरोबर न घेतां येणार आहे. तर त्याच्या वापाला मारिल्यावर
त्याला गांठून त्याचें—

फ०—सांखन करावयाचें येवढेंचना? तें माझे काम.

शुं०—छेः, छेः. गर्दन उडवावयाचें.

फ०—(आश्चर्यानें) काय? ह्मणतां तरी काय?

शुं०—दुसरें तिसरें कांहीं नाहीं. त्या कारव्याला वापावरोबर
निजधामास पाठवावयाचें.

फ०—(तिरस्कारानें) वहावारे मर्दपणा! खरोखर सांगतो तुम्ही
नीचांतले नीच आहांत.

शुं०—मी जर तसा असेन तर तूं सुद्धां नीचांतला नीच आहेस.

फ०—वरें तर. आपले वेत आपल्यापाशींच असूद्या. माझा तु-
मचा कांहीं संबंध नाहीं. हा पहा मी चाललों. (जाऊं लागतो.)

शुं०—(मनांत) रागाच्या सपाट्यांत मोठी ढोवळ चूक झाली.
(फत्तेसिंगास धरतो.) फत्तेसिंग, हा काय वेडेपणा? मीं तुला नीच
ह्मटलें ह्मणून रागावलास कीं काय?

फ०—रागावूं कशाला? मीं तुम्हांला नीच ह्मटलें, व त्या श-
ब्दाचा प्रतिध्वनि तुमच्या दगडासारख्या कठिण हृदयामुळें झाला;
यांत रागावण्यासारखें काय आहे?

शुं०—असा वेफाम होऊन जाऊं नकोस.

फ०—वेफाम होऊन जाऊं नको तर काय करूं? अहो तें सो-
न्यासारखें मूल. आणि त्याला मारावयास तुम्ही मला सांगतां?

शुं०—(मनांत) वेढ्याच्या उपमाही सोन्याच्याच.

फ०—त्याला पहातांच साक्षात् मृत्यूच्या हृदयालाही पाझर फुटेल;
मग मी तर काय मनुष्यच आहे.

शुं०—मनुष्य आहेस खरा. पण इतर मनुष्यांप्रमाणे तूं कांहीं वे-
डगळ नाहीस. आपलें हित कशांत आहे हें सर्व तुला चांगलें माहीत
आहे. तुला आणखी एक गोष्ट सांगतो. हें काम जर तूं चांगलें व-
जाविलेंस तर तुला सुभेदारी देण्याचें माझ्या हातांत आहे.

फ०—जळो ती सुभेदारी व ते तुमचे वेत. तुझाला मी अगदीं
पाषाणहृदयी वाटतो ?

शुं०—(मनांत) आतां काय करावें याच्या मूर्खपणाला ? (उघड)
तसेंच तुला वक्षीसही वरेंच मिळेल. तूं अगदीं सोन्यारुप्यांत लोळूं
लागशील.

फ०—आणि पातकांतही लोळूं लागेन. मग त्या सर्वसाक्षी पर-
मेश्वराजवळ मी काय सांगूं ?

शुं०—असें सांग कीं शुभसेनानें मला सांगितलें झणून मीं हें काम
केलें. अरे वेड्या, कुठला देव घेऊन वसला आहेस आणि आहे काय ?
त्या मुलाला मारशील तर त्याच्या रक्ताच्या थेंवागणिक मोहरा तुला
देईन.

फ०—(मनांत) ही आशा मोठी वाईट आहे. (उघड) काय
झणतां ? मला रक्ताच्या थेंवागणिक मोहरा द्याल ?

शुं०—यांत काय संशय ? आणि एकही अश्रु डोळ्यांत न आ-
णित्यां हें काम करिशील तर त्याच्या दुप्पट.

फ०—खरें कीं काय ?

शुं०—खरें झणजे खरेंच. आणि त्याच्या जोडीला सेनापतीची
जागाही तुला देण्यांत येईल.

फ०—मग जरा थांवा. मला विचार करूंया. (स्वतःशीं) हें
काम सकृद्दर्शनीं वाटतें तितकें वाईट नाही. तो धडधडीत शत्रूचा
मुलगा. त्याला ठार मारण्याला काय चिंता आहे ? शिवाय त्यानें आ-

प्रच्या महाराजांचा पराजय करून अपमानच केला ह्यणावयाचा. याचा सूड घेण्यांत पाप कसलें ? उलट पुण्य आहे. (चिंतन करितो.)

शुं०—(मनांत) मला खास वाटतें कीं सोन्याच्या आणि न्याय-बुद्धीच्या या युद्धामध्ये सोन्याची सरशी होणार. आतां आपणच जरासें ओढून चंद्रवळ आणावें.

फ०—(मोठ्यानें) हं शुंभसेन. माझा विचार ठरला.

शुं०—काय ठरला बोवा ? वोल पाहूं.

फ०—कीं हें काम करणें कांहीं वाईट नाहीं.

शुं०—पण मीं सुद्धां विचार करून ठरविलें आहे कीं हें भयंकर कर्म करूं नये.

फ०—असें कां वरें ?

शुं०—अरे, तें सोन्यासारखें मूल. त्याला कसें मारावें ?

फ०—अंः, त्यांत काय आहे ? डोळे मिटून त्याला मारावें ह्यणजे झालें.

शुं०—अरे, साक्षात् मृत्यूच्या हृदयालाही पाझर फुटेल, मग मी तर काय मनुष्य आहे.

फ०—तें खरें. पण तसें केल्यानें स्वामिभक्ति बजाविल्यासारखी होईल. या वेळीं मन घट्टच केलें पाहिजे.

शुं०—जळो ती स्वामिभक्ति आणि हा आपला दुष्ट निश्चय.

फ०—महाराज, उगीच या गरीबाची थड्या कशाला करितां ? शिवाय येथेंच वोलत बसल्यानें चंद्रोदय होऊन आपला वेत फसण्याचा संभव आहे.

शुं०—ठीक आहे. मग चला जाऊंया. मात्र पावलें न वाजवितां आणि एकही शब्द न उच्चारितां चला माझ्या पाठीमागून. (जातात.)

संगीत वीरतनय.

प्रवेश ४ था.

(नंतर शूरसेन प्रवेश करितो.)

शूरसेन—(मनांत) अहाहा ! या शांत वेळीं मला या ठिकाणीं काय सुख वाटत आहे ! नगरामध्ये विलासी लोक या वेळीं नाचगाण्याच्या रंगांत मग्न झालेले असतील. परंतु मला आतां त्याची विलकुल गोडी राहिली नाही. या जगांतलें सर्वच सुख मला आतां तुच्छ वाटतें. माझ्या प्रियेची मूर्ति नेहमीं मनांत वागविणें, तिच्या गुणांचें चिंतन करित वसणें, ती परलोकीं किती सुखांत असेल याचा विचार करणें, या गोष्टींतच मला आतां अतिशय सुख वाटतें. त्यावरोवरच इहलोकीं नाही, तर परलोकीं तरी मला तिचा निरंतर सहवास खास घडणार, हा विचार मनांत आला कीं माझ्या सुखाची परमावधि होऊन जाते. तो शहरचा गोंगाट मला विलकुल सहन करवत नाही. पण या ठिकाणीं माझे मन कसें शांत असतें. ह्मणून काम संपलें कीं नेहमीं मनुष्याच्या सहवासापासून मला दूर पळून यावेंस वाटतें.

शालिनी—(प्रवेश करून) महाराज, पळा, पळा लवकर.

शू०—(मनांत) अरे हा काय चमत्कार ! माझ्या मनांतील विचार ओळखून माझ्या प्रियेची ही आकाशवाणी झाली कीं काय ? छेः, पण माझा तर्क चुकला. स्वरावरून ही तर ती उदार व सुंदर राजकन्या असावीशी वाटतें. शालिनि, अशा रात्रीच्या वेळीं तुझ्यासारख्या कुलीन राजकन्येला अशा निर्जन वनांत एकटें येणें शोभतें का ?

शा०—महाराज, कोणताही वाईट हेतु धरून मी आलें नाही. तसाच प्रसंग पडला ह्मणून मला एकटीला यावें लागलें. आपलें मन वळविण्याकरितां आलें अशी आपल्याला शंका असेल तर ती खरी नाही. ती आशा मीं केव्हांच सोडून दिली. अजून माझे करणें आ.

पल्याला वावगें वाटत असेल तर मला आपण क्षमा करावी. ही आपली व माझी शेवटचीच— (रडू लागते.)

शू०—(मनांत) अरे अरे! विचारीची दया येते. (उघड) शालिनि, उगी रहा. तुझ्यासारख्या शूर स्त्रियेला शोक शोभतो का?

कालंगडा-त्रिवट.

धरिं अवरुनि झडकरि शोक हा । श्रवण न
करवत करुण वचन तव होई मन शतधा अहा
॥ ध्रु० ॥ तुजहुनि देखिल हतभागी जन दीन
समीप उभा पहा । दुःखमया ही जगती सारी
लघु सुख संकट तें महा ॥ १ ॥

शा०—आपल्या प्रेमाला मी मुळींच योग्य नाहीं. पण जर आपल्या मनांत माझ्याविषयीं यत्किंचित् प्रेम असेल तर दया करून येथून निघून जा. आणि मी हें कां ह्मणतें तें मला विचारूं नका. (शूरसेन चकित होतो.) (मनांत) ही पहा त्यांची चाहूल ऐकूं येऊं लागली. (उघड) महाराज, वेळ लावूं नका. जलदीनें निघून जाऊन प्राण वांचवा.

शू०—पळून मी आपला प्राण वांचवूं? शालिनि, तूं स्वप्नांत आहेस ह्मणून मला असा उपदेश करितेस. ज्यानें त्या भयंकर वाघाला एका क्षणांत प्रेत करून सोडिलें तोच हा शूरसेन हें तूं विसरलीस वाटतें? हं समजलों. या ठिकाणीं कोणी तरी मजवर छापा घालणार असेल. अग भिऱ्ये, मग अशी भित्तेस कां?

विलावर-झंपा.

रणीं एक येवो पुरें सैन्य किंवा । भीति नच

गमत तो मृत्यु वरवा ॥ ध्रु० ॥ दाविं मज
धीट तो । मद्धधा चिंतितो । खड्ग संनिध्र सदा
नश्र असतां । भीसि कां होसि कातर मनीं
व्यग्र कां । ममहि विक्रम नसे काय ठावा ॥ १ ॥

(तरवार हातीं घेतो.)

शा०—(मनांत) शौर्यावदल खात्री आहे. पण प्रेमासुळें शंका वाटते.

शू०—शालिनि, दाखीव लवकर ते लोक कुठें आहेत ते. आतां तुझी भीति लयास नेतो पहा.

शा०—स्ततःचा प्राण वांचवा, ह्यणून मीं आपणास सांगितलें नाहीं, राजवाड्यांत चोहोंकडे स्वारच स्वार होऊन गेले आहेत. आपल्या मित्राचा व मुलाचा प्राण वांचवा ह्यणून सांगण्याकरितां मी इतक्या घाईनें येथें धांवत आले.

शू०—(घाबरून) काय ह्यणतेस ? राजवाड्यांत कत्तल चालली आहे ? नारायणा, मी तेथें पोहचेंपर्यंत सर्वांचें आपल्या प्रबल हस्तानें पालन कर. शालिनि, तूं माझ्या मागोमागच चल. (जोरानें निघून जातो.)

शा०—(स्वतःशीं) मी जर येथून निघून गेलें तर या दुष्टांना संशय येऊन ते माझ्या प्रियकराचा पाठलाग करतील. तर आतां याच ठिकाणीं मरणाची वाट पहात वसावें हें चांगलें. वाई प्रीतिदेवते ! तुझ्या चरणीं मी आज आपल्या प्राणांची आहुति देत आहे, ती ग्रहण करून संतुष्ट हो. या मंदभाग्येस दुसऱ्या जन्मीं तरी हेच पति मिळोत. हरहर ! या जगामध्यें त्यांचें हेंच शेवटचें दर्शन ना ? देवा,

झिजोटी-दीपचंदी.

देइं प्रियासि सदैव सुखा । दुःख शिवो न
तदीय नखा ॥ ध्रु० ॥ हतदैवा ही स्मृतिंतुनि
जावो दुष्टजनीं प्रमुखा ॥ १ ॥ अंतकालिची
चिनति करीं मी करुनी दीनमुखा ॥ २ ॥

(सचित उभी रहाते.)

(शुंभसेन, फत्तेसिंग व सेवक प्रवेश करितात.)

शुं०—आतां मला घोड्याच्या टापा ऐकू आल्या.

फ०—मलाही ऐकू आल्या. त्या पहा अजून ऐकू येत आहेत.

(सर्व ऐकू लागतात.)

शुं०—आपली शिकार फसली वाटते. तो खास पळून गेला. पण त्याचा पाठलाग केला असतां तो अजून सांपडेल.

फ०—मला सुद्धां वाटते कीं तो वेसावध असल्यामुळे आपल्या हातीं अजून सुद्धां लागेल. (हळूच) पण थांबा, तें पाहिलें का पलीकडे कोण बसलें आहे तें ?

शुं०—शूरसेनच तो. मी पैजेनें सांगतां तोच आहे. नसेल तर मी दोन्ही हात कलम करून टाकीन.

फ०—मग मला पैसे कोणत्या हातानें देणार ?

शुं०—(मनांत) या वेढ्याला अशा प्रसंगीं सुद्धां पैशावांचून कांहीं सुचत नाहीं, हं, फत्तेसिंगा, तयार हो, या कामांत फत्ते झाली पाहिजे वरें का ? हं, घे देवाचें नांव.

(फत्तेसिंग आदिकरून सर्व शालिनीस वार करावयास पुढें सरसावतात.)

फ०—हं, धनसिंग, दौलतसिंग, व्हा तयारं.

शा०—देवा, त्यांना चिरायु व सुखी कर. (भीतीनें ओरडून वेशुद्ध होते.)

फ०—हं, हटा मागें लवकर. अहो शुंभसेन महाराज, हा शूरसेन नाही, आणि वकुलही नाही. ही कोणी स्त्री आहे. अंग पहा किती सडपातळ आहे! आणि आवाज किती मंजुळ! जणुं काय रुपयांचा नादच.

शुं०—अरे, त्या लवाडानें आपला आवाज बदलला असेल.

फ०—तें सर्व खरें. पण त्याला आपला पुष्टपणा तर नाहीना बदलतां आला ?

शुं०—तूं ह्मणतोस तें खरें आहे. (घाबरून) तर मग आपली मसलत फसली वाटतें. वरें पण ही स्त्री कोण असावी ? थांव, आतां इतक्यांत चंद्रोदय होऊन आपोआपच कळेल ही कोण आहे तें. तो कारटा सुद्धां इतक्यांतच येईल. त्यास मीं त्याच्या वापाकडून ह्मणून खोटें पत्र पाठविलें आहे. तर अगदीं गडवड न करितां येथें दवून रहा पाहूं. (सर्व दवून रहातात.)

वकुल—(प्रवेश करून) वावांनीं मला इतक्या रात्रीं एकटें बोलावण्याचें कारण काय असावें वरें ? दुसरें काय असणार ? ते आईवद्दल दुःख करीत असतील. देवा, त्यांचें सांत्वन माझ्या हातून होईल असें कर. त्यांना भेटण्याची मला किती तरी उत्कंठा झाली आहे !

पिल्लू—धुमाली.

तत्कंठिं करुनि मम भुजवलया ॥ शोक कर्धीं
नेईन लया ॥ ध्रु० ॥ प्रेमातिशयें आलिंगुनि
त्या शांतवीन कधिं तद्धृदया ॥ १ ॥

अरे पण हें पुढें काय चाललें आहे ? असेंच कांहीं वेळ आड उभें राहून काय आहे तें पहावें. (आड उभा रहातो.)

शुं०—(मनांत) हं, आतां चंद्रोदयामुळें तिचा चेहरा आपणास स्पष्ट ओळखूं येईल.) जवळ जाऊन पहातो आणि दचकतो.) मला भ्रम तर झाला नाहीना? अरे ही शालिनी. जिचा पति होऊन मी राज्यप्राप्ति करून घेणार होतो तीच ही सुंदरी. अरे अरे! मोठी चूक झाली. करावयाला जावें एक आणि व्हावें भलतेंच अशी गत झाली. इला मा- हून मीं आपल्या आशावृक्षाचा मात्र समूळ नाश करून घेतला. पण ही येथें कशाला आली असावी वरें? त्या दुष्टावरोवर एकांतीं गुजगुज गोष्टी करण्याकरितां नसेल ना? हो. त्याकरितांच असेल. (आनंदानें) तर मग मोठी मौजच झाली ह्यणावयाची. आतां पाहूं बोलतेस कशी आपल्या जारावरोवर ! तो आज माझ्या हातांतून सुटला. वरें ह्य- णावें वच्चाजी, आपण जाल कोठें ? हं हं ह्यणतां आपणास आपल्या प्रियकरिणीच्या मागोमाग पाठवीन. विरहावस्थेचें दुःख फार दिवस अनुभविण्यास लावणार नाहीं. शालिनि, आजपर्यंत मला पाहिल्यावरो- वर कपाळाला आठ्या घालीत होतीस. आतां तो ताटा कुठें गेला ?

झिजोटी—त्रिवट.

अजवरि हेका ॥ धरुनि अनेकां ॥ समयां प्र-
णया अवगणिलें कां ॥ त्यजुनि विवेका ॥ क-
रिसि शलाका—कटु—वर्चि विफल तदुद्रेका ॥
भोगीं या स्वकपटविपाका ॥ आतां मारिं अग-
णित हांका ॥ त्वन्मुखपद्मि चुंवनसेका करितों
सोडुनि आशंका ॥ सोडवितो तुज या पंकां-
तुनी तव प्रणयी आतां का ॥

थांव, आजपर्यंत तूं हृदयानें नाकारिलेल्या चुंवनसुखाचा अनुभव हा

मी घेतों पहा. पाहूं या वेळेस तुझा प्यार तुझे रक्षण करितो कीं काय ? (जवळ जाऊन) अहाहा ! मृत्यूनें अजून देखील हिच्या मुखावर आपला पगडा बसविला नाही.

विलावर-दादरा.

अजुनि मृत्युराहुनें मुखीं न बाहु टाकिले ॥
 अजुनि हास्य लास्य हें अधरिं करित राहिलें ॥
 विशाल भालिं जाल कालधीवरें न फेंकिलें ॥
 अलत्तरक्तिमा वसे अजुनि वदनिं ना ढळे ॥
 सुरक्षिताहि अक्षता त्वदोष्टमंजरी पळें ॥ वि-
 शंक निष्कलंक दंतिं अंकिता करीं बळें ॥ १ ॥

(चुंबन घेऊं लागतो तोंच बकुल त्यास लाथ मारून खाली पाडतो.)

शुं०—अरे फत्तेसिंगा, धांव धांव लवकर. (फत्तेसिंग धांवून येतो.)

ब०—अरे अधमा, लाज वाटत नाही तुला ? आपल्या धन्याचे असेच उपकार फेडितोस ? प्रथम अशा उदार स्त्रीचा वध करून नंतर तिला अपमानकारक असें वर्तन करितोस ? हाय हाय ! शालिनि, तुझा अशा तऱ्हेनें अंत व्हावा ना ?

मांड-दादरा.

मम लालस कर्णी मंजुळ वाणी बोल शा-
 लिनि ॥ कां दीनवाणी पडलिस रानीं ॥ ध्रु० ॥
 राजकुलीं जनि घेउनि भोगुनि सुख विला-
 सिनि ॥ शय्या विजनीं निविड विपिनिं रु-
 चलि कां मनीं ॥ द्रव मानसिं आणीं मद्रच
 मानीं ॥ १ ॥

मृदुल हृदय मधुर वचन शुद्ध अशी करणी ॥
पाहूँ कोठें जगिं या आतां तुल्य न तुज कुणी ॥
तूं रूपाची खाणी ॥ जगती वाखाणी ॥ २ ॥

अलीकडे तूं मजवर आईप्रमाणें प्रेम केलेंस. देवानें एक आई स्वर्गी नेली आणि दुसरी दिली असें मला वाटत होतें. पण आतां ती- ही मला सोडून गेली. मला लढाईत लागलेल्या जखमा तूं किती का- लजीनें आणि प्रेमानें वऱ्या केल्यास, आणि आतां असें मौन कां धरिलें आहेस ?

॥ साकी ॥

मृत तुज पाहुनि हृदयामध्ये क्षत हें नूतन झालें ॥
वरें करीं हें मातृत्वाचें वात्सल्य कुठें गेलें ॥ १ ॥

माझ्या जखमांना तूं अनेक तैलें लावून वरें केलेंस. तुझ्या जख- मांना मी आतां कशानें वरें करूं ? या अश्रूंनीं ? (रडूं लागतो.)

फ०—(मनांत) मला तर हा दुःखमय देखावा पहावत देखील नाहीं.

शुं०—हं, फत्तेसिंग, असा पहात काय उभा राहिलास ? एक घाव आणि दोन तुकडे करून टाक.

फ०—या प्रसंगानें तुमचें सुद्धां हृदय वितळून गेलें असेल ह्मणून मला वाटत होतें. पण माझा तर्क चुकला. फत्तर तो फत्तरच रहावयाचा.

शुं०—वरें वरें. पुरें कर आपलें ब्रह्मज्ञान, आणि त्याला मार- ण्यास तयार हो. नाहीं तर मीच तुझ्यावरचें तें काम करितों.

फ०—अनाथ पोरावर मात्र आपलें युद्धचातुर्य दाखवा. आणि

एखाद्या जवानानें डोळे वटारिले ह्मणजे मग आपला खरा पळपुटेपणा दाखवीत चला.

शुं०—(त्रासानें) एक शब्द जास्त बोलण्यांत वेळ घालविशील तर मीच याला पार नाहीसा करून टाकीन.

फ०—(तिरस्कारानें) चल हो दूर. तुझा विटाळ सुद्धां नको याच्यासारख्या सुंदर मुलांना. अरेरे! काय करूं? ज्या या हातानें या दुष्टाला वचन दिलें तो हात तोडावासा वाटतो. (वकुलाजवळ जाऊन) वाळा, ऊठ पाहूं.

व०—मी तुमच्या पायां पडतो. या राजकन्येमध्ये अजून सुद्धां थोडी धुगधुगी राहिली आहेस वाटतें. तर तिला लवकर येथून उचलून शहरांत चलाल तर मी तुझांला महाराजांकडून चांगलें वक्षीस देववीन.

फ०—(मनांत) जळो तें वक्षीस. त्याच्या आशेमुळें तर मजवर हा दुर्धर प्रसंग आला आहे. (उघड) वाळा, एक देव मात्र आतां तिचा त्राता आहे. तिची आशा वाळगण्यांत कांहीं अर्थ नाही. वाळा, दुसरी एक भयंकर हत्या करण्याचें माझ्या कपाळीं आलें आहे.

व०—तर मग तुझीच या निर्दोषी राजकन्येस मारिलें ?

फ०—होय. तोच मी चांडाळ, मांग, निर्दय, कसाव काय पाहिजे तें ह्मण. स्वामीचा द्रोह करून माझ्या धनिनीस मारणारा जो अधम, दुष्ट, विश्वासघातकी, गळेकापू, खाटीक तो मीच. एका वधानें माझें अधाशी हृदय तृप्त न होतां दुसरा एक तितकाच नीच वध करण्याची इच्छा करीत आहे. वाळा, तुला कळला का माझा दुसरा वळी कोण आहे तो ? त्याचें नांव ऐकतांच तुझें चिमुकलें तोंड निस्तेज होऊन जाईल. आणि तुझें कोमल मन करपून जाईल.

ब०—अशा अनाथ प्राण्याचे प्राण वांचविण्याकरितां मी आपल्या प्राणाचा देखील बळी देईन.

फ०—(त्यास पोटाशीं धरून) अहाहा ! धन्य आहे तुझी. देवा, अशा गोजिरवाण्या व उदार मुलावर शस्त्र टाकावयाचें ना ?

शुं०—(रागानें) हं, फत्तेसिंग, मोहरा लक्ष्यांत आहेत ना ?

फ०—बरी आठवण झाली. क्षणिक मायेला भुलून मी आपलें सर्वस्वीं नुकसान करून घेणार होतो. मन असें वितळूं देतां उपयोगी नाही. हं, बकुला, चल देवाचें स्मरण कर.

ब०—काय ? तुम्ही मला मारणार ?

फ०—हो. देवाची तशी इच्छा दिसते.

ब०—मला मारणारच असाल तर माझ्याशीं तरवारीचे दोन हात करून मग मला मारा. पण प्रथम मीं तुमचा कोणता अपराध केला हें सांगा.

फ०—अपराध विपराध मला कांहीं विचारूं नकोस. तें सर्व याला विचार.

ब०—(शुंभसेनाकडे पाहून) या दुष्टाचा मीं अपराध केला ? एके वेळीं मीं याला जीवदान दिलेलें मात्र मला आठवतें. जीवदान देणें हा अपराध झाला काय ? मग हल्लीं तुम्ही माझा वध करीत आहांत तो मजवर तुमचा प्रसादच झटला पाहिजे. जगांतील सर्वच शब्दांचा अर्थ बदलला वाटतें ? पण या दुष्टाचें काळीजच उरफाटें आहे. तेव्हां याला सर्व गोष्टी उलट दिसूं लागणें हें साहजिक आहे. तरी पण तुम्ही तसे नाहीं असें तुमच्या सौम्य चेहऱ्यावरून दिसून येतें. अजून तुमच्या अंगीं दयेचा लेश तरी राहिला आहे खास. नाहीं तर हे दीर्घ श्वास तुम्ही सोडितां ना. तसेंच, हे डोळे पहा कसे

अश्रूंनीं डवडवलेले आहेत. नका, नका, त्यांना आवरूं नका. पाण्याच्या रूपाने वहाणाऱ्या भूतदयेला कठोर मनाने थिजवून टाकूं नका.

फ०—(मनांत) या मुलाच्या भाषणांत खास मोहनी आहे.

शुं०—गप वैसे कारव्या. हं, फत्तेसिंग, येथे तुझांला नाटकी भाषणे ऐकण्याकरितां आणिलें नाहीं. मोहरा ध्यानांत असूं द्या.

फ०—शुंभसेन, निर्जीव मोहरा घेऊन काय करितां ? हा सजीव मोहरा सोडून त्या चकचकणाऱ्या टिकल्यांनीं मला भुरळ पडेल असें तुझांस वाटते काय ?

शुं०—काय करावे या हरामखोराला ? थांव गुलामा, शालिनीला तूच मारिलेंस असें आतां प्रकोपमहाराजांना जाऊन कळवितों.

फ०—जा जा, मूर्खा ! मला पाहिजे तें शासन कर. तें भोगण्यास मी एका पायावर तयार आहे. उद्यां माझ्या गळ्याला पाश लागला तरी पुरवला. पण हा मायापाश मला तोडवत नाहीं. (वकुलास पोटाशीं धरितो.) धन्य आहे मी आज. माझ्या सगळ्या जन्मांत आज याच्यामुळे मला प्रथम सद्बुद्धि झाली.

व०—तुमचें नांव फत्तेसिंग आहे असें वाटते. वरें तर, फत्तेसिंग, माझ्या वावांना नाहींना तुझीं कांहीं अपाय केला ?

फ०—नाहीं वाळ, तुझे भाग्य थोर यांत कांहीं शंका नाहीं. तुझ्या वावांना मारण्याकरितां ह्मणून आम्ही येथे आलों तों राजकन्येस न ओळखितां तिलाच मारिलें. वाळ, आतां तुला व तुझ्या वावांना उदंड आयुष्य असो.

व०—(शालिनीकडे पाहून) देव तुझांला या हत्येबद्दल क्षमा करो. हरहर ! शालिनि, तुझ्या मरणामुळे प्रकोपमहाराजांना किती तरी दुःख होईल !

झिजोटी-धुमाळी.

हें वृत्त ऐकुनी जाण त्यजीलचि प्राण आज नृ-
पति । शोकाकुल होउनि चित्तीं । ही नगरी
सकल उदास होइलचि खास घोर त्वन्निधनें ।
गुणवंते नगराभरणे । अजि दाहि दिशांसि
नितांत होइ आकांत घात काळें । किति केला
राजसवाळे ॥ १ ॥

शालिनि, आतां मी शहरांत तोंड कसें दाखवूं ? (हातांनीं तोंड झांकतो).

शुं०—(मनांत) शहरांत जाण्याला तुला मी जीवंत ठेवीन तर मग ती काळजी तुला वहावी लागेल. (त्यास मारण्याकरितां धांवून जातो तों फत्तेसिंग त्यास धरितो.)

व०—हा नीचा, षंढाप्रमाणें वेसावध असतां प्रहार करितोस काय ? चल ये पुढें. (तरवार उपसतो).

फ०—हा दुष्टा, शेवटीं तूं आपल्या गुणावरच गेलास. थांव, तुला सुद्धां ईश्वराच्या न्यायासनापुढें पाठवितों. (त्यास धरितो.)

शुं०—मी तुझ्या पायां पडतां. मला मारूं नकोस. जीवदान दे.

फ०—तुला जीवदान देऊं ? कशाकरितां ? याच उदार मुला-
प्रमाणें तुझ्या रागास वळी पडण्याकरितां ? आणि जगावर तुझ्यासा-
रग्या राक्षसाला मोकळें सोडण्याकरितां ? मी इतका शहाणा नाहीं.
समजलास ?

शुं०—(फत्तेसिंगाच्या लोकांस) तुम्ही तरी मला वांचवा.

एकजण—आपल्या हातून हीं भयंकर कृत्यें होतांना सुद्धां आम-

च्यांनीं वधवलीं नसतीं. पण फत्तेसिंगांच्या मुरवतीस्तव आर्ह्यां इतका वेळ तुझाला ठार केलें नाहीं.

शुं०—(रडत) अरे, मला कोणीच कारे त्राता उरला नाहीं ? (ओरडतो.) धांवा हो धांवा, माझा प्राण हे दुष्ट लोक घेत आहेत.

फ०—कर शंखध्वनि. आणखी शंभरदां. (तोंडांत वोळा घालतो.) आतां काय करिशील ? धांव, असें हातपाय आपटणें सोडून दे. आणि माझ्या हातांपायांही पडूं नकोस. लवकरच तूं या सर्व जगाच्या न्यायाधीशापुढें जाशील. त्यापुढें गरीब, श्रीमंत, निर्बल, बलवान् सर्व एक आहेत. त्या भगवानाचें चिंतन कर. व आपल्या अपराधांबद्दल त्याची क्षमा माग. तो दयाळू आहे. माझ्या पायां पडून काय करितोस ?

(शुंभसेन वकुलाच्या पायां पडतो.)

व०—फत्तेसिंग, या नीचाला मारूं नका.

फ०—वकुला, जग किती नीच आहे याचा अजून तुला अनुभव नाहीं. याला जिवंत ठेवून कसें चालेल ? (शुंभसेनास) चल, आटप लवकर. अथवा ही शिक्षा तुला फारच हलकी आहे. परलोकीं ईश्वर तुला शिक्षा देण्यापूर्वी या जगांतील शिक्षा सोसण्यास तुला तयार झालें पाहिजे. (भोंवतालच्या लोकांस) चलारे, पकडा याला. बांधा याच्या मुसक्या. आणि चला याला घेऊन प्रकोपमहाराजांकडे.

(ते त्याप्रमाणें करितात.)

व०—मीही जातो या दुष्टावरोवर. व या राजकन्येकरितां वाहनाची तयारी करून परत येतो. (फत्तेसिंगाशिवाय सर्व जातात.)

फ०—(स्वतःशीं) आतां काय करावें बरें ? हें वर्तमान प्रकोप-महाराजांस कळवावें कीं नाहीं ? हें ऐकतांच त्यांच्या अंगाचा तिक्या-षड होऊन जाईल. व मग मला सुद्धां शुंभसेनामागोमाग जावें लाग-

णार. शहरांतील प्रत्येक मनुष्य माझ्याकडे वोट दाखवून ह्मणूं लागेल कीं, हाच तो आपल्या राजकन्येचा द्रव्यासाठीं गळा कापणारा खाटीक. मी फांसावर लटकत असतां मजकरितां एकाही डोळ्यांत अश्रूंचा थेंब दिसणार नाहीं. व मग सर्व शहराचे शिव्याशाप घेत घेत आमची स्वारी यमपुरींत प्रवेश करणार. व मग माझ्या अंगाला सुया वोंच-वोंचून यमदूत माझा छळ करणार. (अंगावर कांटा आल्याचा आविर्भाव करून) हा विचार येतांच माझ्या अंगावर तर कांटा उभा राहिला. माझ्या सर्वांगाला यमदूत अशा तऱ्हेनें सुया लावणार ह्मणून हे केंस जणुं मला दाखवीतच आहेत. पण चिंता नाहीं. आजपासून मीं सचोटीनें, प्रामाणिकपणानें वागण्याचा निश्चय केला आहे. तर कांहीं होवो. सर्व खरें खरें सांगून फांशीं गेलों तरी पत्करलें. पण या मनाच्या वोंचण्या आपणास कधींही सहन करवणार नाहींत. आजपर्यंत जे लोक मला “द्रव्यप्रिय” फत्तेसिंग ह्मणून ओळखीत असत तेच आतां “सत्यप्रिय” फत्तेसिंग या नांवानें ओळखूं लागतील. (ऐकलेंसें दाखवून) अरे, पण ह्या पहा त्याच टापा पुनः ऐकू येऊं लागल्या.

शू०—(प्रवेश करून) (मनांत) राजवाड्यांत सर्वत्र शांतता आहे. बकुल व शालिनी यांचा मात्र कुठें पत्ता नाहीं. हें आहे काय याचा कांहींच अंदाज होत नाहीं. (बरोबरच्या लोकांस) चलारे लौकर, सावधगिरीनें पण जलद चला माझ्या पाठीमागून.

फ०—(मनांत) हा तो हतभागी शूरसेन तर नसेल ना ? होय. तोच हा. अरे हतभाग्या ! हें पहा दुर्दैवानें तुझ्याकरितां विषाचें ताट वाहून ठेविलें आहे. पण हा घाबरलेलाच दिसत आहे. यास हें वृत्त कळलें तर नसेल ?

शू०—या ठिकाणीं तुम्हीं राजकन्या शालिनी पाहिलीत का ? कां ? हा प्रश्न ऐकून तोंड असें गोरेमोरे केलेत ? लवकर सांगा काय झालें तें. काय ? मरून पडलेली ? (धाडकनू अंग टाकितो.)

फ०—(एकीकडे) या अधमामुळें आणखी किती सत्पुरुषांचे प्राण जाणार असतील न कळे. मी कपाळकरंटा जन्मलों तरी कशाकरितां ? (उघड) महाराज, सावध व्हा, सावध व्हा.

शू०—(सावध होऊन) फत्तेसिंग, अहो आतां कशाकरितां मला सावध करितां ? एका घावासरसे माझ्या या दुःख भोगण्यासाठींच उत्पन्न झालेल्या शरीराचे दोन तुकडे करा. फत्तेसिंग, मला कारागृहां-तच कां नाहीं ठार मारिलें ? मजवर सूड उगविण्याकरितां इतके आ-यास कां घेतले ?

फ०—महाराज, यांना मीं जाणून मारिलें असें आपणास वाटतें का ? मी नीच तर खराच, पण हें कृत्य करण्याइतका नीचपणा मा-झ्या अंगीं नाहीं. यांना मारणारा चांडाळ शुंभसेन हल्लीं तुरुंगांत ए-खाद्या भयंकर शिक्षेची अपेक्षा करीत पडला असेल.

शू०—त्या दुष्टाला तुझींच कारागृहांत धाडून दिलें तर ? फत्ते-सिंग, मला क्षमा करा. शोकाच्या आवेशांत मीं तुझांवर भलताच सं-शय घेतला. पण मजवर दुसरा एक अनुग्रह करा.

फ०—काय ती आज्ञा व्हावी.

शू०—मला या राजकन्येच्या मागोमाग जाऊं द्या.

फ०—शिवशिव ! काय वोलतां हें ? या तरवारीचा आणि माझा संबंधच नको यापुढें. (फेंकून देतो.)

शू०—फत्तेसिंग, जिवंत रहाण्यासारखें या जगांत काय उरलें आहे ?

जोगी—धुमाळी.

ठेउनि प्राण करूं मी काय ॥ ऐसा हतभार्गी

॥ ध्रु० ॥ सौंदर्याची केवळ खाण ॥ नृपदुहिता

ही सुगुणनिधान ॥ मजसाठीं त्यजिते स्वप्राण ॥

पुष्पसमान मृदुलांगी ॥ १ ॥

धांवा, मीच हें काम उरकून टाकितों. हे प्राण कसे जड झाले आहेत.

फ०—महाराज, आत्महत्येसारखें पातक शिरावर घेण्यास तुम्ही तयार आहां ?

शू०—फत्तेसिंग, आत्महत्या करण्यास माझा आत्मा या शरीरांत राहिला आहे कुठें ? तो या राजकन्येच्या आत्म्यावरोवर स्वर्गीं निघून गेला आहे. शिवाय, असें पहा कीं, मजकडून झालेल्या पातकांपुढें आत्महत्येचें पातक कांहींच नाही.

कालंगडा—दीपचंदी.

याहुनि गुरुतर पातक काय ॥ ध्रु० ॥ या पा-

प्यानें राजसुतेच्या केला जिवासि अपाय ॥ १ ॥

या पापार्णविं आत्मवधाचें पातक लोपुनि

जाय ॥ २ ॥

फ०—महाराज, शालिनी बाईसाहेब हालचाल करीत आहेत. त्यावरून त्या जिवंत असून त्यांना वोलण्याची इच्छा आहे असें दिसतें.

शू०—काय शालिनी जिवंत ? हे परमेश्वरा,

कालंगडा—दादरा.

तूं अनाथनाथ अशी कीर्ति दिगंतीं गाजे ॥ पू-

र्णपणें तुज संज्ञा हे भगवन् ती साजे ॥ ध्रु० ॥

नवयौवन अनुभवितां ॥ कां हरिसी राजसुता ॥

हाय कसें गळतें हें कुसुम वसंतीं ताजें ॥ १ ॥

हे उदारचरिते शालिनि, शेवटीं याच स्थळीं तुला मरण यावेना ? आणि तेंही व्याघ्राइतक्याच दुष्ट मनुष्याच्या हातून ? आतां मी भगिनि ह्मणून कोणाला हांक मारूं ? (शालिनी सुस्कारा टाकिते.) इनें दीर्घ सुस्कारा कां वरें टाकिला असावा ? (उघड) शालिनि, तुझ्या मनांत कांहीं बोलावयाचें आहे असें दिसतें. (वारा घालूं लागतो.)

(शालिनी हळू हळू उठून वसते.)

शू०—काय ? उठून वसण्याची तुझ्यांत शक्ति आहे तर ?

शा०—सुदैवानें—अथवा दुदैवानें ह्मटलें तर जास्त शोभेल—मला त्या मारेकऱ्यांचा एकही वार लागला नाही. मी त्या गर्दीत जी मूर्च्छित झालें ती ही सावध झालें.

शू०—तर मग तुला खचित जखम लागली नाही ? (निरखून पहातो) अहाहा ! देवा !

झिजोटी—धुमाळी.

प्रभुजी प्रभुजी कृति धन्य तुझी ॥ लीन न
होतां त्वत्पदपंकजिं ॥ मूढचि पडति वितर्का-
माजी ॥ ध्रु० ॥ मजसम अगणित पापि कृ-
तांता ॥ असति तयांच्या करिरे घाता ॥ अं-
तक जाण असे ही मान नियोजिं कृपाण तिये-
वरि प्राण न यांसि समान हरीं क्रौर्य त्यर्जीं ॥ १ ॥

वरें पण फत्तेसिंग, मी राजवाज्यांतून निघालों त्या वेळीं माझा वकलही त्या ठिकाणीं नव्हता. त्याच्यावर त्या दुष्टानें असाच कांहीं प्रसन्न नाहीना आणिला ? बोला, तुझ्याला ठाऊक असलें पाहिजे. माझे मन अधीर झालें आहे.

फ०—महाराज, आपला तर्क खरा आहे. परंतु ईश्वरानें मला सद्बुद्धि देऊन तो प्रसंग टाळिला. मीं आपले लोक वरोवर देऊन त्यांना राजवाड्यांत पोहोंचविण्याची तजवीज केली आहे. महाराजांना सर्व हकीकत मग सांगेन. मीही या कामांत अपराधी आहे. पण आधीं शालिनीवाईसाहेबांना शहरांत नेण्याची तजवीज केली पाहिजे. नंतर माझ्या अपराधाची शिक्षा घेण्याला मी तयार आहे.

शू०—ठीक आहे. मग तुम्हीच राजवाड्यांत जा. आणि ही सर्व हकीकत कळवून पुढची तजवीज करा. तेथपर्यंत तुम्ही माझ्यावर विश्वास ठेवून असा.

फ०—आपण जवळ असल्यावर वईसाहेबांना कांहींएक भय नाही ही माझी खात्री आहे. मग मी घेतों रजा. (जातो.)

शू०—(शिपायांना) तुमची आतां गरज नाही. तुम्हीही आतां जा, आणि माझ्या वकुलाला वीरसेन महाराजांच्या स्वाधीन करून देवा. इतक्यांत मी आलोंच. (ते जातात.) शालिनि, तुझी भीति गेली ना ?

शा०—गेली, पण ती जाण्यापूर्वीच मी फार सुखी होतें.

शू०—शालिनि, असें दुःखाचें वोलणें तूं या वेळीं कां वरें काढावेंस ? तुझ्यासारख्या अद्वितीय गुणांच्या स्त्रिया जगामध्यें फार थोड्या आढळतील. तुझ्या गुणांची मीं पारख केली असें मी समजत होतों, परंतु हा निवळ भ्रम होता. आतां काय काय घडलें हें जरी मला सर्व माहीत नाही तरी येंथें येण्यामध्ये तुझा हेतु काय होता हें मीं ताडिलें. माझ्यासारख्या क्षुद्र मनुष्यासाठीं तूं आपल्या जिवाला इतका कशाला वरें त्रास दिलास ? आज जर तुझे कांहीं वरेंवाईट होतें तर मला या विचारानें किती दुःख झालें असतें तुला ठाऊक आहे का ? स्त्रियांसाठीं पुरुषांनीं आपला जीव धोक्यांत घालणें हा त्यांचा धर्म आहे. परंतु स्त्रियांनीं पुरुषांचे प्राण रक्षण करण्याकरितां

अशीं साहसें करावीं याला कुठेंही आधार नाहीं. अग, आमचें काय? अशीं हजारों संकटें नेहमीं आमच्यावर येतात. कोणी त्यांतून पार पडतात, कोणी प्राणाला मुकून परलोकचा रस्ता धरितात. ह्मणून तुझ्यासारख्या सुकुमार सुंदर स्त्रियांनीं तीं टाळण्याकरितां आपल्या जिवाला अपाय करून घ्यावा हें चांगलें का ?

शा०—स्त्रियांना अयोग्य असें कांहीं माझ्या हातून घडलें असेल तर आपण मला त्याची क्षमा करावी. पण लहानपणापासून माझे फार लाड होत गेल्यामुळे चांगलें कोणचें, आणि वाईट कोणचें, हें कुणीच मला शिकविलें नाहीं. माझ्या मनाला जें आवडतें तें नेहमीं मी करितें, आणि मला करूं देतात. आज आपल्यावर संकट येणार हें मनांत आल्यावर घरीं चैन पडेना ह्मणून मी येथें आलों. या वेळीं एकटी इतकी दूर येणें वरें दिसणार नाहीं ही शंकाच मला आली नाहीं. एरवीं, जिवाला भीति येवढ्यापुरतेंच आपलें बोलणें असेल, तर मला तरी जगण्याची इच्छा पाहिजे कशाला? माझ्या वांट्याचें सुख होतें तेवढें मीं भोगिलें.

शू०—(मनांत) अजून इतें कष्टी कां वरें असावें ? (उघड) शालिनि, अशी निराश कां होतेस ? परमेश्वराच्या घरीं न्याय असेल तर तुझ्यासारख्या शूर, उदार स्त्रीला दुःखाचा लेशही शिवणार नाहीं. परंतु माझी तुला हात जोडून इतकीच विनंति आहे कीं, पुन्हा असें साहस करून आपल्या मित्रवर्गास काळजींत टाकूं नकोस.

शा०—आपल्याला माझ्याबद्दल काळजी नसावी. मला दुःख किती मिळावयाचें आणि सुख किती मिळावयाचें हें पूर्वीच ठरलेलें आहे. आतां प्राणाची काळजी मला हवी कशाला? महाराज, राग न येईल तर सांगतें; ज्या दिवशीं महालांत आपलें माझे बोलणें झालें त्याच

दिवशीं माझ्या कपाळीं सुख किती आहे हें कळून चुकलें. ती गोष्ट पुन्हा आज काढण्याची माझी इच्छा आहे असें आपण समजू नये. त्या वेळीं देखील मीं तें बोलणें काढावयाचें नव्हे. पण हें माझ्या लक्ष्यांत मागाहून आलें. माझा आपण स्वीकार करावा इतकी माझी योग्यता नाही ही माझी त्या वेळीं खात्री झाली. आपल्याला माझी दया यावी ह्मणून मी बोलत नाहीं. माझे करणें आपल्याला चमत्कारिक वाटूं नये ह्मणून सांगतें. आपल्यासारखीं माणसें ज्या जगांत नेहमीं उद्विग्न रहातात त्यांत मी सुखी होणें ह्मणजे अन्याय होईल. ह्मणून ह्मणतें आतां मला काळजी कशाला ?

शू०—(स्वतःशीं) तर मग वीरसेन दुसऱ्याच स्त्रीला शालिनी समजून तिजवर अनुरक्त झाला असें दिसतें. वरें, पण माझे बोलणें इतकें इला लागलें असावें का ? अहाहा ! काय हें स्त्रीरत्न ! इचा जन्म जर ही ह्मणते त्याप्रमाणें खरोखर दुःखांत गेला तर—छेः, हा विचारच सहन होत नाहीं. (उघड) शालिनि, माझ्या बोलण्यानें इतकें तुझे मन दुखावेल असें त्या वेळीं मला विलकुल वाटलें नाहीं. तुझे कल्याण कसें होईल, तुला सुख कसें मिळेल हे विचार माझ्या मनांत घोळत असतात हें तुला माहित असलें पाहिजे. मग माझ्या बोलण्याचा तूं इतका राग धरावयाचा नव्हे.

शा०—आपल्या पायांची शपथ घेऊन सांगतें कीं मला त्याचा अगदीं राग आला नाहीं. राग कां यावा ? तें सुख भोगण्याला मी योग्य नाहीं. आणि देवाला साक्षी करून सांगतें कीं मीं त्याची आशा केव्हांच सोडून दिली आहे.

शू०—(स्वतःशीं) माझ्याकरितां शालिनीसारख्या अप्रतिम सुंदरीनें दुःख कां वरें करित वसावें ? ती अजून लहान असल्यामुळें तिच्या मनांतील कल्पनाही लवकरच निघून जाईल अशी माझी स-

मज्जत होती. पण ती किती निराधार होती ? आणि वास्तविक पाहिलें तर तिचा निश्चयी स्वभाव मला चांगला माहीत झाल्यावर देखील ती माझी समजून राहिली ही माझीच चूक. मी यःकश्चित् क्षुद्र मनुष्य, असें असून ज्या स्त्रीनें मला आपलें प्रेम वाहिलें, माझ्याकरितां, माझ्या लाडक्या मुलाकरितां अनेक प्रकारची झीज सोसली, आपल्या पित्याची इतराजी करून घेतली, जी माझ्या जागीं कारागृहवास भोगण्याला तयार झाली आणि अखेर जिनें माझ्या ऐवजीं माझ्या शत्रूंना आपला प्राण वाहण्याकरितां या ठिकाणीं येण्याचें धाडस केलें त्या स्त्रीचा अन्हेर करण्याचा मला काय वरें अधिकार पोहोंचतो ? माझ्याकरितां जर ती रात्रंदिवस झुरत राहिली तर तें पाप माझ्या मस्तकीं येऊन पडणार नाहीं का ? मला कदाचित् या गोष्टीपासून फारसें सुख होणार नाहीं, पण मीं आपल्याच सुखाकडे पाहणें ह्मणजे एका तन्हेचा आपलपोटेपणाच नव्हे का ? आणि मला तरी सुख नाहीं होणार ह्मणून कशावरून ? ईश्वराचे खेळ आह्मां मानवांना अगम्य आहेत. माझ्या दुःखाचा मला विसर पडावा ह्मणूनच अशा स्त्रीचें प्रेम माझ्यावर जडावें हा योग त्यानें कदाचित् जुळवून आणिला असेल. सर्व गोष्टींचा विचार करितां तिची इच्छा मीं मोडणें मला आतां रास्त दिसत नाहीं. (उघड) शालिनि, तुला दुःखी पाहून मला फार दुःख होतें.

शा०—आपला स्वभाव फार मायाळ आहे हें मला माहीत आहे. पण माझ्याकरितां तें दुःख कशाला ?

शू०—असें कां वरें ह्मणतेस ? तुझ्याइतकें कोणत्याही स्त्रीनें माझे मन अलीकडे वरेच दिवस वेधिलें नाहीं. आणि ह्मणून तुझ्या सुखाची मला फार काळजी आहे.

शा०—सुखाची गोष्ट पुन्हा पुन्हा कशाला ? त्याच्यावर मीं केव्हांच पाणी सोडिलें. त्याचद्वल आपण काळजी वाहूं नये.

शू०—शालिनि, तुझे सुख कशांत आहे तें तरी तुला खात्रीनें ठाऊक आहे का ?

शा०—याचें उत्तर देऊन काय करावयाचें आहे ?

शू०—पण सांग तरी पाहूं.

शा०—आपल्याला सर्व ठाऊक आहे. पुन्हा माझ्या तोंडांतून वदविण्यांत काय अर्थ ?

शू०—शालिनि, असें समज, मी पूर्वी लग्न करावयाला तयार नव्हतां, पण हल्लीं मीं आपला निश्चय बदलला. माझा स्वीकार करावयाला तूं तयार आहेस का ?

शा०—हात जोडितें. अशा उगीच कल्पना करावयाला मला आपण सांगूं नये.

शू०—शालिनि, निदान येवढें सांग. माझी पत्नी झाल्यावर तूं खास सुखी होशील का ? त्याचप्रमाणें लोक काय वरें ह्मणतील ?

झिजोटी-त्रिवट.

सुंदरी विलासिनी । सेवि कशी मधुरा विधुरा
विधु राहु जशी रविसि कुमुदिनी ॥ ध्रु० ॥
जन्म वृथा करि काय कधीं तरि मोहिनी रो-
हिणी वाहुनी निज तनु इतरा शशिवांचोनी ॥ १ ॥

शा०—पण या प्रश्नांचीं उत्तरें देऊन त्याचा उपयोग काय ?

शू०—माझा अंगीकार करण्याची तुझी जर इच्छा असेल तर मलाही त्यांत सुख आहे.

शा०—(मनांत) हें मी काय ऐकितें ? छे: मला अर्थ समजला नाहीं. इतकें सुख माझ्या कुठलें नशीवीं ?

शू०—शालिनि, तुझ्यासारखें रत्न मला मिळवून देण्यामध्ये परमेश्वराचा कांहीं तरी हेतु दिसतो. कां? कोणत्या विचारांत आहेस? बोल.

शा०—मीं आपली चूक कबूल केल्यावर आतां तरी माझी थडा करूं नये, येवढेंच मागतें.

शू०—(तिला जवळ घेऊन) शालिनि, ही थडा नाही. तूं आतां माझी आहेस. तुझ्यासारख्या शूर स्त्रीची थडा करण्याचें साहस कोण वरें करील?

शा०—मग माझी खरोखरच का आपणाला दया आली? आतां मात्र माझ्यासारखी सुखी कोणी नाही.

भैरवी-त्रिवट.

वचन नच मधुर अमृतचि गमे ॥ सुखिं मन
रमेचि श्रमे विरमेहि शमेहि क्रमें ॥ ध्रु० ॥
मुदें निरुपमें नयन जल वमे ॥ प्लुत घन-तमें
विषमेंचि तमें परमेश भ्रमे ॥ १ ॥ या दीनेची
केधवां कैशी अनुकंपा ॥ आली अपणां सांगुनी
हराच हत्तापा ॥ २ ॥

शू०—शालिनि, आतां तुझ्यापासून मला कांहींएक चोरून ठेवावयाचें नाही. चल, वेळ फार झाला. आपण रस्त्याला लागूं. वाटेनें तुला मी सर्व सांगतो. (जातात.)

प्रवेश ५ वा.

(वारांगनांचें नृत्य चाललें आहे. वीरसेन व शूरसेन आसनांवर वसले आहेत.)

काफी-त्रिवट.

वा०—तव वटुं किती थोरवी ॥ नृप त्वदभिधा-
श्रवण सुकवी रिपुमुख जेंवी उदक रवि ॥ यश
थकवि सुकवि ॥ ध्रु० ॥ निरसत रणसुनिपुण
रिपुगण जणुं घन अतिघनहि पवन क्षणांत
कृपाणपवि ॥ १ ॥

वी०—वारांगनांनो, आतां प्रीतिविषयक असें कांहीं ह्यणा वरें.

वा०—जशी महाराजांची आज्ञा.

* झिंझोटी-धुमाळी.

या जर्गीं कवि अरसिक गमती ॥ युवतीविपर्यो
जड त्यांचि मति ॥ ध्रु० ॥ पक्कविंसम चुंबन-
योग्यचि अधर विद्रुमें उपमित करिती ॥.१ ॥
गल्ल रुचिर उत्फुल्ल गुलाबीं आम्रफलीं नच
कर्धीं तुलीती ॥ २ ॥

* ह्या पदाबद्दल किंवा त्यास जोडून खालील भाग घातला असतां चालेल.

झिंजोटी-धुमाळी.

सखे करिं जनावरि या प्रसाद ॥ नच करीं मति कटोरा ॥ ध्रु० ॥
काय घडला सांग गे मजकडूनि असा प्रमाद ॥ १ ॥ भृंग कैसे
अंगनासह सुखें करिती निनाद ॥ २ ॥

वी०—(स्वतःशीं) स्वतःची प्रिया आपणावर तुष्ट नाहीं असें
ऐकण्याचा आतां गीतामध्येच प्रसंग येणार. किती सुखी आहें मी.

(प्रकोप, शालिनी व मालिनी प्रवेश करितात.)

वी०—(उत्थापन देऊन) यावें महाराज, या वेळेस आपण मला भेट देण्याचा अनुग्रह कराल असें माझ्या ध्यानींमनींही नव्हतें. (प्रकोप वीरसेनास एकीकडे नेतो.)

शू०—(मनांत) वीरसेनानें मला पुन्हा आज सांगितलें कीं शालिनी त्याच्यावर अनुरक्त आहे. हा काय गोंधळ आहे कांहीं समजत नाहीं.

प्र०—वीरसेना, तूं मला सांगितलेलें तुला आठवतें ना कीं शालिनीची तुजवर प्रीति आहे ?

वी०—हें काय विचारितां ? प्रत्यक्ष माझ्या कानांनीं ऐकलेल्या तिच्या शपथा खोड्या कशा ठरतील ? फार काय सांगूं ? तिच्या प्रत्येक शब्दांत मूर्तिमंत सत्य भरून गेलें होतें.

प्र०—तूं स्वप्नांत नव्हतास ही तुझी खात्री आहे ना ?

वी०—अगदीं वालंबाल. आणि सरतेशेवटीं जर हें सर्वच सुखमय स्वप्न ठरलें तर हा माझा आत्मा लागलीच या शरीरांतून निघून जावो. कारण मग या जगांत प्राणधारण करण्यास योग्य असें काय राहिलें ?

प्र०—तुला मीं आधीं उगीच सूचना देऊन ठेविली आहे, येवढ्याकरितां कीं सत्य बाहेर आल्यावर तुझ्या मनाला एकदम धक्का वसूं नये. तुला खरें सांगूं ? आज मीं प्रत्यक्ष शालिनीलाच विचारिलें.

वी०—मग तिनें सर्व नाकबूल केलें काय ?

प्र०—होय, तिनें कानांवर हात ठेवून आपणास यांतील अवाक्षर माहित नाहीं असें दर्शविलें.

वी०—ती लाजली असेल.

प्र०—छे: छे:, ती शंकाच नको. तुझ्याच शब्दांमध्ये सांगतां. तिच्या प्रत्येक शब्दांत मूर्तिमंत सत्य भरून गेलें होतें.

वी०—(स्वतःशीं) हरहर ! मग मी त्या वेळेस स्वप्नांत होतो का ? का हल्लीं मला स्वप्न पडत आहे ? (चिमटा घेऊन) छेः, हें स्वप्न नव्हेच. रक्त येईपर्यंत जोरानें चिमटा घेतला, पण मी अजून जागा होत नाहीं. तर मग अगदीं निखालस ठरलें कीं तें पूर्वींचें सगळें स्वप्न ह्मणून. देवा, असें सुखकारक स्वप्न मोडणें तुझ्या दयालुत्वास शोभतें का ? तें स्वप्न तसेंच अंतकालापर्यंत राहूं देऊन त्यांतच या अभाग्याचा शेवट केला असतास तर किती चांगलें झालें असतें ?

प्र०—वीरसेना, अजून निराश होऊं नकोस. या कोड्याचा एकदा सोक्ष कीं मोक्ष करून टाकावा ह्मणून मीं मुद्दाम शालिनीला माझ्यावरोवर आणिलें आहे. मालिनीसुद्धां ही गोष्ट ऐकून इतकी चकित झाली कीं ती आग्रह धरून माझ्यावरोवर आली. आतां तूं असें कर कीं, तिजवद्दल मागणी घाल. मग मी आपली संमति प्रदर्शित करीन.

वी०—आपण सांगाल तसें करितों, न्याल तिकडे येतो, आणि सुचवाल तें बोलतो. माझ्या अंगीं आतां खरें विचाराल तर काडी-इतका देखील उत्साह राहिला नाहीं.

प्र०—असा धीर सोडून कसें होईल ? (शालिनी व मालिनीकडे पाहून) मुलींनो, अशा उभ्या कां ? (सर्वजण वसतात.)

वी०—(मालिनीकडे पाहून मनांत) हाच चेहरा मला स्वप्नांत पाहिलेला आठवतो. पण असें कसें होईल ? असो. (उघड) महाराज, आपल्या चरणांपाशीं एक विनंति आहे. अभय असेल तर बोलतो.

प्र०—वीरसेना तुला अभय ! बोल लवकर काय जें इष्ट असेल तें.

शा०—(एकीकडे) देवा, आणखी माझ्या जिवाचे किती धिंडवडे निघणार आहेत ?

वी०—आपला संकेत आपल्या ध्यानांत असेलच.

प्र०—कोणता वुवा संकेत ?

वी०—माझ्या पूज्य पित्याशीं केलेला.

प्र०—हं हं. लग्नासंबंधानें वाटतें ?

वी०—आपण वरोवर ताडिलें.

प्र०—वीरसेना, माझ्या मनांत ही गोष्ट घोळत होतीच. त्या मूर्ख शुभसेनाशीं शालिनीचा विवाह करून टाकावा असें प्रथम माझ्या मनांत आलें, पण आतां तो विचार बदलला.

वी०—तर मग मला धन्य करण्याला तुझी तयार आहांत असें मीं समजूं ?

प्र०—हा अनुग्रह माझा नाही तर तुझाच आहे. कारण तुझ्या-सारखा वर त्रिभुवनांतही सांपडणार नाही.

वी०—(उठून शालिनीचा हात धरून) प्रिये, आतां विलंब कशाला लावितेस ?

भैरवी-त्रिवट.

सखये पूर्ण मनोरथ झाले ॥ संशय-दोलारूढ
हृदय हें सुखजलर्धींत बुडालें ॥ ध्रु० ॥ ये झणि
वंदूं नत शीर्षीं या तातपदां मन धालें ॥ १ ॥

(सर्वे चकित होतात.)

मा०—महाराज, मीं तुझांला फसविलें. मला क्षमा करा.

वी०—तर काय तुझी प्रीति माझ्यावर नाही ?

मा०—माझे आपणावर किती प्रेम आहे, याला ईश्वरच साक्ष.

वी०—मग अडचण कोणती राहिली ?

मा०—महाराज, मी शालिनी नव्हे. तिचीच वहीण मी शालिनी आहे.

वी०—(थांबून) एवढेंच ना? मग यांत विशेष तें काय झालें?
भैरवी-त्रिवट.

सखेगे तूंचि मम शालिनी ॥ गुणशालिनी
रमणी त्वदितर जननी ॥ ध्रु० ॥ मालिनि तव
ही स्वसा जशी गे तेंचि ममहि भगिनी समजें
मनीं ॥ १ ॥

प्र०—वीरसेना, तूं वेडा तर नाहींस ना? (शालिनी व मालिनी
कुजबुजूं लागतात.)

वी०—प्रीतीमुळें मी वेडाच झालों आहे असें का ह्मणाना?

शा०—वावा, मी या सर्व गूढाचें स्पष्टीकरण करितें.

प्र०—तूं? मग आतांपर्यंत कां मौन धरिलें होतेंस?

शा०—(मालिनीला आलिंगून) या माझ्या आवडत्या वहिणीनें
माझें नांव खोटेंच धारण करून वीरसेनांची प्रीति संपादन केली, हें
या क्षणापर्यंत मला देखील ठाऊक नव्हतें.

प्र०—(रागानें) खरें कीं काय?

वी०—महाराज, कृपा करा आणि शांत व्हा.

शा०—हें तिनें कोणताही क्षुद्र विचार मनांत आणून केलें नाहीं,
किंवा मोठेपणाच्या लोभानेंही केलें नाहीं. तर शुद्ध माझ्याकरितां हें
कृत्य केलें.

प्र०—तुजकरितां?

शा०—होय वावा. या अभागिनीचें हृदय तिच्या स्वाधीन न-
व्हतें. तें दुसऱ्या एका दुष्प्राप्य विषयावर जडलें होतें.

प्र०—हें आतां सर्व संदर्भ जुळला. तो विषय शूरसेनच असतील.

शू०—होय. याच अपात्र जनावर शालिनीनें प्रेम करून त्याला वाजवीपेक्षां अधिक मान दिला.

प्र०—तर मग मी मालिनीवर उगीच रागावलों. (तिला आलिंगून) मुली, आतां माझे समाधान झालें वरें. आतां आपल्या पतिसमागमें आनंदानें रहा.

मा०—(स्फुंदत) पण आतां आपल्या मनांत कांहीं किल्मिष राहिलें नाहीं ना ?

प्र०—छे: छे:. मींच उलट तुझी क्षमा मागितली पाहिजे.

वी०—प्रिये मालिनि, या भगिनीप्रेमामुळें माझे तुजवरचें प्रेम द्विगुणित झालें आहे. पण मला अशी शंका येते कीं तुझे मजवर-

मा०—प्रिया, अजून ही शंका? प्रथम मात्र मी नुसत्या भगिनीप्रेमामुळेच या कृत्यास प्रवृत्त झालें. पण आपली मूर्ति पाहिल्यावर माझे आपल्यावर किती प्रेम जडलें याची अटकळ माझ्या सोंगाची बतावणी मीं किती उत्तम रीतीनें केली यावरून आपणास वांधितां येईल.

वी०—खरेंच, तें माझ्या ध्यानींमनींही नव्हतें.

प्र०—असो, शूरसेन, जर माझ्या पूर्वीच्या कृत्यावद्दल तुहीं मनापासून क्षमा केली असेल तर माझी एक विनंति तुहीं अवश्य मान्य केली पाहिजे.

शू०—काय ती आज्ञा व्हावी.

प्र०—शालिनीचा अंगीकार करून मला काळजींतून सोडवा.

वी०—मित्रा, माझी सुद्धां अशीच विनंति आहे.

शू०—महाराज, शालिनीनें माझ्यावर इतके उपकार केले आहेत कीं, या वेळीं आपल्या वोलण्यास रुकार न दिल्यास आपला अ-

पमान केल्यासारखें जसें होईल त्याचप्रमाणें तिच्याशीं कृतघ्नतेनें वा-
गल्याचा दोष येईल. महाराज, काय सांगूं?

झिजोटी-धुमाळी.

पंकजगत भृंगसा न या देहाचा मी स्वामी ॥

रमणी ही स्वामिनी जाइं गुंतोनी तत्प्रेमीं ॥

हीच हृदानंद ही कंद प्रेमाचा सुखभूमि ॥

प्राणपरित्राण ही करी मम दासचि मी ॥ १ ॥

प्र०—धन्य आहे तुमच्या सुशील स्वभावाची. शालिनि, आतां झालें ना तुझ्या मनाप्रमाणें ? (शालिनी लाजून खालीं पहाते.)

मा०—(एकीकडे) ताई, आतां माझ्या श्रमाचें चांगलें सार्थक झालें.

प्र०—विवाहाचा मुख्य भाग तर तुझीं मुलांमुलींनींच उरकून टाकिला आहे. सर्वांत नीरस भाग, ह्यणजे विवाहविधि करणें, हें मज-
कडे राहिलें आहे. शूरसेन, आतां हें माझें राज्य आपलेंच आहे असें समजा. तुझी व शालिनी, आणि वीरसेन व मालिनी, एकमेकांवर प्रेम ठेवा, आणि आपापलीं राज्यें चालवा. (मालिनीचा हात वीरसेनाच्या हातांत व शालिनीचा शूरसेनाच्या हातांत देतो.)

वकुल—(प्रवेश करून आश्चर्यानें मनांत) काय ! शाहि
माझी आई झाली ! (जवळ जाऊन प्रणाम करितो.)

प्र०—या चिमुकल्या वीरामुळेंच हा आनंदाचा समग्र
आहे ह्यणण्यास कांहीं हरकत नाही. (त्यास आलिंगिते)

व०—(शालिनीजवळ जाऊन)

विहाग-त्रिवट.

अजवरि जैशि करिशि ममता ही ॥ ताई अ-
गाई अतांही करीं विस्मरलोंची जहालिस
आई ॥ ध्रु० ॥ झडकरि निज करिं पुनित करीं ॥
या गगनांतूनी देवी जशी यावी तशी विरा-
जसी या भूभार्गी ॥ दे आशीर्वच मज लव-
लाहीं ॥ १ ॥

आतां तरी मी तुझा पुत्र होण्याला योग्य आहे का ?

शा०—वाळा वकुला,

(मांड गरवा-दीपचंदी)

तुज पुत्रशताधिक मानीं ॥ सुत नारक वा-
सांतूनी ॥ निज रक्षि जनकजननीसि वदती
ज्ञानी ॥ अतिरौद्र अधोगतिहूनी ॥ मज उद्ध-
रिलें अपमानवन्हिमधूनी ॥ १ ॥

प्र०—मुलांनो, आपल्या पोटचा गोळा दुसऱ्याच्या स्वाधीन के-
मनें मनाला किती दुःख होतें याचा तुझांला अजून अनुभव नाही.

रेवनें तुझांसारखीच सद्गुणी संतति झाल्यावर तुझांला याचा

प्र०—च. मुलींना सुख द्या. त्यांचीं मनें फार कोंवळीं आहेत

वी०—

(हुंदका येतो.)

शू०—मह. —त्याची तुझीं मुळींच काळजी करूं नका.
हेत कीं, या वेळ.

भीमपलास-त्रिवट.

प्रिय निज तनुहुनि सुदतिसि गणीन ॥ पळ-
भरि लव अवगणिनचि मनीं न ॥ ध्रु० ॥ ति-
ळहि व्हा न तर धृतिवल नृपवर चिंताधीन ॥ १ ॥

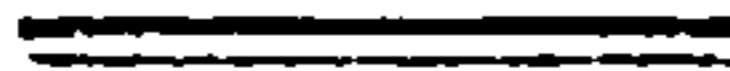
प्र०—तथास्तु.

(वारांगना नृत्य करीत गातात.)

भैरवी-धुमाली.

हे प्रभुवर वधुवर सुखि कर अतिचिर मंगल
देइं तयां ॥ यांसि निरामय ठेवुनि अक्षय देइं
कृपाशय दीर्घ वया ॥ देइं सदा जय वारुनियां
भय ईश्वर अव्यय दीनजनाश्रय भक्तजनप्रिय
गूढतमक्रिय सौख्यमया ॥ १ ॥

(पडदा पडतो.)

ईशस्तुति.

भैरव-त्रिवट.

तुज ध्यातों श्रीरामा गुणधामा अभिरामा हृद-
यारामा ॥ मुखविहसितकामा धृतवनदामा
आनंदन अंतर्यामा ॥ ध्रु० ॥ हे इंदुवदन अर-
विंदरुचिर सुखकंद चरण तव वंदुनि हृदय
मिलिंद करुनि अति सुंदर घेउनि दुःखविरामा
तव नामा ॥ १ ॥ धीमंत धीर गुणवंत चिरं-
तन संत आजवर चित्ति सुखर संतत अंत
परंतु न हा तव महिमा परमा विश्रामा ॥२॥
सारंगलयन निःसंग निगमपारंगत मुनि तव
मंगल तनु मृदंग ध्याउनी दंगचि होति अ-
भंगयशा हे निःसीमा ॥ ३ ॥